

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д. політ.н., проф. К. В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 12

Маріуполь - 2016

УДК 34(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 4 від 26.10.2016 р.)

**Постановою президії Атестаційної колегії МОНУ від 31.05.2013 р. № 654
видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право»
внесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук**

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних “Index Copernicus International”
(Польща)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою:

<http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Вісник Маріупольського державного університету» можна знайти, скориставшись
формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN.

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор.НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.ю.н., проф. О. В. Філонов, д.ф.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.е.н., проф. І. Г. Яремчук

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – д.ю.н., проф. О. В. Філонов

Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. Є. В. Годованик

Члени редакційної колегії: д.ю.н., проф. Ю. Г. Барабаш, д.ю.н., проф. А. Г. Бобкова, д.ю.н.,
проф. М. В. Буроменський, д.ю.н., проф. Р. Ф. Гринюк, д.ю.н., проф. О. Є. Користін, д.ю.н.,
проф. Л. М. Ніколенко, д.ю.н., проф. І. Д. Сліденко, д.ю.н., проф. І. Ф. Хараберюш,
д.ю.н., проф. М. Л. Шелухін, д.ю.н., проф. О. Н. Ярмиш;

іноземні фахівці: д.ю.н., проф. С. Андо (Італія),

д.ю.н., проф. С. Флогатіс (Греція).

Засновник Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53 22 52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@mail.ru

офіційний сайт видання: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Видавець «Редакційно-видавничий відділ МДУ»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015. Тираж 150 примірників. Замовлення № 062/17

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© Маріупольський державний університет, 2016

© Автори статей, перекладачі, 2016

UDC 34(05)

Bulletin of Mariupol State University. Series: Law
Collection of research papers
Issued twice a year
Founded in 2011

The publication is authorized by the Scientific Council of Mariupol State University
(Record 4, dated of October 26th, 2016)

According to the Certifying Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Order 654, dated May 31, 2013) «The Bulletin of Mariupol State University. Series: Law» has been included in the List of scientific specialized editions of Ukraine in the field of law

The journal has been registered in the international scientific journal database
«Index Copernicus International» (Poland)

Access the international scientific journal database is at: <http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru>
«Bulletin of Mariupol State University» can be found can be found by using the search form at the top
of the page via index ISSN.

The General Editorial Board:

Editor-in-Chief: corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of
Ukraine, Sc. D. (Political Studies), Professor K. Balabanov

Executive Editor: Sc. D. (Economics), Professor O. Bulatova

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor O. Filonov,
Sc. D. (Philology), Professor S. Bezchotnikova, Sc. D. (History), Professor B. Romantsov,
Sc. D. (Cultural Studies), Professor Y. Sabadash, Sc. D. (Economics), Professor I. Yaremchuk

The Editorial Board of the Series:

Editor: Sc. D. (Law), Professor O. Filonov

Executive Secretary: Ph. D. (Law), Associate Professor Y. Hodovanyk

Members of the Editorial Board: Sc. D. (Law), Professor Y. Barabash,
Sc. D. (Law), Professor A. Bobkova, Sc. D. (Law), Professor M. Buromenskyi, Sc. D. (Law),
Professor R. Grinuk, Sc. D. (Law), Professor O. Korystin, Sc. D. (Law), Professor L. Nikolenko,
Sc. D. (Law), Professor I. Slidenko, Sc. D. (Law), Professor I. Kharaberiush,
Sc. D. (Law), Professor M. Shelukhin, Sc. D. (Law), Professor O. Yarmysh;

Foreign Experts: Sc. D. (Law), Professor S. Andò (Italy),
Sc. D. (Law), Professor S. Flogaitis

Founded by Mariupol State University
129a Budivelnkyiv Ave., Mariupol, 87548
Tel.: (0629) 53-22-52, e-mail: vesnik-mdu.pravo@mail.ru
official website of publication: www.visnyk-pravo.mdu.in.ua

Publisher «Editing and Publishing Department of the Mariupol State University»
Certificate of inclusion in the State Register of publishing
DC № 4930 from 07.07.2015.
Edition: 150 copies. Order: 062/17

ISSN 2518-1521 (Online)
ISSN 2226-2830 (Print)

© Mariupol State University, 2016
© Authors of the research papers, translator, 2016

ЗМІСТ

Балабанов К. В. ПРИВІТАННЯ З НАГОДИ 25-РІЧЧЯ МДУ.....	11
---	----

СУЧАСНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Філонов О. В. СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ І ПРАВА.....	13
--	----

Годованик Є. В. НОРМА ПРАВА ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ПРАВА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....	19
---	----

Пластун М. С. КОРУПЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	26
---	----

Арабаджи Н. Б. ФУНКЦІЯ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ З ПОЗИЦІЙ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПІДХОДУ.....	38
---	----

Горбачов В. П. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО ПОСАДОВІ ЗЛОЧИНИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ.....	43
---	----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Волошин Ю. О. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОПОРЯДКІВ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ.....	51
---	----

Шамрай В. В. ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА» ТА «КОНСТИТУЦІЙНА» РЕФОРМИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.....	60
--	----

Миколенко В. А. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА У КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВООХОРОННИХ СТАНДАРТИВ.....	66
---	----

Свірський Б. М. ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ (СОЦІАЛЬНИХ) ПРИНЦИПІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	72
---	----

Шебаніц Д. М.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....78

Сущенко В. А.

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД РЕЖИМІВ ВИМУШЕНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА.....84

Городовенко А. В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ СУДОУСТРОЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....93

Гараджаев Д. Я.

ОТБОР КАНДИДАТОВ В СУДЬИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И СУДА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....98

Янчук А. О.

ПОНЯТТЯ І ОСНОВНІ ОЗНАКИ «БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ НАРОДОМ».....104

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Батанов О. В.

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ У РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ.....114

Арапова А. С., Циклаурі О. Б.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....122

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО, ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

Шебаніц Ф. Ф., Руденко О. В.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СВІТЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ «УКРАЇНА – 2020».....130

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Данильченко Т. С.

РОЗВИТОК ПРАВОТВОРЧОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....137

Єпіфанов О. В.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....142

Агєєв О. Д.
ПРАВА МІГРАНТІВ ЯК ОБ'ЄКТНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОМБУДСМАНА З
ПИТАНЬ МІГРАЦІЇ: В АСПЕКТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ.....149

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

Польщиков В. В.
СЛЕДЫ ДЕЙСТВИЙ УБИЙЦЫ КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ
ТАКТИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ.....158

Циклаурі О. Б., Єжижанський М. Є.
СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ
І ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТА ІНШИМ НЕЗАКОННИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ
ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ.....162

Ступник Я. В.
ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ
ОСОБАМИ.....168

Хараберюш І. Ф.
НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ: ОКРЕМІ
ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ.....175

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Надежденко А. О.
АНАЛІЗ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ 181

Бойко Ю. В., Бодягіна Д. І.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОГРАМИ НОТАРІУСА В
УКРАЇНІ.....187

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ
ПОГЛЯД МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПРАВОНАВСТВА
(О. В. Батанов).....195

РЕЦЕНЗІЯ

ПРАВОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА
ПРОЦЕСИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ (О. М. Головка).....197

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....199

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ
НАУКОВИХ ПРАЦЬ 203

CONTENTS

Balabanov K. V.
CONGRATULATIONS ON MSU 25TH ANNIVERSARY.....11

CONTEMPORARY ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Filonov O. V.
THE RELATIONSHIP BETWEEN MORALITY AND LAW.....13

Hodovanyk Y. V.
LAW NORM AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE MODERN LEGAL STATE.....19

Plastun M. S.
CORRUPTION AS A SOCIAL AND LEGAL PHENOMENON:
ON RESEARCH METHODOLOGY 26

Arabaji N. B.
THE INSTITUTIONAL APPROACH TO GUARD DUTY OF LEGAL ORDER.....38

Gorbachiov V. P.
FEATURES THE PROSECUTOR IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS IN CASES OF
MALFEASANCE IN EMPIRE.....43

KEY ASPECTS OF CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

Voloshin Y. O.
DEFINITION OF THE PROBLEM OF LAW ORDERS INTERACTION: DOCTRINAL
APPROACHES.....51

Shamray V. V.
THE PROBLEM OF RELATIONSHIP CATEGORIES OF «CONSTITUTIONAL LAW»
AND «CONSTITUTIONAL» REFORM.....60

Mykolenko V. A.
FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF PROSECUTOR IN THE CONTEXT OF
IMPLEMENTATION OF EUROPEAN LAW ENFORCEMENT STANDARDS.....66

Svirskiy B. M.
CONSTITUTIONAL (SOCIAL) PRINCIPLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....72

Shebanits D. M.
THE REALIZATION OF CONSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE: THE
HISTORICAL LAW ASPECTS.....78

Sushenko V. A.
COUNTER-TERRORIST OPERATION AND ITS PLACE AMONG REGIMES OF
FORCED RESTRICTIONS ON HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND
FREEDOMS.....84

Gorodovenko A. V.
CONCEPTUAL MODEL OF THE JUDICIARY: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS..93

Garajayev J. Y.
ON THE POSSIBILITIES OF USING THE EXPERIENCE OF CANDIDATES FOR
JUDGES OF THE EU COURT OF JUSTICE SELECTION FOR THE CONSTITUTIONAL
COURT OF AZERBAIJAN.....98

Yanchuk A. O.
CONCEPT AND MAIN FEATURES OF «DIRECT IMPLEMENTATION OF THE POWER
BY THE PEOPLE».....104

MODERN PROBLEMS OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

Batanov O. V.
TRADITIONS AND INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF MUNICIPAL LAW
OF MODERN EUROPE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....114

Arapova A. S., Tsyklauri O. B.
CURRENT STATE AND PROSPECTS OF COOPERATION OF TERRITORIAL
COMMUNITIES IN UKRAINE.....122

CURRENT PROBLEMS OF FINANCIAL, CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Rudenko O. V., Shebanits F. F.
SOME ASPECTS OF THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF
ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN THE LIGHT OF THE IMPLEMENTATION OF
THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY «UKRAINE – 2020».....130

MODERN TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW

Danilchenko T. S.
DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL ORGANIZATIONS LAW MAKING
UNDER LEGAL GLOBALIZATION 137

Yepifanov O. V.
THE INTERNATIONAL LAW STANDARDS IN THE FIELD OF PROTECTION OF
CULTURAL HERITAGE: THE CONCEPT AND CHARACTERISTIC OF THE
SPECIES.....142

Ageev O. D.
RIGHTS OF MIGRANTS AS OBJECT FRAMEWORK OF OMBUDSMAN ON
MIGRATION: IN THE ASPECT OF FOREIGN LABOR MIGRATION.....149

**CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT, CRIMINAL
PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE**

Polshchykov V. V.
TRACES OF ACTION AS AN ELEMENT KILLER FORENSIC TACTICS OF
INVESTIGATION MURDER.....158

Yezhyzhanskyi M. Ye. , Tsyklauri O. B.
CURRENT STATE OF NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF PREVENTING AND
CROSSING SMUGGLING AND OTHER ILLEGAL MOVEMENT OF GOODS ACROSS
THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....162

Stupnyk Y. V.
THE CAUSES AND CONDITIONS OF COMMITTING CRIMES INTERNALLY
DISPLACED PERSONS.....168

Haraberjush I. F.
PRIVATE INVESTIGATORY (SEARCH) ACTIONS FOR COUNTERACTION TO
CRIMES: SEPARATE PROBLEMS OF CARRYING OUT.....175

TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Nadezhdenko A. A.
ANALYSIS OF CONSOLIDATION OF STATE ENVIRONMENTAL STANDARD OF
UKRAINE.....181

Boyko Y. V., Bodiagina D. I.
CURRENT DEVELOPMENT TRENDS OF THE NOTARY PROFESSIOGRAM IN
UKRAINE.....187

SCIENTIFIC LIFE

Revue
POINT OF VIEW OF YOUNG SCIENTISTS ON PROBLEMS OF MODERN
JURISPRUDENCE (**O. V. Batanov**).....195

Revue
LEGAL MODERNIZATION OF ENFORCEMENT AGENCIES AND THE EUROPEAN
INTEGRATION PROCESS (**O. M. Holovko**).....197

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....199

REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION
IN THE COLLECTED WORKS 203

Шановні колеги!

Маріупольський державний університет – ровесник незалежності Української держави, який за короткий термін пройшов шлях від гуманітарного коледжу при Донецькому державному університеті до класичного вишу.

Завдяки колосальній працездатності, таланту і професіоналізму викладачів та співробітників, ініціативності студентів, а також всебічній підтримці Адміністрації Президента України, Міністерства освіти і науки України, Донецької обласної державної адміністрації, Маріупольської міської ради, Донецького національного університету МДУ став провідним центром якісної підготовки фахівців та одним з важливих центрів співпраці України із зарубіжними державами у галузі освіти, науки та культури.

Високу оцінку діяльності нашого колективу дав Президент України Петро Порошенко, який відвідав університет у червні 2015 року: *«Натхненний зустріччю зі студентами Маріупольського державного університету. Тут давно та цілеспрямовано працюють над підвищенням іміджу Маріуполя та України за кордоном, активно підтримуючи євроінтеграційні прагнення Української держави».*

Велика увага традиційно приділяється розвитку наукового потенціалу вишу. Протягом року у МДУ проходить до 15 науково-практичних конференцій всеукраїнського та міжнародного рівнів, а на кафедрах ведеться розробка близько 20 науково-дослідних тем, низка з яких фінансується за рахунок коштів держбюджету.

Якісну підготовку наукових кадрів здійснює аспірантура Маріупольського державного університету. Окрім того, успішно функціонують спеціалізовані вчені ради

із захисту кандидатських дисертацій. Не менш активно розвивається студентська наука. У роботі студентських наукових товариств беруть участь понад 1600 студентів вишу, які щороку публікують понад 1500 статей і тез доповідей.

З 2008 року МДУ видає «Вісник Маріупольського державного університету», який наразі налічує п'ять серій: «Філологія», «Філософія. Соціологія. Культурологія», «Історія. Політологія», «Економіка», «Право». Усі серії наукового видання «Вісник МДУ» включені до міжнародних наукометричних баз, зокрема до «Index Copernicus International». Крім того, доступ до них здійснюється через найбільшу у світі бібліографічну базу даних WorldCat і пошукову службу Bielefeld Academic Search Engine (BASE).

В умовах складної військово-політичної ситуації у регіоні роль Маріупольського державного університету як центру соціальної, культурної та волонтерської активності стрімко зростає. Відчуваючи велику відповідальність за майбутнє Маріуполя та України, колектив МДУ продовжує стабільно працювати, будувати і втілювати у життя масштабні плани, брати активну участь у громадському житті міста і країни, зміцнювати міжнародні зв'язки та свої позиції у європейському науково-освітньому просторі.

Разом з тим першочерговим завданням університету, як і раніше, залишається формування інтелектуальної еліти українського суспільства, виховання справжніх патріотів України.

З глибокою повагою

ректор МДУ,
Почесний Генеральний консул
Республіки Кіпр у Маріуполі

проф. К. Балабанов

СУЧАСНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 341(045)

О. В. Філонов

СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ І ПРАВА

У статті співвідношення права і моралі як соціальних регуляторів.. Автор вважає, що особлива роль в соціальній системі належить праву і моралі. Право торкається та врегульовує найбільш значущі, життєво важливі сфери соціальної діяльності. Еволюційний розвиток права призводить до охоплення юридичної регламентацією зростаючої кількості соціальних зав'язків. Разом з тим, правове регулювання в ряді випадків не втручається до відносин між суб'єктами.

Наголошується, що у науці робляться досить успішні спроби дослідження універсальних загальнолюдських моральних цінностей та їх втілення у різних сферах нормативно-правового регулювання. Зокрема, моральні норми втілюються як на рівні внутрішньодержавного регулювання в різних галузях права, так і в області міжнародного права.

Ключові слова: право, мораль, суспільство, правові цінності.

Постановка проблеми. Протягом існування людства сформувалася система соціальних норм, які регламентують відносини в суспільстві. Особлива роль в даній системі належить праву і моралі. Право торкається та врегульовує найбільш значущі, життєво важливі сфери соціальної діяльності. Еволюційний розвиток права призводить до охоплення юридичної регламентацією зростаючої кількості соціальних зав'язків. Разом з тим, правове регулювання в ряді випадків не втручається до відносин між суб'єктами. З часів античного Риму відомий вислів Non omne, quod licet, honestum est – Не все те, що дозволено, варте поваги. З одного боку наведена максима проголошує свободу здійснювати будь-які дії, дозволені законами. З іншого ж древній афоризм грірко визнає, що право може дозволити вчинки, що йдуть врозріз з нормами моралі. З цього випливає, що мораль охоплює практично все різноманіття відносин між людьми, її вимоги в ряді випадків знаходять відображення у змісті правових норм. Все це призводить до існування наукової проблеми співвідношення права і моралі, яка має важливість для вирішення філософських, етичних, деонтологічних проблем сучасної юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співвідношення права і моралі, взаємодія цих феноменів та їх вплив на законотворчість і правозастосовчу практику традиційно були одним з важливих напрямків юридичних наукових досліджень. Ще в епоху античності до даної теми зверталися Арістотель, Демокрит, Платон, Цицерон та інші. В середні віки вагомий внесок в розвиток цієї проблеми вніс філософ-теолог Фома Аквінський. В епоху Нового часу даною проблемою займалися Т. Гоббс, Р. Ієрінг, І. Кант, Г. Кельзен. Значну увагу зазначеним проблемам приділяли дореволюційні філософи і правознавці, серед яких Н.А. Бердяєв, І.О. Ільїн, Б.О. Кістяківський, П.І. Новгородцев, Л.І. Петражицький, В.С. Соловійов, Є.М. Трубецької, Б.М. Чичерін та ін.

Різні аспекти взаємини права і моралі зачіпаються в роботах Ю.А. Агешина, С.С. Алексєєва, А.А. Безуглова, А.А. Боєр, М.І. Бобнева, В.Н. Букреева, В.А. Василенко,

М.М. Вопленко, А.Б. Венгерова, Г.А. Голубевої, Г.К. Дмитрієвої, І.Я. Дюрягин, І.А. Ільїна, В.І. Камінської, М.П. Карєва, І.І. Карпеця, Д.А. Керімова, О.С. Коблікова, О.А. Лукашевої, Г.В. Мальцева, М.М. Матузова, Д.І. Нігметова, В.І. Ніжечка, В.А. Ойгензіхта, В.В. Оксамитна, А.В. Полякова, А.Р. Ратинова, І.М. Римської, В.П. Сальникова, А.І. Титаренко, Я.З. Хайкіна, Р.О. Халфиної, В.Ю. Щеглова, Е.А. Якуби та інших. Однак сутність співвідношення права і моралі в даний час ще не в повній мірі розкрита, відсутня узагальнююча робота, присвячена даній проблематиці. Сказане дозволяє говорити про збереження актуальності питань, пов'язаних із з'ясуванням взаємин права і моралі в історичному контексті і в сучасних умовах.

Метою цієї роботи є спроба висвітлити сучасний стан вирішення наукової проблеми про співвідношення моралі і права.

Для досягнення даної мети автором ставляться і вирішуються такі завдання:

- з'ясувати місце і роль права і моралі в системі соціальних регуляторів;
- визначити загальні риси, властиві праву і моралі як соціальних феноменів;
- виділити характеристики, що розрізняють право і мораль як соціальних регуляторів;
- встановити ступінь впливу моралі на правове регулювання в умовах гуманізації права;
- з'ясувати ступінь впливу моральних норм на внутрішньодержавне і міжнародне право;
- визначити головні напрямки подальших досліджень в області співвідношення права і моралі.

Виклад основного матеріалу. Мораль і право нерозривно пов'язані як з основами загальносоціального порядку, так і з свідомістю конкретної особистості. Праву і моралі як найбільш важливим соціальним регуляторам, включеним в систему суспільних відносин і таким, що здійснюють безпосередній вплив на їх формування та еволюцію, належить специфічне місце в складанні психічних складових особистості. На наш погляд, на принциповій важливості в сукупності даних якостей мають правова культура, праворозуміння і правосвідомість.

Право і мораль – основні соціальні регулятори поведінки людини. При цьому під правом у сучасній юриспруденції розуміється специфічна форма суспільних відносин, особливий вид соціальної регуляції [1, с. 784]. А під мораллю в науці прийнято розуміти категорію, узагальнено виражає сфери вищих цінностей і повинності, що розкриває моральний аспект людського досвіду [2, с. 610].

Право і мораль мають ряд спільних рис, мають відмінності, які можливо узагальнити і класифікувати. Крім того, простежується взаємодія права і моралі один з одним.

Так, до загальних рис права і моралі прийнято відносити те, що обидва явища являють системи соціальних норм і в силу цього мають загальним властивістю нормативності; вони є основними регуляторами поведінки; переслідують спільну мету нормативної регламентації – регулювання поведінки людей, при цьому виділяється одна з найважливіших завдань такого регулювання, яка бачиться в збереження суспільства як єдиного цілого і розвитку соціальної інтеграції; базуються на справедливості як на вищому моральному принципі; виступають мірою свободи індивіда, визначають її межі.

В юридичній літературі наводиться також ціла низка відмінностей моралі і права. Так, мораль як соціальний феномен формується раніше ніж право, правова свідомість та державної організації суспільства. Можна сказати, що мораль з'являється разом із суспільством, а право, в певному сенсі, – з державою. Хоча мораль теж

характеризується власними історичними коренями, вона виникає з потреби узгодити інтереси індивіда і суспільства.

Як відомо, у межах однієї країни, одного суспільства може існувати лише одна правова система. Мораль у цьому сенсі різнорідна: у суспільстві може діяти декілька моральних систем, існування яких обумовлено соціальною неоднорідністю. Так, прийнято виділяти мораль класів, станів, тих чи інших великих і малих соціальних груп, професійних верств, окремих індивідів. При цьому в будь-якому суспільстві минулого і сьогодення існує система загальноприйнятих моральних поглядів і норм або так звана пануюча мораль. З точки зору І. А. Ледях, будь-яка моральна норма є імперативне явище, тобто вимога, що пред'являється конкретній людині і адресоване певним зовнішнім авторитетом – суспільством, соціальною групою, колективом, громадою, сім'єю [3, с. 31].

Норми моралі формуються як нормативне вираження склалася в даній соціальній середовищі, суспільстві поглядів, уявлень про добро і зло, справедливості, честі, обов'язку, порядності, шляхетності та інших категоріях етики. Основні аксіологічні категорії, притаманні феномену моральної свідомості – «добро» і «зло», без яких неможлива будь-яка моральна оцінка. При цьому процес формування моральних систем здійснюється спонтанно, у глибинах суспільної свідомості. Правоформування теж представляє дуже складний процес, який має глибокі соціально-історичні коріння. Разом з тим, слід враховувати, що право в єдності своєї форми і змісту постає як результат офіційної діяльності держави, як вираження її волі.

Мораль є одним з найважливіших елементів суспільної свідомості, яке, зрештою, представляє форму її існування. У даному стосунку найчастіше важко розрізнити мораль як форму суспільної свідомості і мораль як нормативний соціальний регулятор, на відміну від права, де досить чітко можна провести межу між правовою свідомістю і правом. Право у порівнянні з мораллю, має більш конкретні форми об'єктування, зовнішнього закріплення (під даною категорією, як відомо, прийнято розуміти формальні джерела права). Слід зазначити, що та або інша моральна система піддається систематизації та вираженню у письмовому вигляді у формі певного морального кодексу. Разом з тим мораль як особливий соціальний регулятор існує об'єктивно, незалежно від систематичного письмового вираження.

Крім того, не спостерігається повного збігу кола регульованих відносин норм права і норм моралі. Іншими словами, у них є спільний предмет регулювання, але також існують певні сфери, регулювання в рамках яких здійснюється тільки правом або тільки мораллю. Специфічними предметами морального регулювання є сфери дружби, любові, взаємодопомоги і т. п., де право як регулятор, що передбачає наявність зовнішнього контролю за здійсненням своїх приписів та можливість реалізації державного примусу, не може діяти ефективно. Однак існують сфери правового регулювання, на які норми моралі практично не впливають в силу того, що вони принципово, за своєю природою не піддаються моральній оцінці: вони з етичної точки зору нейтральні. До таких сфер належать, наприклад, предмет техніко-юридичних норм. Разом з тим, існує і точка зору, що в розвитку права виразно проявляється тенденція поглиблення моральних почав, зближення права і моралі демократичного суспільства [4, с. 99].

З точки зору внутрішньої організації та чи інша моральна система, будучи відносно цілісним нормативним утворенням, не володіє такою логічною та досить жорсткою структурою (законом зв'язку елементів) як система права.

Право і мораль розрізняються за засобами і методами забезпечення реалізації своїх норм. Якщо право, як відомо, забезпечується можливістю реалізації на основі

державного примусу, норми моралі гарантуються силою громадської думки, негативною реакцією суспільства на порушення норм моралі. Підкреслимо, що саме держава володіє монополією на примус. У той же час природа моралі така, що істинно моральне поведінка, як правило, має місце в тому випадку, коли воно здійснюється в силу особистої переконаності людини у справедливості і необхідності етичних вимог, коли поведінкою людини керує його совість. З давніх часів мислителі прагнули виробити «золоте правило» моралі. У кінцевому підсумку склалося правило «Дій стосовно інших так, як ти хотів би, щоб вони поступали стосовно тебе». Як відомо, це формулювання стало одним з фундаментальних положень, сформульованих в етиці І. Канта (1724 – 1804) та отримала назву категоричного імперативу, заснованого на апіорному (досвідному) законі моралі.

Одним з найбільш істотних моментів є те, що право і мораль взаємодіють в суспільній практиці. Право можна розглядати як форму здійснення пануючої моралі. У той же час, мораль розцінює протиправна поведінка як аморальне. Норми моралі мають велике значення як для правотворчої діяльності, так і для реалізації права. У першу чергу це стосується процесу застосування правових норм. Правозастосовець не зможе винести справедливе рішення без урахування моральних вимог. Разом з тим не виключені суперечності між нормами моралі і права. Це пов'язано, зокрема, з процесами їх розвитку: в різних історичних умовах пріоритет може належати можуть як нормам моралі, так і нормам права [5, с. 203]. Разом з тим, як справедливо, на наш погляд, зауважує О. А. Лукашева [6, с. 11], універсальних стандартів взаємодії найважливіших соціальних регуляторів до теперішнього часу не сформувалося.

Однією з найбільш істотних рис взаємодії права і моралі у сучасних умовах представляється можливим вважати те, що право фіксує і надає загальнообов'язкову силу багатьом фундаментальних цінностям загальнолюдської та суспільної моралі, таких як гуманізм, справедливість, рівність, свобода, честь, гідність та інші. В останні десятиліття сформувалася та розвивається загальна тенденція закріплення норм суспільної моралі найбільш розвинених країн на міжнародному рівні. У цьому зв'язку слід, на наш погляд, підкреслити, що відповідно до ст. 9 Конституції України «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». Разом з тим, принцип пріоритету міжнародного права над національним у сучасних умовах у деяких країнах пострадянського простору юристами сприймається неоднозначно [7, с. 7].

В даний час у зв'язку з визнанням юридичною наукою природного права в якості одного з провідних правових вчень підвищується моральна цінність позитивного права, взаємодія права і моралі набуває особливу значущість для суспільства і держави [8].

В даний час право і мораль визнаються в якості базових категорій, властивих правовій державі. При цьому право і мораль визначаються як один з різновидів зобов'язання вільної людини, що розглядається як послідовний розвиток етики І. Канта. На цій підставі будується концепція про кореляцію права і моралі. Її основна особливість полягає в тому, що свободу в моралі і в праві пропонується сприймати в аспекті обов'язку. Кантівська автономія волі розкривається через «самопримус», «самозобов'язання», «самопідкорення». Таким чином, людина своїм обов'язком пов'язана з законом [9, с. 5].

У сучасній юридичній науці також розвивається якісно нове розуміння співвідношення права і моралі. Воно полягає у сприйнятті морально-етичних норм як головного критерію розумності і доцільності правового регулювання. Іншими словами,

юридичні норми, які не відповідають моральним критеріям, для сучасного суспільства виявляються практично неприйнятними [10, с. 78].

Вивчення взаємозв'язку права і моралі дозволяє дійти таких висновків. Взаємозв'язок моралі з правом є однією з наукових проблем, яка зберігає актуальність і практичне значення протягом тривалого часу. Це зумовлено величезним значенням, яке мають право і мораль в соціальному розвитку і практиці нормативно-правового регулювання. Проблема співвідношення права і моралі йде корінням в глибоку старовину, вона володіє специфікою вираження в залежності від цілого ряду факторів: історичних, географічних, соціальних, культурних, політичних і т. д. Крім того, певні відмінності в методології та практиці вирішення проблеми співвідношення права і моралі існують навіть у межах одного соціуму в рамках одного суспільства, в розумінні окремих індивідуумів. Тема цього дослідження зберігає наукову актуальність внаслідок гостроти моральних проблем сучасного соціуму. В даний час темпи зміни умов життя людей, правових та інших цінностей занадто високі. Наслідком цього є ситуація, коли, незважаючи на те, що питання взаємозв'язку моралі і права висвітлюються у працях багатьох істориків, філософів і юристів, кожна із запропонованих теорій володіє вираженими ознаками суб'єктивізму. Разом з тим у науці робляться досить успішні спроби дослідження універсальних загальнолюдських моральних цінностей та їх втілення у різних сферах нормативно-правового регулювання. Зокрема, моральні норми втілюються як на рівні внутрішньодержавного регулювання в різних галузях права, так і в області міжнародного права. Разом з тим, однозначних підходів у цій області до цього часу не сформувалося. Усунення суперечностей у даній проблемі є необхідною умовою суспільної еволюції, неодмінним супутником сучасного суспільства. Від формування умов для гармонійної взаємодії норм моралі з правом залежить позитивний соціальний розвиток, ефективно дію нормативно-правових актів.

Висновки. Слід звернути увагу, що зазначена наукова проблематика володіє певним впливом на вирішення питань про праворозуміння та про межі правового регулювання. Проте в сучасній літературі зазначені питання ще не знайшли належного відображення, що і визначає напрями подальших досліджень у галузі вивчення співвідношення права і моралі.

Список використаної літератури

1. Юридическая энциклопедия. / Под общ. ред. Б.Н. Топорнина. – М.: Юрист, 2001. – С. 784. ; Yuridicheskaya entsiklopediya. / Pod obshch. red. B.N. Topornina. – M.: Yurist, 2001. – S. 784.
2. Новая философская энциклопедия. В 4 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 2010. – С. 610. ; Novaya filosofskaya entsiklopediya. V 4 t. – T. 2. – M.: Mysl, 2010. – S. 610.
3. Ледях И.А. Мораль в системе Международного гуманитарного права. // Взаимодействие права и морали: Материалы международной научной конференции. / И. А. Ледях ; Отв. ред. Т. А. Сошникова. – М.: Изд-во Моск. гуманит. унта, 2014. – С. 31. ; Ledyakh I.A. Moral v sisteme Mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. // Vzaimodeystvie prava i morali: Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. / I. A. Ledyakh ; Отв. ред. Т. А. Soshnikova. – М.: Izd-vo Mosk. gumanit. unta, 2014. – S. 31.
4. Байтин М.И. О современном нормативном понимании права / М.И. Байтин // Журнал российского права. – 1999. – № 1. – С. 99. ; Baytin M.I. O sovremennom normativnom ponimanii prava / M.I. Baytin // Zhurnal rossiyskogo prava. – 1999. – № 1. – S. 99.
5. Протасов В.Н. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы / В.Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – С. 203. ; Protasov V.N. Problemy teorii prava i gosudarstva: voprosy i otvety / V.N. Protasov. – M.: Novyy Yurist, 1999. – S. 203.

6. Лукашева Е.А. Взаимодействие права и морали: общее и особенное. // Взаимодействие права и морали: Материалы международной научной конференции / Е. А. Лукашева ; Отв. ред. Т. А. Сошникова. – М.: Изд-во Моск. гуманит. унта, 2014. – С. 11. ; Lukasheva Ye.A. Vzaimodeystvie prava i morali: obshchee i osobennoe. // Vzaimodeystvie prava i morali: Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii / Ye. A. Lukasheva ; Отв. ред. Т. А. Soshnikova. – М.: Izd-vo Mosk. gumanit. unta, 2014. – S. 11.

7. Калясина Н.А. Взаимодействие морали и права в современном российском обществе: этический анализ / Н.А. Калясина // Автореферат дисс... канд. филос. наук, 09.00.05. – Шуя, 2008. – С. 7. ; Kalyasina N.A. Vzaimodeystvie morali i prava v sovremennom rossiyskom obshchestve: eticheskiy analiz / N.A. Kalyasina // Avtoreferat diss... kand. filos. nauk, 09.00.05. – Shuya, 2008. – S. 7.

8. Зорькин В.Д. О примате международного права над правом приматов / В.Д. Зорькина // Общество. Природа. Образование. Геополитика. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://sneg5.com/4-1-0-176> ; Zorkin V.D. O primate mezhdunarodnogo prava nad pravom primatov / V.D. Zorkina // Obshchestvo. Priroda. Obrazovanie. Geopolitika. [Elektronnyy resurs] Rezhim dostupa: <http://sneg5.com/4-1-0-176>

9. Абросимова О.К. Взаимодействие права и морали в современном российском обществе / О.К. Абросимова // Автореферат дисс ... канд. юрид. наук. 12.00.01. – Саратов, 2001. – С. 5. ; Abrosimova O.K. Vzaimodeystvie prava i morali v sovremennom rossiyskom obshchestve / O.K. Abrosimova // Avtoreferat diss ... kand. jurid. nauk. 12.00.01. – Saratov, 2001. – S. 5.

10. Смирнова Я.Б. Право и мораль в аспекте необходимости в правовом государстве / Я.Б. Смирнова // Бизнес и право. Экономика-юридический журнал. – 2009. – № 2. – С. 78. ; Smirnova Ya.B. Pravo i moral v aspekte neobkhodimosti v pravovom gosudarstve / Ya.B. Smirnova // Biznes i pravo. Ekonomiko-yuridicheskiy zhurnal. – 2009. – № 2. – S. 78.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

O. V. Filonov

THE RELATIONSHIP BETWEEN MORALITY AND LAW

The article relationship between law and morality as a social controls . The author believes that a special role in the social system is the right and moral. The right touches and regulates the most important and vital areas of social activity. The evolutionary development of the law leads to coverage of legal regulation of the growing number of social ties. However, legal regulations in some cases do not interfere with the relations between the actors.

It is noted that in science made quite successful attempts to study the universal human moral values and their implementation in different areas of regulation. In particular, moral norms are implemented at both the domestic regulation in various areas of law and in international law.

Key words: law, morality, society, legal value.

УДК 347.77(045)

Є. В. Годованик

НОРМА ПРАВА ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ПРАВА СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблемам визначення правової норми як базового елемента сучасних правових систем, що забезпечує їх нормальне функціонування. Автор аналізує найважливіші методологічні підходи до змісту правової норми у сучасних умовах суспільно-правового розвитку. Акцентується на особливостях європейського праворозуміння та інтерпретації правової норми у діалектичному взаємозв'язку з модернізацією інших структурних елементів правової системи розвинутого суспільства.

Ключові слова: *правова норма, правова система, праворозуміння, суспільні відносини, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Комплексне теоретико-правове дослідження категорії «правова норма» у контексті об'єктивно існуючих філософських, соціально-економічних, політичних, культурно-духовних, юридичних особливостей функціонування сучасних правових систем передбачає проведення фундаментального концептуально-методологічного аналізу сутності та змісту норми права як центрального елемента правової системи суспільства з метою формулювання її загальної характеристики у діалектичній єдності з іншими основними інститутами правової дійсності.

Як вбачається, для побудови сучасної моделі розуміння сутності правової норми як елемента правової системи необхідно з'ясувати та скласти доктринальне уявлення про декілька аспектів змісту та форми норми права, виходячи з загальних підходів до права як нормативної, системної, формально визначеної системи певних соціальних правил поведінки, створених для абсолютного кола адресатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем визначення правової норми як елемента сучасної системи права присвячено праці таких вітчизняних й зарубіжних науковців, як С. С. Алексєєв, М. О. Баймуратов, Л. Д. Воеводін, Ю. О. Волошин, Л. Дюгі, Л. І. Заморська, К. Корсгаард, В. В. Лазарєв, А. Пінер, П. М. Рабинович, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценко, В. Л. Федоренко, Ю. С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення соціальної та юридичної цінності правової норми у сучасних умовах розвитку системи права, у тому числі – з урахуванням інтеграційного чинника, що значно впливає на загальну ефективність та дієвість функціонування національних правових систем.

Виклад основного матеріалу. У загальному значенні поняття «норма» (від лат. *norma* – «правило») має декілька етимологічних значень. Так, Словник іншомовних слів фіксує наступні три лексичні значення слова «норма»: 1) узаконена постанова, визнаний обов'язковим порядок, лад чого-небудь, наприклад, юридична норма, норма літературної мови; 2) встановлена міра, середня кількість чого-небудь, наприклад, норма вироблення; 3) у поліграфічному сенсі – надрукована дрібним шрифтом назва книги (часто – скорочена) або прізвище її автора, що поміщені знизу на першій сторінці кожного друкованого аркушу [1, с. 346].

У класичній філософській думці досить типовою є позиція І. Канта, відповідно до якої було розроблено розуміння норми як нормативу, а нормальним видатний інтелектуал вважав середньостатистичне [2]. Подібним чином норма, нормативність, нормальність у суспільстві визначається і представниками сучасної європейської філософської думки. Наприклад, А. Пінер у своїй праці «Норма» наголошує на доцільності використання трьох значень цього поняття: у повсякденній мові, науковій і філософській. Так, зокрема, у повсякденному житті поняття «норма» вживається: 1) для вияву реально існуючого масштабу речей, який встановлюється через порівняння, це середня величина, котра вираховується статистично; 2) для фіксації деякого взірця, шаблону, міри, що мають технічно-прагматичний вираз [3, с. 1009-1021].

Деякі джерела акцентують увагу на одному з представлених значень. Наприклад, С. Ю. Головін розкриває поняття «норма» як «встановлену міру, середню кількість чого-небудь» (але у даному випадку слід відзначити ту обставину, що визначення надається у вузькому психологічному значенні, без глибокого та цілеспрямованого врахування спеціальних категорій інших гуманітарних наук, зокрема юриспруденції. – Авт.). Подібне значення норми використовується і в медичній науці, у якій під вказаним терміном розуміється масштаб оцінки, причому вона є не тільки безпосередня кількісна міра, але і той критерій, що відносить об'єкт до певного якісного класу. Норма при цьому не є трансцендентною, незмінною величиною і не існує в ізольованому вигляді, вона розглядається як співвідношення чогось з чимось. На погляд науковців-медиків, норму завжди треба розглядати динамічно в конкретних умовах, у зв'язку з усіма оточуючими моментами, до яких вона відноситься. Крім того, норма як категорія належного, як термін телеологічної оцінки найбільш часто розуміється в логіці, етиці, естетиці: нормальним і позитивним тут вважається те, що відповідає ідеальним постулатам етики, естетики і т. п. Але і в природничих науках і в медицині норма також нерідко трактується в тому ж сенсі – як постулат досконалості людини.

Подібне психологічне, медичне, біологічне, логічне, етичне та естетичне трактування норми як зразку досконалості, на наш погляд, становить значну цікавість і для правильного розуміння внутрішньої сутності соціальної, зокрема – правової, норми, оскільки правова норма так само відображає ідеальний, бажаний, правильний стан суспільних відносин, який є метою правового регулювання. Виходячи з подібних міркувань, до загального визначення правової норми можна застосувати комплексний підхід, що включає відразу декілька значень досліджуваної категорії.

На перший погляд, у правовому сенсі доцільно використовувати виключно перше значення, запропоноване класичним Словником іншомовних слів, на яке і вказується його упорядниками-філологами саме щодо поняття «юридична норма» (поняття «юридична норма» та «правова норма» є фактично синонімічними у загальноприйнятому науково-практичному інструментарії теоретико-правової науки. – Авт.). Погоджуючись з цим загальновизнаним підходом до правової інтерпретації дефініції «норма», зазначимо, що водночас норма права є мірою справедливості, істини, дотримання прав людини у суспільстві, що у сукупності є необхідними ознаками сучасної правової держави, а тому повне розкриття поняття «правова норма» з цієї точки зору повинна частково охоплювати і друге наведене значення, яке розглядає норму як «встановлену міру», що є ключовою позицією для подальшої розробки методики оцінки ефективності реалізації правових норм у суспільстві, і саме ця міра, встановлена в однаковій кількості для кожного члена відповідного соціуму, є своєрідним «лакмусовим папірцем» стану правової врегульованості суспільних відносин та загалом віднесення певної держави до категорії правових, адже держава має не тільки формально встановити правило поведінки, а ще й забезпечити його

правовий характер, відповідність найважливішим цінностям цього суспільства, які неодмінно ґрунтуються на повному сприйнятті та практичній імплементації фундаментальних суспільно-правових уявлень про природні права людини, їх абсолютне верховенство, невід'ємність та невідчужуваність у процесі формування національної правової системи. Іншими словами, за прямою аналогією з медичним визначенням категорії «норма», у суспільних відносинах правову норму цілком справедливо розглядати як постулат досконалості суспільства, держави та правового регулювання суспільних відносин, але лише за умови відповідності конкретної норми принципам права, ідеям права, концепту-аксіоми пріоритету природних основних прав особи.

При цьому правова норма є різновидом соціальних норм, адже унормувати є сенс та потреба виключно ті відносини, у яких присутні взаємовідносини між кількома або великою кількістю індивідів, які у сукупності складають єдиний соціум як соціокультурну сферу їх нормального повсякденного буття у відповідності до їх спільних уявлень про організацію суспільного ладу. О. Ф. Скакун розуміє під правовою нормою (або нормою права, що є тотожним поняттям) «загальнообов'язкове правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), що сформувався в суспільстві відповідно до визначеної в ньому міри свободи, сформульоване (санкціоноване) і забезпечуване державою в якості юридично значимого засобу регулювання суспільних відносин» [4, с. 398].

З цього традиційної для вітчизняної правової парадигми визначення можна зробити висновок про принципову необхідність виключно державної форми організації суспільства для появи правової норми як факту реального життя. Варто зазначити, що подібний підхід не є винаходом лише вітчизняної теоретико-правової науки.

За великим рахунком, державницький підхід до визначення правової норми та передумов походження їх сукупності у вигляді системи права був започаткований ще Р. Ієрінгом, на погляд якого «визнання, що право обумовлено державою, було великим прогресом сучасної філософії права у порівнянні з доктринами природного права...» [5, с. 13], а «право є сума примусових норм, що застосовуються у державі; оскільки держава має монополію примусу, то лише норми, наділені державою цією якістю, є правовими; держава є єдине джерело права» [5, с. 13].

Отже, у радянській теорії права було продовжено започатковану ще окремими представниками німецької класичної філософії права традицію нівелювання ролі природного права у формуванні правових норм як міри справедливості, добра, істини, розуму, співрозмірності протиправної дії (бездіяльності) та примусової реакції держави тощо. Означений підхід, як вбачається є радикально етатистським за своєю сутністю, адже фактично розглядає в якості джерела правотворчості не народ, суспільство, політичну націю, а державу у вузькому її розумінні як державного апарату – ієрархічно упорядкованої сукупності суб'єктів державного управління. Водночас ідея про виключність державної монополії на примус є своєчасною та абсолютно справедливою і дуже важливою в умовах сучасності, як і визначення особливої ролі держави у правотворчості, оскільки, дійсно, ухвалювати або санкціонувати загальні правові норми має лише держава як носій публічної влади, що жодним чином не позбавляє народ статусу єдиного джерела як влади, так і правотворчості у суспільстві.

У цьому контексті слід зазначити, що правовий вимір справедливості є тісно пов'язаний із загальним філософським тлумаченням справедливості як найвищої морально-етичної цінності будь-якого суспільства (з урахуванням норм моралі кожного окремого суспільства на певному конкретно-історичному етапі його становлення та розвитку), а для аналізу правових і моральних явищ сучасного соціуму необхідно

виявити спочатку значення права і моральності в задоволенні потреб українського суспільства і потім проаналізувати їхнє співвідношення із загальними потребами прогресивного розвитку українського суспільства, адже правові і моральні цінності виникають із практичного відношення індивіда до дійсності і, відповідно, носять суспільний характер.

При цьому не варто протиставляти цінність істинності. Ці категорії можуть збігатися, хоча це і необов'язково. Пізнавальне судження є передумовою міркування про цінності, частиною його значення й одночасно об'єктом оцінки. Однак істинність і цінність є різними соціологічними категоріями. Істинність не містить у собі власне самої оцінки. Але при цьому виступає як об'єкт оцінки і має власну пізнавальну цінність. Цінність же – це завжди оцінка відповідності даного процесу або явища відповідним соціальним потребам, інтересам і цілям. Цінність містить у собі елементи не тільки корисного, бажаного, але і життєво необхідного для визначеної системи.

Право і моральність відповідають визначеним потребам сучасного соціуму, тому що служать регуляторами відносин у суспільстві, погоджуючи інтереси окремої особистості з інтересами різних об'єднань і суспільства в цілому. Виникнення моралі обумовлене процесом становлення і розвитку суспільної праці, коли з'являється необхідність регулювання відносин між особистістю і первісним колективом. Право з'являється у більш пізній період, коли у класовому суспільстві виникає насущна потреба регулювання відносин індивідуумів, що належать до протилежних класів. У той же час соціальна цінність права і моральності полягає в їхній здатності підкорити інтереси особистості, окремих форм спільності інтересам більш широких спільнот, суспільству в цілому (моральність) та громадськості інтересам держави (право).

Тому право і моральність насамперед виступають як регулятори поведінки окремої особистості, визначених спільнот, суспільства і держави. Правова і моральна системи говорять про належне і справедливе, вимагають дотримуватися відповідної поведінки з погляду суспільства і держави, наділяють особистість визначеними правами і свободами, а у випадку невиконання обов'язку застосовують до особистості порушника норми відповідальності. Тим самим відносинам людей у соціумі надається стійкість і визначеність, тому що у таких умовах поведінка людей підпорядкована справедливому, належному і законному – моральній і правовій нормам. Проте роль права і моральності не зводиться тільки до збереження і забезпечення стійкості суспільства, вона є значно ширшою.

До того ж, правова і моральна системи виступають регуляторами активності й удосконалювання суспільних відносин. Первинні об'єктивні властивості права: нормативність, формальна визначеність, примусовість, динамізм – знаходять свій прояв при реалізації вказаних функцій як правові властивості і характеризують соціальну цінність права.

Моральні цінності можна класифікувати на цільові, нормативні і практичні. До цільових належать ідеали і принципи свободи, гуманізму, героїзму, патріотизму. Ідеали – це зразки, моделі високоморальних, бажаних відносин, почуттів, орієнтацій, такі, що незамінні при становленні нових відносин у соціумі. Це деякою мірою передбачення майбутнього. До ідеалів сучасного соціуму, як здається, слід віднести ідеал гуманних стосунків між людьми, визнання гідності і цінності окремої особистості у всьому людському співтоваристві, консолідацію людей світового соціуму в активній боротьбі за права і свободи особистості, екологічну безпеку планети.

Моральні цінності включають до свого складу переживання і почуття. Моральні якості особистості виявляються у практичній діяльності на підставі визначених ідеалів окремої особистості і існуючих у соціумі моральних і правових норм.

У категорії функції правової норми відбувається конкретизація загального призначення права і моральності як соціальних цінностей. Ця категорія уточнює поняття загального призначення і ролі правової і моральної систем у суспільному прогресі, пов'язуючи їх із конкретними соціальними обов'язками.

Правова і моральна системи в сучасному соціумі виконують різні функції, розкриваючи при цьому свою сутність. Як найбільш загальні функції права і моральності варто виділити функції соціальної орієнтації і соціального регулювання, що виражають суспільний та правовий ідеал справедливості.

Правова і моральна системи регулювання відносин сучасного соціуму дають уявлення про належне, справедливе і законне. У такий спосіб загострюється увага на визначених правових і моральних цінностях у суспільстві, формується потреба їхнього прийняття і засвоєння. Дана функція, власне кажучи, служить узагальнюючим підсумком дії пізнавальної, оцінної функції.

Таким чином, елементи правової і моральної системи явищ несуть у собі функціональне навантаження. Свідомість, насамперед, виконує функцію знання. Моральна і правова свідомість – це знання моральних і правових норм, принципів, практики моральних і правових відносин. У сфері моралі знання норм є обов'язковим, тому що тільки в такому випадку вони виступають передумовою моральної відповідальності особистості як перед мораллю (суспільством), так і перед власною совістю. Тому що, тільки переломлюючись через свідомість індивіда, норми виступають як його індивідуальні (особистісні) цінності, тобто моральні норми суб'єкта. У правовій сфері незнання норм права не є підставою для звільнення особи від юридичної відповідальності. Унаслідок цього ця норма в якості конституційної знайшла юридичне закріплення в Основному законі нашої держави. Знання правових і моральних норм окремим індивідом забезпечує правильність та ефективність їхнього застосування у практичних відносинах.

Свідомість може виступати й у вигляді переконань у необхідності, справедливості і законності юридичних і моральних норм. Переконання особистості формуються у тому випадку, якщо знання закону і моральних норм підкріплено також і почуттям усвідомлення необхідності, розумінням особливості, справедливості, розумності правових і моральних норм. У сучасному кримінальному процесі прийнята і діє правова норма, що передбачає оцінку суддею повноти і вірогідності доказів при розгляді кримінальної справи і винесення вироку за своїм внутрішнім переконанням. Знання і переконання особистості є важливими складовими частинами правової і моральної культури.

Особистість у сучасному соціумі постійно пізнає правові і моральні норми, розуміє правові або моральні вимоги, приймає або відкидає їх, пропускаючи через свою свідомість, тобто оцінює, застосовуючи на практиці ті з них, які вона вважає пріоритетними з огляду на їх цінність. Отже, функція оцінки є загальною функцією для усіх елементів правової і моральної систем.

У праві і моральності постійно знаходять свій прояв такі оцінні категорії, як справедливість, обов'язок, совість, відповідальність, основу яких складають особисті переконання індивіда про добро і зло, законне і незаконне. За допомогою оцінки встановлюється правова і моральна цінність окремих вчинків особистості для розвитку усього суспільства в цілому. Критерієм моральної і правової оцінки норм виступає їхня відповідність історично прогресивному і необхідному ходу розвитку, а безпосереднім критерієм правової і моральної оцінки – принципи і норми моралі і права, що відповідають цим прогресивним суспільним відносинам. Моральні норми і принципи як загально визнані цінності виступають відносно конкретної поведінки особистості як

моральна необхідність і як критерій моральності вибору варіанта її поведінки, який вона обирає відповідно до свого внутрішнього переконання (моральність). Оцінюючи поведінку особистості у складній системі соціальних відносин, правова і моральна системи надають індивіду право обирати свій варіант можливого вектора поведінки. Таким чином, право і моральність є не тільки елементами свідомості (суспільної та індивідуальної) та норми (як правила поведінки та особисті принципи), а також включають до свого складу і практику сформованих соціальних відносин. За допомогою функцій пізнання та оцінки забезпечується і функція соціальної орієнтації, проявом якої служать соціальні установи і сформовані системи соціальної орієнтації. Схвалюючи або, навпаки, засуджуючи визначені вчинки особистості в соціумі, вимагаючи від неї визначеного поведіння, моральна і правова системи регулюють її поведінку. Тим самим виявляється взаємозв'язок і взаємозумовленість функцій соціальної орієнтації і регулювання поведінки. Регулятивна функція права і моральності виявляється в тому, що дані соціальні цінності забезпечують підпорядкування інтересів особи інтересам усього соціуму, окремих спільнот, об'єднань, встановлюючи відповідальність окремого індивіда за невиконання норм належної поведінки. Захищаючи права і законні інтереси окремої особистості, моральність і право при цьому відстоюють визначений порядок у соціумі, соціальну єдність.

Таким чином, за допомогою права і моральності підтримується визначений порядок у життєдіяльності сучасного суспільства, забезпечується його стійкість. Тим самим правова і моральна системи відіграють комунікативну роль у соціумі. Регулююча функція права і моральності виявляється шляхом впливу на поведінку особистості через його свідомість, волю за допомогою стимулювання визначених мотивів, інтересів, настановлень поведіння, що забезпечують або сполучення інтересів особистості і суспільства, або їхнє підпорядкування суспільній волі.

Натомість, видатний французький правознавець Л. Дюгі вказує на теоретичну можливість існування права (відповідно, як буде логічно припустити, і його окремих структурних елементів – правових норм, сформульованих у тому чи іншому вигляді. – Авт.) у такому суспільстві, яке не має політичної влади та писаних законів, оскільки у будь-якому випадку свідомість людини відчуває об'єктивну потребу у правовій нормі, обов'язковій як для держави, так і для її громадян [5, с. 12-13].

У зв'язку з досить цікавою позицією Л. Дюгі виникає питання про співвідношення мононорм, які, як вважається, врегульовували суспільні відносини на додержавницькому періоді історії людства, та правовими нормами, в частині того, чи можна вважати мононорми позадержавними правовими нормами, а якщо можна – то що саме, якщо не держава, є первинною сферою виникнення права як основного соціального регулятора.

На наш погляд, у цьому контексті слід проводити та чітко усвідомлювати різницю між поняттями «носій влади», «носій правотворчої функції» та «джерело влади», «джерело права», «джерело національної правової системи». Джерелом правової системи та усіх її елементів, включаючи правові норми, у подібному розумінні є виключно народ, який легітимізує державу та її апарат у статусі носіїв публічної влади, включаючи повноваження щодо створення та подальшого забезпечення належної реалізації норм права в інтересах усього суспільства як своєрідного «роботодавця» будь-яких публічно-владних інституціональних структур.

Висновки. Отже, на наш погляд, правова норма у сучасних концепціях розвитку та трансформації національної системи права виступає у декількох теоретико-методологічних вимірах.

По-перше, правова норма є первинним, базовим, «атомарним» юридичним та соціальним регулятором тих суспільних відносин, що об'єктивно складаються між членами соціуму на конкретному історичному етапі його життєдіяльності.

По-друге, правова норма виступає певним категоричним імперативом справедливості у процесі регулювання суспільних відносин, адже в умовах сучасного конституціоналізму відображає певний баланс між індивідами, соціальними групами, державою.

По-третє, сучасні системи права являють собою відкритий простір, в межах якого відбувається постійне удосконалення форм та методів реалізації правових норм, що обумовлюється, в першу чергу, процесами правової глобалізації та міждержавної інтеграції з відповідною гармонізацією широкого масиву норм права.

Список використаної літератури

1. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с. ; Slovar inostrannykh slov. – 18-e izd., ster. – M. : Rus. yaz., 1989. – 624 s.
2. Ющенко Ю. П. Філософсько-методологічні проблеми визначення поняття «норма» як найважливішої медико-біологічної категорії / Ю. П. Ющенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Uchenko.htm ; Yushchenko Yu. P. Filosofsko-metodolohichni problemy vyznachennia poniattia «norma» yak naivazhlyvishoi medyko-biologichnoi katehorii / Yu. P. Yushchenko // Multyversum. Filosofskiyi almanakh. – K. : Tsentr dukhovnoi kultury. – 2004. – № 39.
3. Piener A. Norm / A. Piener // Handbuch philosophischer Grundbegriff. Bd. 4. – Munchen, 1973. – 1800 s.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 704 с. ; Skakun O. F. Teoriya gosudarstva i prava / O. F. Skakun. – Kharkov : Konsum, 2000. – 704 s.
5. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Л. Дюги. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 427 с. – (Научная мысль). ; Dyugi L. Konstitutsionnoe pravo. Obshchaya teoriya gosudarstva / L. Dyugi. – M. : INFRA-M, 2013. – 427 s. – (Nauchnaya mysl).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

Y. V. Hodovanyk

LAW NORM AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE MODERN LEGAL STATE

This article is devoted to the problems of determining the legal standard as a basic element of modern legal systems that ensure proper operation. The author analyzes the major methodological approaches to the content of the legal norm in modern conditions of social and legal development. The attention on the features European thinking and interpretation of legal norms in dialectical relationship with the modernization of other structural elements of the legal system of a developed society.

Agreeing with the generally accepted approach to legal interpretation of the definition of «norm», we note that while the rule of law is the measure of justice, truth, respect for human rights in society, which together are essential features of the modern constitutional state, so full disclosure of the concept of «legal provision» from this point of view should partially cover and the second providing values which considers norm as «established as» a key position to further develop methodologies for evaluating the effectiveness of implementation of law in society, and this measure is set at the same amount for each member of the relevant society is a kind of «litmus test» state legal of public relations and general

classification of certain state categorized as legal, because the state has not only formally establish the rule of conduct, but also to ensure its legal nature, compliance with core values of the society, which inevitably based on full perception and practical implementation of the fundamental social and legal notions of natural rights, their absolute rule, inalienability and inalienability in the formation of the national legal system. In other words, by direct analogy with the medical definition of the «norm» in public relations legal rule rightly regarded as a postulate perfect society, the state and legal regulation of social relations.

Key words: legal norm, legal system, legal understanding, public relations, legal regulation.

УДК 341(045)

М. С. Пластун

КОРУПЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто питання методології дослідження корупції як соціально-правового феномену. З'ясовано, що корупція є багатограним та динамічним соціально-правовим явищем, яке обумовлюється економічними, політичними, культурними, морально-психологічними та іншими чинниками. Наголошено на необхідності системного дослідження феномену корупції.

Ключові слова: методологія дослідження, феномен корупції, соціально-правове явище, економічні, політичні, культурні, морально-психологічні чинники.

Постановка проблеми. Проблема корупції є однією із найбільш актуальних проблем сучасності для багатьох країн світу. Не є виключенням і Україна, яка у світовому рейтингу – Індексі сприйняття корупції СРІ за 2015 рік отримала лише 27 балів зі 100 можливих та посіла 130 місце зі 168 позицій, так і не подолавши 30-бальний бар'єр, що зветься «ганьбою для нації» [1]. Тобто, рівень корумпованості українського суспільства на сьогодні є вкрай високим та несе загрозу самому існуванню Української держави. Адже корупція пронизує усі сфери життя України, гальмуючи соціально-економічний розвиток держави, сприяючи деградації органів державного управління та місцевого самоврядування, правоохоронної та судової системи, системи охорони здоров'я та навіть вітчизняної науки та освіти. А тому наукове осмислення корупції як соціально-правового явища, у тому числі й з'ясування питань методології дослідження цього феномену, нині набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природньо, що корупція, як соціально-правове явище, привертає увагу широкого кола науковців. Так, політико-філософському осмисленню феномену корупції присвятили свої праці Базалук О.О., Гвоздецький В.Д., Михальченко М.І., Ревак О.І., Вільям Мілер та ін. Разом з тим, проблеми пошуку ефективних економічних механізмів детінізації та протидії корупції вивчали Кушерець Д.В., Флейчук М.І., Фомін М.В., Халковський О.М. та ін. Водночас, явище політичної корупції системно аналізували Кохан Г.В., Невмержицький Є.В., Стівен Коткін, Сьюзен Роуз-Екерман та ін. Крім того, правові проблеми запобігання та протидії корупції досліджували Заброда Д.Г., Мельник М.І., Шведова Г.Л. та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок дослідників корупційної проблематики слід вказати, що феномен корупції вивчався ними здебільшого в контексті фокусування уваги на проведенні

окремих досліджень за напрямками політичних, правових, економічних та соціальних наслідків корупції. Разом з тим, питання методології дослідження феномену корупції розглядалося науковцями побіжно, що зумовлює необхідність системного вивчення цієї проблеми. Саме недостатня розв'язаність проблеми методології дослідження корупції як соціально-правового явища зумовила необхідність вибору автором тематики дослідження.

Мета статті – системне осмислення проблем методології дослідження корупції як соціально-правового феномену.

Виклад основного матеріалу. З'ясування проблем методології дослідження корупції як соціально-правового феномену вимагає, насамперед, розкриття змісту наукової категорії «корупції». Необхідність такого підходу обґрунтував ще видатний давньоримський філософ та юрист Цицерон: «Я розпочну міркування, керуючись правилом, яким вважаю необхідно керуватися при обговоренні усіх предметів, якщо хочуть уникнути помилки: якщо стосовно назви предмету дослідження усі згодні, то потрібно роз'яснити, що саме позначають цією назвою; якщо на рахунок цього теж погодяться, то тільки тоді буде дозволено приступити до бесіди; інакше ніколи не можна буде зрозуміти властивості обговорюваного предмету, якщо спочатку не зрозуміти, що він собою являє» [2, с.20].

Разом з тим, велике значення для наукового осмислення теоретико-методологічних проблем дослідження феномену корупції має з'ясування сутності цього явища. Адже розкриття сутності корупції «є похідним для наукового пошуку: від його вирішення залежить постановка проблеми дослідження, визначення його напрямку, предмета, мети і завдань, вибір методології обумовлює достовірність результатів наукового дослідження, оскільки цей момент порівняно з усіма іншими моментами проблеми протидії корупції (незалежно від того, в якій сфері людських знань здійснюється дослідження цієї проблеми) є ключовим, базовим для усіх інших». З практичної точки зору з'ясування сутності корупції потрібно для вироблення ефективних, дієвих механізмів як протидії, так і профілактики корупції. Адже правильне розуміння її сутності, історичних, економічних, психологічних та соціальних передумов її виникнення, дає підґрунтя для вибору напрямку формування антикорупційної політики, визначення детермінант обумовлених засобів (нормативно-правових, організаційних, фінансових тощо) її забезпечення [3, с.55].

Термін «корупція» походить від поєднання латинських слів «corrupti» та «impere»: «corrupti» – обов'язкова причетність де-кількох представників однієї із сторін до однієї справи, а «impere» – порушувати, ламати, пошкоджувати, скасовувати. Внаслідок такого поєднання утворився самостійний термін – «corruptere», що означає участь у діяльності декількох (не менше двох) осіб, мета яких полягає у «псуванні», «руйнуванні», «пошкодженні» нормального розвитку судового процесу або процесу керування справами суспільства [4, с.5]. У науковій літературі та в повсякденному вжитку цей термін, зазвичай, використовується для позначення протиправного використання особою наданих їй владних повноважень у приватних інтересах, зокрема з метою власного збагачення.

Як соціально-правове явище, корупція існує з давніх часів. Її витoki пов'язані зі становленням класового суспільства, виникненням держави та права, внаслідок чого сформувалася окрема соціальна група осіб, наділених владними повноваженнями (так зване «чиновництво»). Таким чином, корупція виникла внаслідок розвитку соціуму, разом із виокремленням управлінських функцій у суспільстві, коли особа, наділена владними повноваженнями, отримала можливість розпоряджатися ресурсами та приймати рішення не в інтересах цього суспільства, а з огляду на свої особисті,

корисливі потреби.

З часу появи цього явища людство розглядало корупцію як соціальне зло, з яким необхідно боротися. Так, однією із перших згадок про аморальність корупційного діяння, що збереглися у писемних джерелах, зокрема у Старому Заповіті Біблії (Вихід 23:8), є Божа настанова Мойсею, у якій зазначалося: «Дарів не приймай, тому що дари роблять сліпими зрячих і спотворюють справи праведних». Разом з тим, заборона давати хабарі зафіксована також і в Корані. Зокрема, пророк Мухаммед застерігав, що Аллах прокляне усіх, хто дає і бере хабарі [5, с.23]. Схожі застереження містяться також у священних книгах буддистів. Водночас, негативне ставлення до корупційних діянь спостерігалось й у працях мислителів Стародавнього Китаю, Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Тобто, з давніх часів людство засуджувало корупцію як аморальне діяння, що несе загрозу суспільному розвитку та суперечить Божій волі.

Слід зазначити, що людство з давніх часів не лише засуджувало корупцію, але й намагалось їй протидіяти. Зокрема, історичні джерела Стародавнього Вавилону містять письмову згадку про реформи у другій половині XXIV століття до нашої ери шумерського царя міста-держави Лагаша (територія сучасного Іраку) Урукагіна, який змушений був застосовувати антикорупційні заходи з метою припинення зловживань чиновників і суддів [6].

Показово, що у боротьбі з корупцією суспільство вдавалось до різноманітних засобів, у тому числі навіть до позбавлення життя корупціонера. Так, вже хрестоматійним став приклад боротьби з корупцією, описаний в давньогрецьким істориком Геродотом. Зокрема, історія про те, що коли один із царських суддів Сінаман, підкуплений грошима, виніс несправедливий вирок, то персидський цар Камбіс, дізнавшись про це, наказав стратити суддю та здерти з нього шкіру. Цією шкірою цар звелів обтягнути суддівське крісло, на яке посадив сина продажного судді, повелівши йому пам'ятати, на якому кріслі він надалі судитиме [7]. За мотивами цієї історії була навіть написана картина відомого голландського художника Давида Герарда «Суд Камбіса» (1498 р.), яка розміщувалась у судовій залі ратуші міста Брюгге, і була покликана нагадувати суддям про їх обов'язок.

Однак, незважаючи на усі зусилля окремих правителів подолати корупцію, а також на застосування до виявлених корупціонерів жорстоких покарань, людству так і не вдалося ліквідувати це суспільне явище. Корупція супроводжує людство упродовж всієї історії. Жодна з політичних та економічних систем не мала і не має імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги, прояви та можливості, що визначаються ставленням до неї держави та суспільства [8].

По суті, корупція є складним та багатоаспектним (правовим, економічним, політичним, морально-психологічним) соціальним явищем, що змінюється та «вдосконалюється» разом із розвитком суспільства та держави. Водночас на розвиток цього явища впливають чисельні фактори: культура народу, розвиток економіки, рівень освіти, доходи населення, урбанізація тощо. А тому у кожній державі феномен корупції набуває ще й специфічних рис. Зважаючи на це, у колі науковців на сьогодні фактично відсутнє єдине, усталене наукове визначення феномену корупції. Більше того, низка дослідників вважає, що пошук такого визначення є марнуванням часу, оскільки ніколи не буде досягнуто згоди з жодною дефініцією [9, с.11]. Однак, слід зазначити, що навіть ці дослідники надають у своїх працях власні визначення феномену корупції, очевидно сподіваючись на схвалення їх науковою спільнотою. Тобто, формулювання визначень наукових термінів, у тому числі й терміну «корупція», зберігає своє важливе значення в процесі наукового пошуку.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін

«корупція» подається у кількох визначеннях, а саме: корупція – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг та інших переваг; корупція – це пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [10].

Водночас, Британська енциклопедія, вказує на те, що корупція є неправомірною і неправовою поведінкою особи, яка має на меті отримання вигоди однією особою за рахунок іншої. Вона існує за умов суспільної байдужості чи слабкості правоохоронних органів. У суспільствах, де дарування подарунків є певним ритуалом, розмежувальна лінія між тим, що прийнятно, а що ні, стирається [11].

Крім того, в авторитетному Юридичному словнику Генрі Блека корупція визначається як діяння, яке вчиняється з наміром надати деякі переваги, що несумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яка неправомірно використовує своє становище чи статус для одержання будь-якої переваги для себе або іншої особи в цілях, які суперечать обов'язкам і правам інших осіб [12].

Разом з тим, в Українській радянській енциклопедії поняття корупції визначено як притаманна буржуазним державам «підкупність і продажність державних, політичних, громадських діячів, урядовців і службовців, використання ними свого становища в корисливих цілях» [13].

Водночас, в юридичному словнику, виданому за радянських часів, термін «корупція» був відсутнім, оскільки він не використовувався у правовій практиці. Не було й відповідних статей ані у Кримінальному кодексі Української РСР, ані у Кодексі про адміністративні правопорушення. Поняття «корупція» тоді асоціювалося з хабарництвом та розглядалося як злочин, що полягає в одержанні службовою особою особисто або через посередників матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна чи майнових вигод за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабар, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового становища [14, с.601].

Автори фундаментального вітчизняного видання «Юридична енциклопедія» розглядають корупцію як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг» [15]. Саме таке визначення містилося у Законі України «Про боротьбу з корупцією» (1995), що вже втратив свою чинність.

На сьогодні чинне законодавство, зокрема у ч.1 ст.1 Закону України «Про запобігання корупції», визначає корупцію як «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [16].

Слід зазначити, що наведене визначення є дещо розмитим, а деякі ознаки корупції залишаються оціночними, що позбавляє можливості ефективно застосовувати законодавство в цій сфері. Так, не зрозуміло, що законодавець розуміє під можливостями, пов'язаними зі службовими повноваженнями суб'єкта корупційного

діяння, які двічі згадуються у визначенні корупції.

Слід зазначити, що сама доцільність закріплення нормативного визначення поняття корупції ставиться під сумнів низкою науковців. Зокрема, Мельник М.І. вважає, що у законі такого визначення не повинно бути, тому що корупція – це складне соціальне, політичне, економічне, правове явище, а за явище відповідальність наставати не може. Відповідальність повинна наставати за певні прояви корупції, корупційну поведінку, а не за явище [17, с.68]. Водночас, Ткаченко О.В. також зазначає, що наявність офіційного визначення на законодавчому рівні поняття «корупції» не дасть додаткових можливостей щодо ефективної боротьби з цим явищем, так як воно має узагальнююче, а не кваліфікуюче значення [18, с.194]. Разом з тим, вважаємо, що наявність визначення корупції у відповідному Законі є виправданою. Оскільки, хоча й відповідальність за усі корупційні дії визначається спеціальними нормами законодавства, що встановлюють, які дії особи є неправомірними, однак, узагальнююче ж визначення надає певний легальний орієнтир у розумінні корупції, так як кожне з окремо визначених законом діянь цього не дає.

Разом з тим, дослідження феномену корупції зумовлює необхідність з'ясування відповідних визначень, що містяться у міжнародно-правових актах. Так, у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1979 році, вказано, що державам надається право самостійно визначати поняття корупції. Водночас, у цьому документі зазначено, що у загальному сенсі корупція являє собою скоєння або нескоєння дії при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність [19, с.5-9].

У Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», поширеній на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990 р.), корупція визначається як порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності. У Довідковому документі ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією» вона визначається як зловживання державою владою з метою одержання особистої вигоди, тобто корупція виходить за межі хабарництва. Крім того, це поняття охоплює також хабарництво (винагороду за відхилення від службових обов'язків), непотизм (патрунування на підставі приватних відносин) і незаконне привласнення публічних коштів для приватного використання [20, с.9-10].

У прийнятій в 2003 р. Конвенції ООН проти корупції, що була ратифікована Україною у 2005 р., а з 2010 р. вона набрала чинності як частина законодавства України, корупцію визначено як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [21]. Слід зазначити, що у цьому міжнародно-правовому документі відбулося визнання корупції як проблеми, що властива усім суспільствам. На сьогодні Конвенцію ООН проти корупції ратифікували понад 180 держав, а в 140 країнах вона вже набула чинності, перетворившись на основний міжнародний інструмент боротьби із корупцією.

Разом з тим, для системного осмислення проблем методології дослідження корупції як соціально-правового феномену важливим також є аналіз форм та типів корупційних проявів у суспільстві.

Так, найчастіше корупцію поділяють на корупцію низового рівня або бюрократичну корупцію (англійською мовою – *petty corruption*), наприклад, отримання дозволів, хабарі тощо, та корупцію високопосадовців (англійською мовою – *grand corruption*), наприклад, корупція під час проведення великих державних тендерів, недоброчесне голосування у Парламенті тощо [22, р.1-22].

Водночас, значного поширення набула класифікація запропонована М. Джонстоном, який об'єднав усі типи корупції у чотири головні: хабарництво, патронажна система, непотизм (дружба або кумівство) та кризова корупція [23, р.459-477].

Так, одним із найбільш поширених типів корупції вважається хабарництво, під яким розуміється заохочення або винагорода, запропонована або надана з метою отримання будь-якої комерційної, контрактної, нормативно-правової або особистої вигоди. Хабарі можуть мати різні форми, але зазвичай вони несуть в собі намір підкупу. Насамперед, це «послуга за послугою», від якої «виграють» обидві сторони. Хабарництво тісно пов'язане з функціонуванням «чорного» ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів тощо.

Серед типів корупції виділяється також так звана «патронажна система», що виникає здебільшого тоді, коли реалізація незаконних угод концентрується в руках обмеженої кількості осіб або організацій. Діячі, які контролюють патронажні системи намагаються монополізувати владу аж до встановлення повного контролю за діяльністю легітимного уряду.

Значного поширення набув такий тип корупції як «непотизм» (дружба або «кумівство»), що призводить до виникнення несправедливих великих поступок під час укладання угод, призначення родичів, друзів на важливі посади в системі державного управління, пільгової купівлі власності, доступу до твердих валют тощо. Зокрема, в Україні сформувався особливий тип непотизму – «кумівство», під яким розуміють перевагу у наданні грошових коштів або іншого майна, працевлаштування, пільг, послуг, нематеріальних активів наближеним особам, друзям, родичам, з якими посадовець пов'язаний через напівродинні стосунки (обряд хрещення дитини).

Під «кризовою корупцією» дослідниками розуміється робота великої кількості бізнесменів в умовах ризику, коли предметом купівлі-продажу стають рішення офіційних органів, результатом чого є великі політичні зрушення або зміна влади в країні (державні гарантії інвесторам, процес приватизації).

Слід зазначити, що специфічні умови, в яких функціонують вищеназвані загальні типи корупції, неминуче позначаються і на її проявах.

Водночас, у науковій літературі виділяються також й інші типи корупції: «захоплення держави», «лобізм», «політична корупція», «шахрайство», «зловживання владою або посадовим становищем», «розкрадання», «розтрату» тощо [24, с.10-12].

Зокрема, порівняно новим типом корупції вважається так зване «захоплення держави» (від англ. *state capture*). Цей термін був запропонований Світовим банком для позначення впливу приватних інтересів через закони й політику на державу.

Одним із «класичних» типів корупції є «лобіювання», «лобізм» (від англ. слова «*lobby*» – вестибюль, передпокій, кулуари), під яким розуміють будь-яку спробу індивідів чи груп інтересів вплинути на урядові рішення /законодавчі ініціативи. В оригінальному значенні поняття стосується зусиль щодо впливу на голосування законодавців, просуваючи інтереси у колуарах, поза залом для голосувань [25]. Лобізм у якійсь формі притаманний будь-якій демократичній політичній системі, з тією різницею, що у США і деяких країнах Європи – це легалізована і зареєстрована

діяльність, а в інших країнах прихована, яка здійснюється таємно і вважається формою корупції.

Як окремий тип корупції частина дослідників розглядає «політичну корупцію», що передбачає поведінку виборних осіб, покликаних виконувати функції держави (наприклад, депутатів), які відходять від обов'язків та прав (інколи мандату) державної посади для того, щоб отримати особисту вигоду. Також до політичної корупції відносять фінансування виборчої кампанії, яке передбачає надання фінансових або інших ресурсів приватним особам чи партіям в обмін на відповідне ставлення тих, які перемагають на виборах; підкуп виборців і посадовців, залучених до виборчої кампанії (купівля голосів, роздавання гречки бабусям перед виборами); залучення державних посадовців для організації подій кампанії (наприклад, примушування всіх працівників державної агенції голосувати за певного кандидата), негласна витрата публічних коштів на потреби правлячої партії (наприклад, оплата виборчої кампанії за кошти держави, понад встановлені законом межі) або використання державних підприємств для надання ресурсів партії посадовця (наприклад, використання державних телеканалів) тощо [24, с.12].

Разом з тим, з'ясовуючи сутність феномену корупції, частина дослідників наголошує на діалектичному зв'язку корупції і влади, які є одночасно антагоністами і супутниками: влада породжує корупцію, без неї корупція як явище неможлива в принципі; корупція як соціальна корозія постійно «роз'їдає» державні структури; державна влада, у свою чергу, весь час прагне знищити корупцію. У такому двобої і відбувається співіснування зазначених явищ. Водночас жодна з них не може здобути повної перемоги, як і зазнати повної поразки, оскільки повне корумпування спільних відносин у сфері публічної влади означало б крах держави, а повне викоренення корумпованих зв'язків є неможливим, виходячи з соціальної сутності як корупції, так і влади. Вказана ситуація в якійсь мірі є парадоксальною по своїй суті, але це реальна дійсність, з якою потрібно рахуватися та брати до уваги при з'ясуванні сутності корупції [26, с.143].

Крім того, аналізуючи сутність феномену корупції низка науковців наголошує на існуванні універсальної кореляції взаємозв'язку явища корупції із бідністю суспільства. І то в оберненій пропорції: що вища корупція, то бідніше суспільство. Тому найкращий і найнадійніший спосіб боротьби з корупцією, на думку цих вчених, є підвищення рівня суспільного багатства. Водночас питання, що є причиною, а що наслідком – бідність провокує корупцію чи корупція пожирає суспільне багатство? – схоже на питання, що було першим: курка чи яйце? По суті, корупція є водночас і причиною, і наслідком суспільної бідності [27].

Разом з тим, окремі науковці наголошують на тому, що важкі економічні умови самі по собі автоматично не породжують жодних соціальних проблем, а бідність не є причиною правопорушень. Зростання рівня злочинності, на їх думку, відбувається внаслідок послаблення вимог моралі у суспільстві [26, с.140]. Адже, зазвичай, найбільш масштабні та суспільно небезпечні корупційні правопорушення здійснюються державними службовцями вищих категорій, заробітна плата та соціальні гарантії яких забезпечують їм безбідне життя [28].

На думку В.Д. Гвоздецького, у конкретних корупційних правопорушеннях, як у дзеркалі знаходить відображення психологія конкретних людей, а в корупції, як соціально-політичному явищі, відображається психологія соціальних груп і всього суспільства [29, с.24-25].

Окремі дослідники вважають, що корупційна модель поведінки має, певним чином, психологічне коріння, а корупція взагалі – психологічне походження. Вони

пояснюють психологічний характер походження корупції, зокрема, збереженням у традиціях різних країн звичаїв, які подібні до проявів корупції, але здебільшого використовуються в побуті і схвально сприймаються суспільством [30, с.1-2].

Існує також й інша морально-психологічна сторона корупції. Адже коли держава примушує своїх громадян поводитися нечесно, то це породжує нездорову систему і має негативний вплив на суспільство. Посадовій особі, яка, умовно кажучи, стоїть перед вибором: чесно виконати свій обов'язок чи зловживати службовим становищем – за умов панування правового нігілізму, соціальної нестабільності і невпевненості у своєму майбутньому, культивуванні психології користюлюбства, падіння моральності, відсутності чіткої ідеології державної служби, легше схилитися до корупційної форми поведінки. Суть запобігання корупційним правопорушенням має зводитись до того, що проблема такого вибору перед особою, уповноваженою на публічну службу, поставала якомога менше, а при її виникненні – така особа мала всі підстави розв'язати її на користь правомірної поведінки [26, с.140].

Не заперечуючи проти наявності психологічного коріння корупційної поведінки, В.Д. Гвоздецький зазначав, що особа, яка стає на шлях вчинення корупційних правопорушень, не є, так би мовити, скорумпованою від природи. Адже поведінка особи набуває корумпованих рис у процесі її власної соціалізації. Стане чи не стане особа на шлях вчинення корупційних правопорушень залежить не стільки від того, які традиції чи психологічні настанови увібрала від народження, а від того, в якій суспільній атмосфері вона виросла, який психологічний клімат панував навколо неї, в якій суспільній атмосфері вона росла, які поступки визнавались аморальними, а які з боку моралі заохочувались. Мова йде про суспільну свідомість, в якій фокусується надзвичайно багато аспектів суспільного життя, у тому числі відношення громадян до закону і їх реакція на корупційні правопорушення [26, с.140-141].

Слід зазначити, що для подолання корупції недостатньо лише піднесення економіки, зміцнення контрольних органів та створення інших антикорупційних інституцій, необхідна також політична воля влади, але не тільки, бо корупція може виявити себе як у владних структурах, так і в громадянському суспільстві. Головне завдання публічної влади – забезпечити законодавчу базу, яка відповідатиме міжнародним стандартам, посилити роль контролюючих органів. Для успішної боротьби з корупцією необхідно залучити вільні засоби масової інформації, які будуть інформувати про неї суспільство і виховувати у громадян нетерпимість до цього явища.

Як зазначалося вище, рівень корупції в країнах світу різний. Найбільш високий рівень корупції зазвичай спостерігається в країнах, що розвиваються, де відбуваються процеси трансформації суспільних відносин. Зокрема, А. Шляйфер і Р. Вішні пов'язували рівень корупції зі структурою державних інститутів і структурою політичного процесу. Особливо значущим це є для нових слабких урядів, що не контролюють свої органи, коли останні є недостатньо зрілими інститутами [31, с.95]. Основним джерелом корупції стає не жорсткість системи, а її невизначеність. На певному етапі суспільство характеризується слабкістю як правової бази, так і інститутів держави, що впливає із слабкості й нерозвиненості всієї адміністративної та політичної системи [32, с.50-51].

У період трансформації низький ступінь суспільної довіри до органів влади обумовлює неефективність державної політики в протидії поширенню корупції, тому нагальною є потреба в залученні інститутів громадянського суспільства до цього процесу. Громадянське суспільство має знання, необхідні для вирішення питання і зацікавлене у вирішенні проблеми, бо саме воно перш за все потерпає від корупції. Саме у суспільства є можливість виявляти, контролювати й попереджати прояви

корупції на низовому рівні [33].

По суті, корупція є негативним аспектом спроб налагодження взаємовідносин між публічною владою і громадянським суспільством. Корупцію неможливо подолати без готовності до цього владних структур. Вона почне зникати в той момент, коли «продавець» не зможе оплатити всі ризики «отримувача» хабара, коли розмір легальних доходів «отримувача» хабара буде встановлено настільки достатнім, що в нього не виникне бажання ризикувати своїм положенням заради незначної суми коштів. Важливим учасником протидії корупції є громадянське суспільство за умови усвідомлення ним шкідливості корупції і необхідності боротьби з цим явищем [33].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що корупція як соціально-правовий феномен виникла внаслідок розвитку соціуму ще на етапі становлення класового суспільства та виникнення держави і права, у зв'язку із виокремленням управлінських функцій в суспільстві, коли особа, наділена владними повноваженнями, отримала можливість розпоряджатися ресурсами та приймати рішення не в інтересах цього суспільства, а з огляду на свої особисті, корисливі потреби.

З часу появи феномену корупції людство розглядало її як соціальне зло, що пожирає правові, політичні, економічні, моральні та психологічні устої суспільства. Все це зумовило необхідність боротьби з цим соціальним явищем та запровадження відповідних механізмів, спрямованих на обмеження проявів зловживання владними повноваженнями.

За своєю суттю корупція є складним та багатоаспектним (правовим, економічним, політичним, морально-психологічним) соціальним явищем, що змінюється та вдосконалюється разом із розвитком суспільства та держави, набуваючи певних специфічних рис, обумовлених культурно-історичною генезою конкретного державного утворення. При цьому її антисоціальна сутність та негативний вплив на розвиток суспільства залишаються незмінними.

Корупція супроводжує людство упродовж всієї історії та є притаманною усім без винятку державам. Відмінність держав полягає не у наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливу корупції на правові, політичні, економічні, моральні, психологічні та інші соціальні процеси. Корупцію не можливо викоринити, її можна тільки обмежити. Дієвими механізмами обмеження корупції слід вважати релігію, мораль, етику, громадянське суспільство, державу, суди тощо. Водночас досягти успіхів у боротьбі із корупцією без волі на те самої влади, а також зусиль громадянського суспільства неможливо. В цьому контексті провідну роль у подоланні корупції може відіграти інститут глави держави.

Отже, методологія дослідження корупції як соціально-правового феномену потребує фундаментального осмислення цього явища крізь призму усвідомлення його багатогранності та динамічності, розуміння необхідності об'єднання зусиль інститутів державної влади та громадянського суспільства у боротьбі із корупційними проявами. Водночас системне вивчення цього соціально-правового явища вимагає від дослідників використання міждисциплінарного підходу, коли методологічний апарат соціологічної, політичної, економічної та інших суспільних наук дозволить категоріально збагатити юридичну науку у процесі осмислення феномену корупції.

Перспективи подальших розвідок. Викладений у статті матеріал може стати основою для подальших наукових досліджень соціально-правового феномену корупції.

Список використаної літератури

1. Індекс корупції CPI-2015 [Електронний ресурс] // Transparency International. Ukraine. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi->

2015/ ; Indeks koruptsii CPI-2015 [Elektronnyi resurs] // Transparency International. Ukraine. – Rezhym dostupu: <http://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2015/>

2. Цицерон Марк Туллий. Диалоги / Цицерон; Изд. подгот. И.Н. Веселовский и др.; (Пер. В.О. Горенштейн). – М.: Науч.-изд. центр «Ладомир»: Наука, 1994. – 222 с. ; Tsitseron Mark Tulliy. Dialogi / Tsitseron; Izd. podgot. I.N. Veselovskiy i dr.; (Per. V.O. Gorenshteyn). – М.: Nauch.-izd. tsentr «Ladomir»: Nauka, 1994. – 222 s.

3. Запобігання та протидія корупції: навчальний посібник / А.М. Михненко, О.В. Руснак, А.М. Мудров, С.О. Кравченко та ін.; за ред. А.М. Михненка. – К.: НАДУ, 2012. – 529 с. ; Zaporihannia ta protydiia koruptsii: navchalnyi posibnyk / А.М. Mykhnenko, О.В. Rusnak, А.М. Mudrov, С.О. Kravchenko ta in.; za red. А.М. Mykhnenka. – К.: NADU, 2012. – 529 s.

4. Камлик М.І. Корупція в Україні / М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 187 с. ; Kamlyk M.I. Koruptsiia v Ukraini / M.I. Kamlyk, Ye.V. Nevmerzhytskyi. – К.: Tovarystvo «Znannia», КОО, 1998. – 187 s.

5. Соловійов В.М. Історична генеза корупції // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – Вип.5(8). – С.22-26 ; Soloviov V.M. Istorychna heneza koruptsii // Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2011. – Vyp.5(8). – S.22-26.

6. Костенко В. Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві [Електронний ресурс] // Віче. – 2012. – травень. – №10.– Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3125/> ; Kostenko V. Istoryko-pravove doslidzhennia rozvytku koruptsiinykh dii u vladi ta suspilstvi [Elektronnyi resurs] // Viche. – 2012. – traven. – №10.– Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/3125/>

7. Геродот. История. Книга пятая: Терпсихора, глава 25 [Електронний ресурс] / Геродот. – Режим доступу: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/05.html> ; Herodot. Ystoryia. Knyha piataia: Terpsykhora, hlava 25 [Elektronnyi resurs] / Herodot. – Rezhym dostupu: <http://www.vehi.net/istoriya/grecia/gerodot/05.html> Концепція боротьби з корупцією на 1998–2005 роки: Указ Президента України від 24 квітня 1998 р. №367/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367/98/print1486823710640167>

8. Політична корупція перехідної доби / За ред. С. Коткіна та А. Шайо; пер. з англ. Т. Гарастович, С. Гарастович. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2004. – 440 с. ; Politychna koruptsiia perekhidnoi doby / Za red. S. Kotkina ta A. Shaio; per. z anh. T. Harastovych, S. Harastovych. – К.: Vydavnytstvo «K.I.S.», 2004. – 440 s.

9. Великий тлумачний словник сучасної мови / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: ВТФ Перун, 2003. – 1736 с. ; Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi movy / [Uklad. i holov. red. V.T. Busel]. – К.: VTF Perun, 2003. – 1736 s.

10. Encyclopedia Britannica [Electronic resourc]. – Access mode: www.britannica.com/topic/corruption-law

11. Black H. Black's Law Dictionary [Electronic resourc]. – Access mode: <http://thelawdictionary.org/corruption/>

12. Українська Радянська Енциклопедія [Електронний ресурс] / Ред. М.П. Бажан, О.І. Білецький, І.К. Білодід, В.Г. Бондарчук, П.А. Власюк та ін. – Т.7. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1962. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/19260921/ure/koruptsiya> ; Ukrainaska Radianska Entsyklopediia [Elektronnyi resurs] / Red. M.P. Bazhan, O.I. Biletskyi, I.K. Bilodid, V.H. Bondarchuk, P.A. Vlasiuk ta in. – Т.7. – К.: Hol. red. URE, 1962. – Rezhym dostupu: <http://leksika.com.ua/19260921/ure/koruptsiya>

13. Юридичний словник / [За ред. Бабій Б.М., Бурчак Ф.Г., Корецький В.М., Цветкова В.В.]. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1983. – 871 с. ; Iurydychnyi slovnyk / [Za red. Babii V.M., Burchak F.H., Koretskyi V.M., Tsvietkova V.V.]. – К.: Hol. red. URE, 1983. – 871 s.
14. Юридична енциклопедія: В 6т. [Електронний ресурс] / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.3. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/16070321/legal/koruptsiya> ; Iurydychna entsyklopediia: V 6t. [Elektronnyi resurs] / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – Т.3. – К.: «Укр. entsykl.», 1998. – Rezhym dostupu: <http://leksika.com.ua/16070321/legal/koruptsiya>
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1434646862444038> ; Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 №1700-VII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/print1434646862444038>
16. Мельник М.І. Антикорупційне законодавство України: досвід застосування та проблеми вдосконалення / М.І. Мельник // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 64-69. ; Melnyk M.I. Antykoruptsiine zakonodavstvo Ukrainy: dosvid zastosuvannia ta problemy vdoskonalennia / M.I. Melnyk // Yurydychna Ukraina. – 2003. – № 6. – S. 64-69.
17. Ткаченко О.В. До питання про визначення поняття «корупція» / О.В. Ткаченко // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С.191-194. ; Tkachenko O.V. Do pytannia pro vyznachennia poniattia «koruptsiia» / O.V. Tkachenko // Universytetski naukovi zapysky. – 2006. – № 2. – S. 191-194.
18. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд. Камлик М.І. та [ін.] – К.: Школяр, 1999. – 480 с. ; Mizhnarodni pravovi akty ta zakonodavstvo okremykh krain pro koruptsiuu / Uporiad. Kamlyk M.I. ta [in.] – К.: Shkoliar, 1999. – 480 s.
19. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / Керівник авт. кол. І.О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. ; Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia / Kerivnyk avt. kol. I.O. Revak. – Lviv: LvDUVS, 2011. – 220 s.
20. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1486823710640167 ; Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print1486823710640167
21. Tirole J.A. Theory of Collective Reputations (with Applications to the Persistence of Corruption 16 and to Firm Quality) / J.A. Tirole //The Review of Economic Studies. – 1996. – Vol.63, №1. – P.1-22.
22. Johnston M. The Political Consequences of Corruption: A Reassessment / M. Johnston // Comparative Politics. – 1986. – Vol.18, №4. – P.459-477.
23. Антикорупційний урок (Короткий навчальний посібник). – К. Програма розвитку ООН в Україні, 2016. – 24 с. ; Antykoruptsiinyi urok (Korotkyi navchalnyi posibnyk). – К. Prohrama rozvytku OON v Ukraini, 2016. – 24 s.
24. Encyclopedia Britannica [Electronic resource]. – Access mode: www.britannica.com/topic/lobbying
25. Гвоздецький В.Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище // Актуальні проблеми держави і права. – Вип.63. – Одеса: Юридична література, 2012. – С.139-145.; Hvozdettskyi V.D. Koruptsiia yak sotsialne, psykhologichne i moralne yavyshche // Aktualni problemy derzhavy i prava. – Vyp.63. – Odessa: Yurydychna literatura, 2012. – S.139-145.

26. Грицак Я. Корупція: короткі історичні нотатки [Електронний ресурс] // Критика: міжнародний огляд книжок та ідей. – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/koruptsiya-korotki-istorychni-notatky> ; Hrytsak Ya. Koruptsiia: korotki istorychni notatky [Elektronnyi resurs] // Krytyka: mizhnarodnyi ohliad knyzhok ta idei. – Rezhym dostupu: <https://krytyka.com/ua/articles/koruptsiya-korotki-istorychni-notatky>

27. Молдован Е.С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект [Електронний ресурс] / Е.С. Молдован // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – №2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2010_2/txts/10mesmia.pdf. ; Moldovan E.S. Napriamy zapobihannia ta protydii koruptsii na derzhavnii sluzhbi: moralno-ideolohichni aspekt [Elektronnyi resurs] / E.S. Moldovan // Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – 2010. – №2. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2010_2/txts/10mesmia.pdf.

28. Гвоздецький В.Д. Правові, економічні та духовні засади протидії корупції / В.Д. Гвоздецький // Міліція України. – 2011. – №3-4. / [Науково-практичний збірник «Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених»] №100. – С.24-25. ; Hvozdet'skyi V.D. Pravovi, ekonomichni ta dukhovni zasady protydii koruptsii / V.D. Hvozdet'skyi // Militsiia Ukrainy. – 2011. – №3-4. / [Naukovo-praktychnyi zbirnyk «Aktualni problemy yurydychnykh nauk u doslidzhenniakh uchenykh»] №100. – S.24-25.

29. Зелинский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с. ; Zelinskiy A.F. Kriminalnaya psikhologiya / A.F. Zelinskiy. – K.: Yurinkom Inter, 1999. – 240 s.

30. Быстрова А.С. Феномен коррупции: некоторые исследовательские подходы / А.С. Быстрова, М.В. Сильвестрос // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Т. III. – №1. – С.83-101. ; Bystrova A.S. Fenomen korruptsii: nekotorye issledovatelskie podkhody / A.S. Bystrova, M.V. Silvestros // Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. – 2000. – T. III. – №1. – S.83-101.

31. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / [Науч. ред. С.В. Максимов и др.] – М.: Спарк, 2000. ; Osnovy borby s korruptsией (sistemy obshchegosudarstvennoy etiki povedeniya) / [Nauch. red. S.V. Maksimov m dr.] – M.: Spark, 2000.

32. Бельська Т. Корупція як фактор негативного впливу на взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Т. Бельська. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Belska.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Belska.pdf) ; Bielska T. Koruptsiia yak faktor nehatyvnoho vplyvu na vzaemovidnosyny orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Elektronnyi resurs] / T. Bielska. – Rezhym dostupu: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Belska.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Belska.pdf)

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

M. S. Plastun

CORRUPTION AS A SOCIAL AND LEGAL PHENOMENON: ON RESEARCH METHODOLOGY

The questions of research methodology corruption as a social and legal phenomenon. It was found that corruption is a multifaceted and dynamic socio-legal phenomenon, which is caused by economic, political, cultural, moral, psychological and other factors. The necessity of a systematic study of the phenomenon of corruption.

Key words: *research methodology, the phenomenon of corruption, socio-legal phenomenon, economic, political, cultural, moral and psychological factors.*

УДК 340.132(045)

Н. Б. Арабаджи

ФУНКЦІЯ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ З ПОЗИЦІЙ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Стаття присвячена дослідженню проблематики функції охорони правового порядку. У цьому зв'язку використовуючи сучасний інституційний підхід до держави і права автор дійшов висновку, що функцію охорони правового порядку виконують не тільки державні органи охорони правопорядку, але й всі інститути громадянського суспільства в результаті реалізації своїх прав, свобод та виконання юридичних обов'язків.

Ключові слова: функція охорони правопорядку, інститут, правоохоронні органи, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Правовий порядок, поза сумнівів, є тим феноменом, функціональний вимір якого має розглядатися під особливим кутом зору, адже саме він є надійним гарантом стійкого, захищеного та передбачуваного правового життя суспільства. Але правовий порядок - це правовий феномен, який теж треба захищати і охороняти через встановлені функції. То ж хто може виконувати функцію охорони правопорядку, - таке питання виноситься на порядок денний.

Досліджуючи проблематику функцій, необхідно відмітити, що класичне право не відриває функцію охорони правового порядку від всіх функцій держави, а отже функцію охорони правового порядку можуть виконувати тільки державні органи правоохоронної діяльності. На наш погляд, такий підхід є дуже вузьким і не відповідає різнобарвній структурі правового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявлення особливостей та закономірностей розвитку функції охорони правопорядку в державі як специфічного напрямку правової діяльності вимагає аналізу її інституційних засад. У цьому контексті при дослідженні інституційного виміру функції охорони правового порядку принципове значення мають розробки не лише тих науковців, які присвятили свої дослідження правовому порядку – В. М. Артёмова, В. В. Борисова, М. М. Вопленка, О. В. Воробйової, І. О. Ісаєва, С. В. Клевцова, І. А. Краснова, В. М. Казакова, А. Ф. Крижановського, В. В. Лазарева, К. В. Макарова, П. С. Назарова, М. І. Превезінцева, Б. В. Саванелі, О. П. Сауляка, А. В. Юдіна, Л. С. Явича та ін. – але й тих теоретиків та соціологів права, що зробили значний внесок в розвиток інституційної та функціональної теорії права: Н. Н. Вопленка, М. Б. Глотова, Е. А. Керимової, В. С. Ковальського, С. В. Ковбасюка, Н. О. Левицького, Г. В. Мальцева, Ю. М. Оборотова, В. А. Четвернина, В. А. Шатіло, А. В. Яковлева та ін.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що сьогодні у структурі функцій відбуваються зміни, які свідчать про збільшення або зменшення ролі тієї чи іншої функції, хоча їх склад визначається історично і закріплюється в чинній Конституції. Треба зазначити, що сьогодні спостерігається диференція правового життя, причому не тільки в Україні, а й у всьому світі. У цьому процесі різні соціально-правові організації, явища і системи, зокрема й функції як такі, набувають дедалі більшої автономії і значення. Реформування у різних сферах соціального і правового життя, формування нової системи відносин між різними гілками влади не зменшують, а навпаки, підкреслюють роль охоронної функції права. Вона трансформується у певну

правову реальність, у системну організацію, яка має як внутрішню, так і зовнішню конструкцію, фіксується у правоохоронній діяльності держави, що має власну динаміку, механізм і ефективність.

Інституціоналізація функції охорони правопорядку означає процес її типізації в ході державної діяльності, укорінення та встановлення моделей поведінки та легітимізованої активності при реалізації завдань державної політики. Іншими словами, розгляд процесу інституціоналізації функції охорони правопорядку – це необхідний методологічний прийом, пов'язаний з її обґрунтуванням як невід'ємної складової правової діяльності держави.

Розгляд сучасного інституціонального підходу в контексті його застосування до функції охорони правопорядку в державі (та й взагалі, усього спектру можливих функціональних характеристик держави) визначається, перш за все, відмінностями, які вкладаються юриспруденцією і соціологією в поняття «інститут». При цьому характерно, що в соціологію термін «інститут» прийшов з юриспруденції, де він вживався для позначення сукупності норм, що регулюють правові відносини: інститут власності, інститут спадкування, інститут шлюбу. Не даремно в Стародавньому Римі посібники для юристів, що дають систематизований огляд чинних законів приватного права, називалися інституціями [16, с. 5]. У соціологічній літературі термін «інститут» став використовуватися з часу становлення соціології як науки і отримав найбільше поширення у зв'язку із застосуванням інституційного аналізу суспільних явищ і процесів [1, с. 14].

Дійсно, смислові відмінності між «інститутом» в юриспруденції і «інститутом» в соціології носять фундаментальний характер. Для юриспруденції поняття інституту є типовим і, в першу чергу, тісно пов'язаним з нормативністю [2, с. 12].

Однак, на нашу думку, помилково вважати, що інститути охоплюють лише нормативну складову сучасного правового та державного життя. Інституціоналізація права та держави – процес набагато більш глобальний, що охоплює багато прошарків правової реальності [3, с. 5-23], в тому числі – поведінковий, діяльнісний, що безпосередньо пов'язано з таким специфічним видом юридичної діяльності як охорона правопорядку. Тут слід погодитися з С. В. Ковбасюком, що інституціоналізація держави завжди пов'язана з існуванням двох типів інститутів: нормативних та організаційних [4, с. 70]. Очевидно, що інституціоналізація функції охорони правопорядку в державі має як нормативний, так і організаційний характер, адже як справедливо підкреслюється в юридичній літературі, саме єдність публічної влади як інституціоналізованого різновиду соціальної влади та права як інституціоналізованої системи соціального регулювання утворює свого роду осереддя інституціоналізації у суспільстві. Функція охорони правопорядку тут не може бути винятком.

У цьому зв'язку слід визнати, що юридичні інтерпретації поняття інституту дозволяють певною мірою залучити інституційний підхід до розгляду функціональної характеристики держави загалом та функція охорони правопорядку зокрема. Більше того, в юридичній літературі більш ніж поширеною є методологічна міфологема, що інституційний та функціональний аналіз мають бути протиставлені один одному [5, с. 345-350]. Водночас, сучасної соціології відомо п'ять найпоширеніших підходів до розуміння цього феномена [6, с. 133]. Представляється, що ці підходи в цілому не суперечать один одному, але припускають різні кути зору на процеси суспільної інституціоналізації. У той же час кожен з них цілком може бути застосовний щодо функції охорони правопорядку як особливого феномену державної дійсності.

Перший підхід, умовно званий «біхевіористським», охоплює визначення, в яких

інститут трактується як усталений, організований спосіб дії, що регулярно відтворюються в повсякденній життєдіяльності людей (Р. Маківер, Р. Бершtedт, П. Рибіцький). З позицій даного підходу функція охорони правопорядку в державі постає як сукупність юридично значимих дій органів охорони правопорядку та осіб, що його порушують. Тим часом, подібна інтерпретація функції охорони правопорядку в державі та діяльності органів охорони правопорядку навряд чи можлива використовувати без урахування інших значущих аспектів їх структури, оскільки залишає поза увагою нормативні приписи, які часто розглядаються як первинні по відношенню до окремих актів поведінки елементів правової реальності.

Другий підхід, на відміну від попереднього, де критеріями типології виступають сама дія і її ознаки, акцентує увагу на засобах організації дії: зразках і правилах поведінки (У. Томас, Ф. Знанецький). Деякі уточнення в подібний підхід визначень вносить Т. Парсонс, зосереджуючись на тих зразках, які в суспільстві вважаються належними, законними, очікуваними, тобто отримали нормативний статус. Таким чином, ця інтерпретація інституту, в першу чергу, пов'язана з ціннісно-нормативними підставами існування окремих моделей і акторів соціального середовища, останнім часом стає все більш популярною. У контексті інституціоналізації функції охорони правопорядку в державі вона отримує своє вираження в тому, що функція охорони правопорядку спрямована на захист певних цінностей. Перевага цього підходу виражається у тому, що якщо для біхевіористського підходу інститутоутворюючим елементом є поведінка, що не завжди доцільно в правовій та державній сферах, то для ціннісно-нормативного підходу такими елементами стають цінності. Слід прислухатися до Ю. М. Оборотова, що формами буття цінностей держави є, по-перше, державні ідеали, по-друге, державні інститути та, по-третє, державні образи. Серед державних ідеалів є такі цінності як суверенітет, народовладдя, демократія, вибори, законотворчість та ін. На рівні державних інститутів такі цінності як монарх, президент, парламент, уряд, міністерство та ін. Серед державних образів можна назвати такі цінності як національна держава, правова держава, соціальна держава, сучасна держава та ін. [7, с. 151]. Думається, що такий підхід може бути доповнений розглядом тих цінностей, які не є державними за своєю природою, а забезпечуються у порядку реалізації окремих державних функцій. У такому випадку до числа інститутоутворюючих цінностей функції охорони правопорядку в державі слід віднести територію держави, державний кордон, правові закони держави, правові процедури, органи охорони правопорядку тощо. Саме ціннісно-нормативне буття цих та інших елементів функції охорони правопорядку в державі зумовлює її відокремлення та автономізація в межах загального простору діяльності держави.

Віднесені до третього підходу дефініції окреслюють інститут як соціальну роль, вкрай важливу для існування спільності. Якоюсь мірою визначення даного підходу можна вважати синтезом двох розглянутих раніше, оскільки останні концентруються на змісті діяльності і засобах її регулювання, які є невід'ємними складовими соціальної ролі і фіксуються в термінах «грати роль» і «рольові очікування». Такий погляд до розуміння інститутів у вигляді теорії соціальних ролей дозволяє розглядати той чи інший вид юридичної діяльності крізь призму його образів. Органи охорони правопорядку – це специфічний образ, з яким у суспільстві пов'язуються стійкі асоціації щодо характеру його діяльності. Це, своєю чергою, зумовлює доцільність розгляду усієї діяльності органів охорони правопорядку як виконання державою особливої ролі захисника інтересів людини та громадянина від протиправних посягань, а отже – захисника правового порядку в державі.

Однак і поняття соціальної ролі не охоплює всієї сукупності параметрів і зрізів

реалізації функції охорони правопорядку в державі.

Визначення, віднесені до четвертого підходу, трактують інститут як формальну організацію в тому сенсі, в якому її розуміють в теорії організацій та управління, а також у соціології організацій. Спільним для таких визначень є тлумачення інституту як об'єднання (групи) людей, покликаних реалізувати більш-менш чітко окреслені цілі і забезпечених для цього необхідними засобами. Зважаючи схожість такого розуміння інституту з поняттям формальної організації, даний тип визначень отримав назву організаційного.

Об'єднуючи третій і четвертий підхід, можна сказати, що для правової системи у цілому характерним є використання юридизованих образів тих чи інших груп людей. Для функції охорони правопорядку такими образами знову ж таки виступають правоохоронні органи, в тому числі: органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки України, митні органи, органи Державної податкової служби, Управління державної охорони, органи Державної контрольно-ревізійної служби, органи і підрозділи Державної прикордонної служби України, територіальні органи Міністерства надзвичайних справ України, органи та установи Державної пенітенціарної служби, органи рибохорони та державної лісової охорони, Генеральний штаб Збройних Сил України, органи військового управління, з'єднання та військові частини Збройних Сил України, військові служби правопорядку в Збройних Силах України та інші військові формування.

Однак, важливо зауважити, що інституційний вимір функції охорони правопорядку з цих позицій не може обмежуватися розглядом системи правоохоронних органів. Справа в тому, що інфраструктура функції охорони правопорядку виходить за межі системи правоохоронних органів, що пов'язано, передусім, із тим, що до орбіти функції охорони правопорядку входить також державна правоохоронна політика як важливий елемент діяльності держави з охорони правопорядку. У той же час, така політика формується за межами системи правоохоронних органів.

Що стосується п'ятого типу дефініцій, то тут головним критерієм типології вибрано походження інститутів, які визначають як громадські утворення, викликані до життя і санкціоновані державою, забезпечуються необхідними засобами, в тому числі нормативними. Тут слід брати до уваги думку А. В. Яковлева, щодо інституціоналізму в сучасних соціальних науках (наприклад, інституційна економіка, інституціональна політологія) називається той напрямок досліджень, яке вивчає правила, норми соціальної діяльності. У соціологічній юриспруденції термін «інституціоналізм» використовується і в спеціальному значенні, для позначення окремої специфічної концепції, але по суті соціологічна юриспруденція взагалі являє собою інституціоналізм, застосований у сфері права – сприйняття вивчення права як соціального інституту (системи соціальних інститутів). Юридичний інституціоналізм розглядає право як норми, втілені в особливих (правових) інститутах громадянського суспільства і правової держави [8, с. 5]. Такий підхід наводить нас на думку, що функцію охорони правопорядку можуть виконувати не тільки система правоохоронних органів, але не слід виключати і громадські об'єднання і організації та інші елементи громадянського суспільства, що можуть охороняти та забезпечувати правопорядок в просторовому полі держави.

Висновки. Таким чином, підтримуючи п'ятий підхід до аналізу функції охорони правопорядку очевидним стає те, що функцію охорони правопорядку виконують не тільки державні органи охорони правопорядку, але й всі інститути громадянське суспільство в результаті реалізації своїх прав, свобод та виконання юридичних

обов'язків.

Список використаної літератури

1. М. Б. Глотов Социальный институт: определение, структура, классификация / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 13–19. ; М. В. Hlotov Socialniy institut: opredelenie, structura, klassificatsiya / М. В. Hlotov // Sociologicheskie issledovaniya. – 2003. – № 10. – S. 13–19.
2. Левицька Н. О. Нормативно-правовий інститут: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права ; Історія політичних і правових учень / Н. О. Левицька. – Львів, 2013. – 19 с. ; N. O. Levitska Normatyvno-pravoviy instytut: zagal`noteoretychna kharakterystyka : avtoref. dys. ... kand. uryd. nauk ; spets. 12.00.01 – Teoriya ta istoriya derzhavy i prava ; Istoriya politychnykh i pravovykh uchen` / N. O. Levitska. – L`viv, 2013. – 19 s.
3. Мальцев Г. В. О социальной природе юридических институтов / Г. В. Мальцев // Институционализация в праве : сб. науч. ст. – М. : Изд-во РАГС, 2010. – С. 5–23. ; Н. V. Maltsev O socialnoy prirode uridicheskikh institutov / Н. V. Mal'tsev // Institutsionalizatsiya v prave : sb. nauch. st. – М. : Izd-vo RAHS, 2010. – S. 5–23.
4. Ковбасюк С. В. Разновидности институционализации в правовой сфере / С. В. Ковбасюк // Правове життя сучасної України : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювіл. акад. С. В. Ківалова : у 2-х т. – О. : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 2. – С. 70–72. ; S. V. Kovbasyuk Raznovidnosti institutsionalizatsii v pravovoy sfere / S. V. Kovbasyuk // Pravove zhyttya suchasnoyi Ukrainy : Mater. Mizhnar. nauk.-prats. konf., prisvyach. yuvil. akad. S. V. Kivalova : u 2-kh t.. – O. : Uryd. l-ra, 2014. – T. 2. – S. 70–72.
5. Олуйко В. М. Особливості формування інститутів державної влади / В. М. Олуйко // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3–4. – С. 345–350. ; V. M. Oluyko Osoblyvosti formuvannya instytutiv derzhavnoy vlady / V. M. Oluyko // Universytetski naukovy zapysky. – 2006. – № 3–4. – S. 345–350.
6. Мережко А. Социология права Н. С. Тимашева : моногр. / Александр Мережко. – О. : Феникс, 2012. – 240 с. ; A. Merezhko Sotsiologiya prava N. S. Timasheva : monogr. / Aleksandr Merezhko. – O. : Feniks, 2012. – 240 s.
7. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави / Ю. Оборотов // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 150–158. ; Y. M. Oborotov Vid tsinnisnoyi kharakterystyky – do formuvannya aksiometrii prava i derzhavy / Y. Oborotov // Filosofiya prava i zagal`na teoriya prava. – 2012. – № 1. – S. 150–158.
8. Яковлев А. В. Институциональный подход в юридической теории государства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; спец. : 12.00.01 – Теория права и государства ; История учений о праве и государстве / А. В. Яковлев. – М., 2009. – 24 с. ; A. V. Yakovlev Institutsional`niy podhod v uridicheskoy teorii gosudarstva : avtor. diss. ... kand. urid. nauk ; spets. : 12.00.01 – Teoriya prava i gosudarstva ; Istoriya ucheniy o prave i gosudarstve / A. V. Yakovlev. – M., 2009. – 24 s.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2016 р.

N. B. Arabaji

THE INSTITUTIONAL APPROACH TO GUARD DUTY OF LEGAL ORDER

The article investigates the problems of the guard duty of the legal order. The problem is that the classical law affiliates the guard duty of the legal order to all state functions, and thus the guard duty of the legal order can be performed only by the state law enforcement authorities. In our opinion, this approach is too narrow and it does not correspond to the colorful structure of the legal order. Thus, the issue of law enforcement subjects is brought to the agenda.

In this connection, the institutional approach should be used for consideration of the functional characteristics of the state in general and the guard duty in particular.

The article considers five main approaches of the legal interpretation of the concept of the institution for the research of the guard duty of the legal order .

Using the fifth type of the institution definition, the author has come to the conclusion that the guard duty is performed not only by the state law enforcement authorities, but also by all civil society institutions as a result of the implementation of their rights, liberties and legal obligations fulfillment.

Key words: *guard duty of legal order, institution, law enforcement authorities, civil society.*

УДК 343.163 «18/19»(045)

В. П. Горбачов

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ПРОКУРОРА В ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО ПОСАДОВІ ЗЛОЧИНИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті проаналізовано законодавство, що регулювало особливості правового становища прокурора в досудовому провадженні у справах про посадові злочини, а також практика його застосування в Російській імперії після судової реформи 1864 року.

Ключові слова: *прокурор, судова реформа, посадовий злочин, попереднє дослідження, попереднє слідство, віддання до суду, Сенат.*

Постановка проблеми. Одним з основних суб'єктів кримінального процесу є прокурор, правовий статус якого у різних категоріях справ може мати свої особливості. Вивчення цих особливостей є важливим елементом аналізу ролі прокурора в кримінальному процесі. Показовим у цьому питанні є кримінальне судочинство Російської імперії, де після судової реформи 1864 року закон передбачив ряд особливих проваджень, серед яких було й провадження у справах про посадові злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості участі прокурора в провадженні у справах про посадові злочини в дорадянський період досліджувалися К. Д. Анциферовим, В. Волжиним, В. М. Гессеном, Ф. І. Гредингером, О. А. Квачевським, А. Ф. Коні, Є. М. Кулишером, М. І. Лазаревським, М. О. Лозина-Лозинським, М. В. Муравйовим, О. Е. Нольде, М. М. Розіним, І. Т. Тарасовим, І. Г. Щегловітовим та ін. У радянський і сучасний період відсутні спеціальні роботи, присвячені зазначеному питанню, а в загальних роботах з історії прокуратури є деякі неточності.

Мета дослідження. У зв'язку із цим метою статті є аналіз законодавства, що регулювало особливості правового становища прокурора в досудовому провадженні у справах про посадові злочини, а також аналіз практики його застосування в Російській імперії після судової реформи 1864 року.

Виклад основного матеріалу. У цілому порядок провадження у справах про посадові злочини охоплював порушення справи, провадження відомчого «попереднього дослідження», провадження у встановлених законом випадках попереднього слідства, вирішення справи в адміністративному порядку або віддання обвинувачуваного до суду. При цьому конкретний порядок провадження різнився

залежно від того, чи обов'язковим було провадження попереднього слідства. Якщо воно не було обов'язковим, то, за роз'ясненням Урядуючого Сенату, провадження й розгляд справи належали «цілком адміністративному начальству» обвинувачуваного, яке діяло без усякої участі прокурора. Якщо ж провадження попереднього слідства було обов'язковим, то в провадженні у справі брав участь прокурор. У таких справах, на думку Сенату, прокуратура «за духом закону» не могла бути відсторонена від обговорення питання про відповідальність посадової особи й призначення відносно неї попереднього слідства [1, с. 17-18].

Справи про посадові злочини порушувалися за скаргами і оголошеннями приватних осіб, повідомленнями посадових осіб, а також з ініціативи самого начальства, яке мало право нагляду за діями підлеглих (ст. 1077 Статуту кримінального судочинства 1864 року – далі СКС). У судовому відомстві кримінальне переслідування порушувалося тими судовими установами, від яких залежало віддання обвинувачуваних до суду, тобто судовою палатою або касаційним департаментом Сенату (ст. ст. 1079 і 1080 СКС). В адміністративних відомствах кримінальне переслідування порушувалося тим начальством, від якого залежало призначення обвинувачуваного на посаду, а відносно осіб, призначуваних імператором на посади не вище четвертого класу – першим департаментом Урядуючого Сенату (ст. 1085 СКС). Такі обвинувачені віддавалися до суду губернським правлінням, міністерством або першим департаментом Сенату залежно від рівня посадової особи (ст. 1088 СКС).

Начальство обвинувачених повідомляло їм про сутність обвинувачення, про наявні докази й вимагало від них пояснення. За необхідності могло проводитися «попереднє дослідження», яке покладалося на одного із чиновників даного відомства. Це адміністративне попереднє дослідження заміняло поліцейське дізнання. За твердженням М. І. Лазаревського, у більшості справ воно заміняло також і попереднє слідство [2, с. 544-545].

На підставі зібраних матеріалів начальство могло вирішити справу в адміністративному порядку (накласти на обвинувачуваного дисциплінарне стягнення або звільнити від нього) або ж вирішити питання про віддання обвинуваченого до суду (ст. 1087 СКС). Вибір між зазначеними рішеннями надавався дискреційному розсуду начальства [2, с. 548].

За зауваженням К. Анциферова, начальство обвинувачених було «повноправним розпорядником усією областю переслідування» [3, с. 4]. Порушення переслідування, проведення попереднього дослідження, вирішення справи в адміністративному порядку, її припинення або вирішення питання про віддання обвинуваченого до суду здійснювалося за розсудом начальства без усякої участі прокуратури [4, с. 519; 5, с. 10]. Ні про порушення переслідування, ні про припинення справ, ні про вирішення їх в адміністративному порядку прокуратура ніким не повідомлялася. Тому про існування самої справи прокурор дізнавався тільки у разі віддання обвинувачуваного до суду. Постанови про це передавалися прокуророві для складання на їх підставі обвинувального акту. Роль прокурора в цьому випадку обмежувалася тільки складанням обвинувального акту на тих підставах, які зазначені в постанові начальства про віддання до суду, і правом протесту (у формі висновку) у випадку незгоди з думкою начальства обвинуваченого про притягнення до судової відповідальності [4, с. 519-520, 578].

М. І. Лазаревський відзначав, що наслідком існуючої системи порушення кримінального переслідування проти чиновників лише за розсудом начальства й на підставі дізнання, проведеного чиновником того ж відомства, були факти повної безкарності величезної маси посадових злочинців. Він зазначав, що викриття в злочині

кого-небудь зі службовців у даній установі накидає тінь на всю установу, і тому той, кому дорога «честь відомства», нерідко буде направляти свої зусилля не на викриття винного, а на те, щоб приховати сліди злочину. Начальник іноді прямо зацікавлений у непорушенні проти підлеглого кримінального переслідування й майже завжди буде намагатися зам'яти справу, щоб вона не одержала розголосу [2, с. 545, 555].

Численні приклади цього містяться у звітах ревізій судових установ, які були проведені в 1895 році. У деяких з них відзначалося, що з метою уникнути розголосу незаконних дій своїх підлеглих начальство схильне було зовсім заперечувати або, принаймні, зменшувати їхню винуватість, зводячи її до дисциплінарних порушень [6, с. 238]. Наприклад, коли в Тифліському судовому окрузі до прокуратури звернувся закривавлений громадянин і заявив, що за наказом пристава його тільки що побили батогами в арештантському приміщенні при поліції, товариш прокурора негайно відправився туди й установив, що підлога, стеля й стіни арештантського приміщення були заляпані кров'ю. Однак губернське правління, якому було повідомлено про цей випадок, після попереднього дослідження через чиновника повітового управління у своїй постанові вказало, що «хоча кров і була знайдена в зазначеному приміщенні, але нічим не доведено, що це – кров скаржника й що там били саме його, а не когось іншого, і при інших умовах». В іншому випадку після заяви громадянина про побиття його поліцейським приставом товариш прокурора констатував явні сліди побоїв, однак губернське правління не визнало навіть потрібним провести попереднє дослідження й припинило справу на підставі одного пояснення пристава про те, що він не бив потерпілого [6, с. 612-613].

Усунувши прокурора від будь-якої участі в дослідчому процесі, закон передбачив участь прокурора тільки у справах, у яких проводилося попереднє слідство (ст. 1089 СКС). Ця участь виявлялася в тому, що начальство обвинуваченого сповіщало прокурора про передачу справи судовому слідчому, прокурор спостерігав за правильним ходом слідства й направляв його, завершене слідство надходило прокуророві й з його висновком направлялося начальству посадової особи, притягнутої до відповідальності [4, с. 519].

Попереднє слідство призначалося за розпорядженням (постановою, ухвалою) начальства чиновника, яке повинне було передати справу судовому слідчому й повідомити про це прокурора (ст. 1090 СКС). На практиці, наприклад, Катеринославське губернське правління своїми ухвалами порушувало кримінальне переслідування відносно конкретних чинів поліції й справи направляло прокурору «на розпорядження» або безпосередньо судовому слідчому для проведення попереднього слідства й про це повідомляло прокурора [7, арк. 6-8, 13, 25, 59; 8, арк. 5 зв.].

У встановлених законом випадках проведення попереднього слідства було обов'язковим (ст. 1089 СКС), тому начальство зобов'язано було його призначити. Якщо ж воно не робило це, то Сенат визнавав за прокурором право вимагати проведення попереднього слідства. Крім того, за неодноразовими роз'ясненнями Сенату, якщо про злочин, за яким проведення слідства було обов'язковим, повідомляв прокурор, то начальство обвинуваченого зобов'язано було призначити попереднє слідство або порушити із прокурором «сперечання» [5, с. 220-221].

Завершене попереднє слідство судовий слідчий надавав прокурору, який передавав його начальству обвинуваченого разом зі своїм висновком про подальше направлення справи, тобто про віддання обвинуваченого до суду, про припинення слідства або про вирішення справи в адміністративному порядку. Зі статистичних відомостей можна зробити висновок про відсутність у прокуратури обвинувального ухилу, тому що питома вага висновків прокурора про припинення справ доходила

майже до половини; у той же час ця питома вага поступово скорочувалася: в 1874-1878 роках висновки прокурора про припинення справ становили 46,3%, у 1879-1883 р. р. – 43,7%, у 1884-1888 р. р. – 40,5%, у 1889-1893 р. р. – 39,6% [9, с. 22].

За роз'ясненням з'єднаних департаментів Державної Ради, яке було дано під час обговорення в 1864 році проекту Статуту кримінального судочинства, висновок прокурора не був «остаточним словом», прокурор зобов'язаний був «тільки виявити свою думку» [10, с. 112]. Тому начальство обвинуваченого висловлювало свою думку із приводу наданого йому письмового висновку прокурора та, направляючи справу в губернське правління, повідомляло, чи погоджується воно з висновком прокурора [11, арк. 1-4].

Якщо адміністративне начальство не погоджувалося з висновком прокурора про віддання до суду й визнавало, що обвинувачений зовсім не підлягає відповідальності або що стягнення на нього може бути накладено в адміністративному порядку, то за законом справа для розв'язання виниклого «різномудства» повинна була направлятися в губернське правління або в перший департамент Урядуючого Сенату залежно від рівня посадових осіб (ст. 1092 СКС). Якщо ж і ухвала губернського правління не відповідала висновку прокурора про віддання обвинуваченого до суду, то вона подавалася на остаточне вирішення першого департаменту Сенату (ст. 1093 СКС). У той же час сенатська практика встановила, що різномудство між адміністративним начальством і прокурором підлягало розгляду Сенату й у тому випадку, якщо начальство вимагало віддання до суду, а прокурор вважав за можливе припинити справу або розв'язати її в адміністративному порядку [12, с. 717].

Закон говорив про те, що незгоду (сперечання, різномудство) із прокурором порушувало начальство обвинуваченого (ст. 1092 СКС). Однак Сенат розширювально тлумачив закон і в деяких випадках визнавав за прокуратурою таке ж право порушувати «різномудство» з начальством. Водночас право прокурора вимагати віддання до суду або заперечувати проти цього залежало від категорії справи. Право прокуратури вимагати віддання обвинуваченого до суду Сенат визнавав тільки у справах, у яких було проведено обов'язкове за законом попереднє слідство. Однак прокурор не мав право вимагати віддання обвинуваченого до суду у справах, у яких проведення слідства не було обов'язковим і які начальство обвинуваченого передбачало закінчити в адміністративному порядку (накласти дисциплінарне стягнення або звільнити від нього) [5, с. 221].

Водночас право прокурора заперечувати проти віддання до суду, вимагати звільнення обвинуваченого від суду Сенат визнав у всіх без винятку справах, у т.ч. у яких проведення слідства не було обов'язковим [5, с. 221]. У справі Троїцького Сенат 16 грудня 1871 року роз'яснив, що, якщо обвинувачуваний був відданий до суду в справі, що не вимагала проведення попереднього слідства, а прокурор не вважав за можливе підтримувати таке обвинувачення в суді, то він до складання обвинувального акту мав право повідомити начальству свій висновок; а «різномудство» у цьому питанні повинне вирішуватися в загальному порядку [12, с. 708]. Сенат указав, що позбавлення прокурора права давати у таких справах висновки не впливає із буквального змісту закону й сутності обов'язків прокуратури, а також суперечить духові Судових статутів, за якими прокурор діє на підставі власного переконання й існуючих узаконень. За міркуванням Сенату, у прокурора не може бути відняте право висловити свою думку про ступінь провини й міру відповідальності тієї особи, відносно якої він у суді зобов'язаний підтримувати обвинувальний акт. Сенат не вважав за можливе позбавити прокурора зазначеного права ще й із практичної точки зору. За його міркуванням, якщо навіть й встановити обов'язок прокурора складати обвинувальний акт за постановою

начальства про віддання обвинуваченого до суду в тих випадках, коли прокурор не погоджувався з думкою начальства, то в прокурора не можна відняти надане йому законом право відмовитися від обвинувачення в судовому засіданні й тим самим зробити марною всю попередню процедуру віддання до суду. А безпідставне притягнення до суду й ухвалення виправдувальних вироків буде підривати авторитет обох відомств [1, с. 21-22].

М. О. Лозина-Лозинський відзначав, що така практика узгоджувалася із загальною суттю закону, тому що за властивістю приналежних прокуратурі прав і обов'язків прокурор повинен підтримувати тільки ті обвинувачення, які на підставі закону й свого переконання визнає ґрунтовними, а отже й не зобов'язаний складати обвинувальний акт на підставі такої постанови адміністративного начальства про віддання до суду, проти якої має серйозні заперечення [13, с. 94].

Як свідчать статистичні дані міністерства юстиції, на практиці випадки незгоди начальства обвинувачених з висновками прокурорів були відносно нечисленими, а після 1888 року вони стали взагалі поодинокими, при цьому в окремі роки їх взагалі не було. За п'ятиріччя 1874-1878 р. р. начальство обвинувачених не погодилося з висновками прокурорів у 49 випадках, за 1879-1883 р. р. – 70, за 1884-1888 р. р. – 40, за 1889-1893 р. р. – 2. В 1894 і 1895 роках таких фактів не було, а за 1897-1900 роки було тільки 3 таких випадки. При цьому така незгода була як з висновками про віддання до суду, так і з висновками про припинення справ. Наприклад, в 1879 році начальство не погодилося з 13 висновками прокурора про віддання до суду й з 11 висновками про припинення справ [9, с. 22, 223].

Сперечання прокуратури з адміністрацією іноді набували гострий характер, і за наполяганням прокуратури справи неодноразово доходили до розгляду Сенату, який підтримував її позицію. Наприклад, в одній з губерній, що входила до округу Одеської судової палати, прокурор повідомив губернатора про злочини, вчинені поліцеймейстером губернського міста, однак губернатор відмовив у розпорядженні про проведення попереднього слідства; за даним фактом слідство було розпочато тільки за розпорядженням Сенату. Після закінчення слідства губернське правління не погодилося з висновком прокурора про віддання поліцеймейстера до суду; це було зроблено тільки за ухвалою Сенату. У зв'язку із систематичною протидією місцевого адміністративного начальства залученню винних до відповідальності були справи про зловживання поліцеймейстерів, які передавалися на розгляд Сенату по 3 рази: із приводу відмови в проведенні слідства, потім – із приводу відмови в усуненні обвинувачених від посади (воно було необхідне, тому що, перебуваючи на чолі місцевої поліції, обвинувачені вживали всіляких заходів до приховання слідів вчинених ними злочинів, залякували свідків і т.п.), і нарешті – з питання про віддання винних до суду. Сенат у цих випадках підтримав позицію прокуратури, і надалі обвинувачені були засуджені [14, с. 233-234, 236].

О. Е. Нольде стверджував, що прокуратура невпинно вела боротьбу з адміністрацією, «відвойовуючи собі те або інше право у переслідуванні посадових злочинів». Однак поступово, за свідченням Ф.І. Гредингера, «непорозуміння» втратили свій гострий характер і поступилися місцем більш нормальним відносинам між прокуратурою й адміністрацією. Цьому сприяла підтримка, яку прокурори майже завжди знаходили в Урядуючому Сенаті, а також те, що на початку ХХ ст. багато губернаторів і ще більш впливових представників адміністративних відомств самі служили тривалий час у прокуратурі, тому законні вимоги прокуратури «ретельно оцінювалися, у більшості випадків визнавалися ними правильними й задовольнялися без усяких утруднень» [14, с. 237, 551].

Судове провадження за посадовим злочином могло бути розпочате тільки за постановою належного начальства про віддання обвинуваченого до суду, яке направлялося прокуророві. У цій постанові повинні були міститися всі відомості, необхідні для складання прокурором обвинувального акту (ст. 1095 СКС). Після надходження в прокуратуру постанови про віддання до суду на його основі складався обвинувальний акт. У ньому потрібно було вказувати установу, за постановою якої обвинувачений відданий до суду, і всі істотні обставини й доводи, які були наведені в постанові про віддання до суду (ст. 1096 СКС) [15, с. 89]. Однак кваліфікація злочину, вказана в постанові начальства, не була обов'язкова для прокурора. Обвинувальний акт направлявся до суду. Твердження С.М. Казанцева про те, що прокурор направляв обвинувальний акт не до суду, а начальникові обвинуваченого, який затверджував цей акт [16, с. 162], вважаємо неточним.

Порядок, що існував, у багатьох випадках призводив до безкарності посадових осіб. За свідченням ревізійного звіту по округу Одеського окружного суду, в адміністративній сфері (переважно в поліції) винні посадові особи притягалися до відповідальності в судовому порядку лише за зловживання, що дістали широкий розголос; в інших випадках начальство винних воліло обмежуватися адміністративними заходами. Хабарництво, незаконні побори, протизаконне позбавлення волі, насильство над особистістю представлялися в деяких службових сферах явищем нерідким, але судові розгляди такого роду справ були одиничними. Відзначалося, що «усі майже злочини цієї категорії не тільки не доходять до суду, але навіть і не спричиняють проведення розслідування». На цьому ґрунті формувалася свідомість повної або майже повної безкарності подібного роду злочинів, «а прокурорський нагляд, покликаний охороняти закон і поставлений віч-на-віч зі злочином, змушений визнати себе безсилим і повинен миритися з тим дивним положенням, у яке він ставиться іноді в очах суспільства» [6, с. 604].

На думку міністра внутрішніх справ Д. Сіпягіна, висловлену 26 лютого 1901 року, свідчення ревізійних звітів «вимагають досить обережного до них ставлення». Деякі твердження цих звітів міністр уважав огульними й безсумнівно перебільшеними. Однак він все-таки визнав окремі випадки безкарності за посадові злочини [17, с. 851, 853].

О. Е. Нольде, оцінюючи роль прокуратури в притягненні посадових осіб до відповідальності, відзначив, що «поставлені в цьому випадку в ненормальні умови представники судової влади не в змозі були боротися з пережитками старої епохи» [14, с. 552].

Незважаючи на відзначену критику, кількість чиновників, притягнутих до кримінальної відповідальності за посадові злочини, за 20 років збільшилася в 2,3 рази. В 1890 році в провадженні судових слідчих і прокуратури окружних судів перебувало 6056 справ про посадові злочини, а в 1910 р. – 14033 [18, с. 32; 19, с. 210-215].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що прокурор не мав повноважень впливати на дослідче провадження у справах про посадові злочини. Участь прокурора в справі передбачалася тільки у випадку проведення попереднього слідства, і проявлялася вона у вимозі прокурора провести у встановлених законом випадках попереднє слідство, у нагляді за його проведенням, у складанні після закінчення слідства висновку про подальше направлення справи (про віддання до суду або припинення кримінального переслідування) і в порушенні у зв'язку із цим спречань із начальством посадової особи. А Сенат, розширювально тлумачачи закон, у справах даної категорії визнавав за прокуратурою деякі права, які в законі прямо зазначені не були.

Список використаної літератури

1. Сборник разрешенных соединенным присутствием Первого и Кассационного по уголовным делам департаментов Правительствующего сената вопросов по пререканиям административных начальств с прокурорским надзором об ответственности должностных лиц за преступления по должности : 1868-1872. – СПб. : тип. Правит. Сената, 1873. – 28 с.; Sbornik razreshennykh soedinennym prisutstviem Pervogo i Kassatsionnogo po ugovolnym delam departamentov Pravitelstvuyushchego senata voprosov po prerekaniyam administrativnykh nachalstv s prokurorskim nadzorom ob otvetstvennosti dolzhnostnykh lits za prestupleniya po dolzhnosti : 1868-1872. – SPb. : tip. Pravit. Senata, 1873. – 28 s.
2. Лазаревский Н.И. Ответственность за убытки, причиненные должностными лицами. – СПб. : тип. акц. общ. «Слово», 1905. – 712 с.; Lazarevskiy N.I. Otvetstvennost za ubytki, prichinennye dolzhnostnymi litsami. – SPb. : tip. akts. obshch. «Slovo», 1905. – 712 s.
3. Анциферов К. К вопросу о реформе порядка преследования за служебные преступления по судебным уставам // Журнал гражданского и уголовного права. – 1882. – Кн. 5; Antsiferov K. K voprosu o reforme poryadka presledovaniya za sluzhebnye prestupleniya po sudebnym ustavam // Zhurnal grazhdanskogo i ugovolnogo prava. – 1882. – Кн. 5.
4. Систематический сборник решений Правительствующего Сената по вопросам об ответственности должностных лиц административного ведомства за преступления должности. (1868-1896 г.) / Сост. В.И. Тимофеевский, С.П. Кузнецов – СПб. : тип. Правит. Сената, 1896. – 930 с.; Sistematischeskiy sbornik resheniy Pravitelstvuyushchego Senata po voprosam ob otvetstvennosti dolzhnostnykh lits administrativnogo vedomstva za prestupleniya dolzhnosti. (1868-1896 g.) / Sost. V.I. Timofeevskiy, S.P. Kuznetsov – SPb. : tip. Pravit. Senata, 1896. – 930 s.
5. Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части : Объяснительная записка к проекту новой редакции Устава уголовного судопроизводства. – Том 4. – СПб.: Сенатская тип., 1900. – 320 с.; Vysochayshe uchrezhdennaya komissiya dlya peresmotra zakonopolozheniy po sudebnoy chasti: Obyasnitelnaya zapiska k proektu novoy redaktsii Ustava ugovolnogo sudoproizvodstva. – Tom 4. – SPb.: Senatskaya tip., 1900. – 320 s.
6. Высочайше учрежденная комиссия ... Труды. – Т. 3. – СПб. : тип. Правит. Сената, 1897. – Раздел 2; Vysochayshe uchrezhdennaya komissiya ... Trudy. – Т. 3. – SPb. : tip. Pravit. Senata, 1897. – Razdel 2.
7. Государственный архив Днепропетровской области (ГАДнО). – Фонд 20. – Опись 1. – Дело 83а; Gosudarstvennyy arkhiv Dnepropetrovskoy oblasti (GADnO). – Fond 20. – Opis 1. – Delo 83a.
8. ГАДнО. – Ф. 20. – Оп. 1. – Д. 95; GADnO. – F. 20. – Op. 1. – D. 95.
9. Итоги русской уголовной статистики за 20 лет (1874-1894 гг.) / Сост. Е.Н. Гарновский. – СПб. : тип. Правит. Сената, 1899. – 407 с.; Itogi russkoy ugovolnoy statistiki za 20 let (1874-1894 gg.) / Sost. Ye.N. Tarnovskiy. – SPb. : tip. Pravit. Senata, 1899. – 407 s.
10. Российский государственный исторический архив. – Ф.1Б. – Оп.1. – Д.82444; Rossiyskiy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv. – F.1B. – Op.1. – D.82444.
11. ГАДнО. – Ф. 20. – Оп. 1. – Д. 96; GADnO. – F. 20. – Op. 1. – D. 96.
12. Судебные уставы Императора Александра II с законодательными мотивами и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства / Сост. С.Г. Щегловитов. – СПб.: «Новое время», 1913. – 948 с.; Sudebnye ustavy Imperatora Aleksandra II s

zakonodatelnymi motivami i razyasneniyami. Ustav ugolovnoho sudoproizvodstva / Sost. S.G. Shcheglovitov. – SPb.: «Novoe vremya», 1913. – 948 s.

13. Лозина-Лозинский М.А. Привлечение к ответственности должностных лиц административного ведомства // Журнал министерства юстиции. – 1895. – № 12; Lozina-Lozinskiy M.A. Privlechenie k otvetstvennosti dolzhnostnykh lits administrativnogo vedomstva // Zhurnal ministerstva yustitsii. – 1895. – № 12.

14. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. за пятьдесят лет. – Т. 2. – Петроград : Сенатская тип., 1914. – 831 с.; Sudebnye ustavy 20 noyabrya 1864 g. za pyatdesyat let. – Т. 2. – Petrograd : Senatskaya tip., 1914. – 831 s.

15. Наказ министра юстиции, генерал-прокурора, чинам прокурорского надзора судебных палат и окружных судов. – СПб. : тип. Правит. Сената, 1896. – 118 с.; Nakaz ministra yustitsii, general-prokurora, chinam prokurorskogo nadzora sudebnykh palat i okruzhnykh sudov. – SPb. : tip. Pravit. Senata, 1896. – 118 s.

16. Казанцев С.М. История царской прокуратуры. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1993. – 216 с.; Kazantsev S.M. Istoriya tsarskoy prokuratury. – SPb. : Izd-vo S.-Peterburgskogo un-ta, 1993. – 216 s.

17. Высочайше учрежденная комиссия ... Свод отзывов ведомств по выработанным комиссией законопроектам. – СПб.: Сенатская тип., 1901. – 913 с.; Vysochayshe uchrezhdenaya komissiya ... Svod otzyvov vedomstv po vyrabotannym komissieyu zakonproektam. – SPb.: Senatskaya tip, 1901.

18. Свод статистических сведений по делам уголовным, производившимся в 1890 году. – СПб. : тип. Правит. Сената, 1895. – Часть 1. – 37 с.; Svod statisticheskikh svedeniy po delam ugolovnym, proizvodivshimsya v 1890 godu. – SPb. : tip. Pravit. Senata, 1895. – Chast 1.

19. Сборник статистических сведений министерства юстиции. Выпуск 26. – СПб. : Сенатская тип., 1912. – 408 с.; Sbornik statisticheskikh svedeniy ministerstva yustitsii. Vypusk 26. – SPb. : Senatskaya tip., 1912. – 408 s.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

V. P. Gorbachiov

FEATURES THE PROSECUTOR IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS IN CASES OF MALFEASANCE IN EMPIRE

The article analyzes the legislation governing the particular legal situation prosecutor in pre-trial proceedings in cases of malfeasance and its practical application in the Russian Empire after the judicial reform in 1864.

Key words: *prosecutor, judicial reform, malfeasance, preliminary investigation, preliminary investigation, the committal for trial, the Senate.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

УДК 342.4(045)

Ю. О. Волошин

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОПОРЯДКІВ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

У статті розглядаються доктринальні підходи до способів та форм взаємодії конституційного та міжнародного правопорядків. Аналізуються, серед інших, такі форми взаємодії правопорядків, як ратифікація міжнародного договору, рецепція, інкорпорація, трансформація.

Наголошується на необхідності врахування сучасних особливостей правової глобалізації та міждержавної інтеграції при визначенні оптимальних форм взаємодії правових систем різного рівня з метою сприйняття міжнародних стандартів національною правовою системою.

Підкреслюється, що проблема ратифікації стосується тих міжнародних договорів, які, з позиції міжнародного права, є чинними для певної держави, а також суб'єктів національного права, які відповідно до встановленого законодавством порядку при здійсненні своїх конституційних прав повинні застосовувати лише ті акти, котрі опубліковано в офіційних виданнях. Зазначається, що до міжнародних договорів, ратифікованих відповідно до законодавства України, встановлюються якісно нові вимоги для їх опублікування.

Ключові слова: взаємодія, правова система, ратифікація, конституційне право, європейські правові стандарти.

Постановка проблеми. Для здійснення процесу реалізації норм міжнародного права у національному праві використовуються різні засоби. Кожен із представників міжнародно-правової доктрини пропонує свою класифікацію засобів взаємодії міжнародного та національного права. Зокрема, у працях В. Г. Буткевича подається така класифікація (відсилка, рецепція, паралельна правотворчість, уніфікація, перетворення, створення спеціального правового режиму), М. О. Баймуратова (пряма рецепція, банкетна рецепція, трансформація), С. В. Черніченка (трансформація, інкорпорація), Л. Х. Мінгазова (трансформація, рецепція, інкорпорація, посилення, відсилка), Р. А. Мюллерсона (імплементація, інкорпорація, відсилка), М. В. Миронова (трансформація, відсилка, ратифікація), А. С. Гавердовського (рецепція, інкорпорація, імплементація), Л. П. Ануфрієвої (пряма та опосередкована трансформація, інкорпорація, відсилка, рецепція), І. І. Лукашука (рецепція, гармонізація, уніфікація, адаптація, імплементація), В. В. Гаврилова (імплементація, трансформація, інкорпорація), О. Ф. Скакун (гармонізація, апроксимація, уніфікація, адаптація) тощо. Така кількість класифікацій процесу узгодження міжнародного та національного права та засобів інтернаціоналізації внутрішньодержавного права підкреслює багатогранність, багаторівневість та достатню складність даного явища.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХХ ст. у зарубіжній доктрині були сформульовані принципи так званої концепції трансформації як засобу реалізації норм міжнародного права у національному. Хоча теорію трансформації радянська доктрина не

сприйняла та запропонувала назвати її «імплементациєю» [1, с. 62], «національно-правовою імплементациєю» чи «допомогою національного права міжнародному» [2, с. 74].

Більшість авторів, використовуючи даний термін, визначають його як умовний. Так, на думку Є. Т. Усенка, під трансформацією слід розуміти всю сукупність «способів здійснення міжнародних зобов'язань держави за допомогою видання нею національних правових актів». Вчений виділяє два різновиди трансформації: генеральну та спеціальну. Генеральна трансформація, на його думку, полягає у встановленні державою в своєму внутрішньому праві загальної норми, яка надає міжнародно-правовим нормам сили внутрішньодержавної дії. Спеціальна трансформація полягає у наданні державою конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом відтворення їх у законі текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, або шляхом законодавчого вираження згоди на їхнє застосування іншим способом [3, с. 16]. Основними постулатами теорії трансформації В. В. Гаврилов вважав наступні: а) міжнародне та внутрішньодержавне право являють собою два різних правопорядки, при цьому перше не може бути безпосереднім регулятором відносин у сфері дії другого; б) для надання нормам міжнародного права юридичної сили всередині держави вони повинні бути трансформовані у норми національного права; в) процедура трансформації характерна для всіх випадків та засобів приведення в дію норм міжнародного права всередині держави, а проведення трансформації опосередковується виданням відповідного трансформаційного національно-правового акту [4, с. 144]. На думку О. Ф. Скакун, питання правової трансформації коригуються із таким явищем, як спадкоємність у праві. Елементи спадкоємності в праві спостерігаються у загальній (генеральній) трансформації, коли норми національного права санкціонують застосування положень міжнародного договору для регулювання суспільних відносин [5, с. 76]. Л. П. Ануфрієва трансформацію поділяє на пряму та опосередковану. Пряма – це процес надання міжнародному договору статусу національного закону. З практичної точки зору, така аргументація пов'язана з конституціями держав, які проголошують міжнародне право або частиною права країни, або таким, що перевищує силу закону. При опосередкованій трансформації конституція або інші законодавчі акти регламентують питання окремо про засоби введення в дію міжнародних договорів усередині держав [6, с. 343-344]. Так, ст. 96 Конституції Іспанії передбачає, що законно укладені та офіційно опубліковані в Іспанії міжнародні договори є частиною її внутрішнього законодавства. Більш цікаво виглядають положення Цивільного кодексу Іспанії, зокрема, у ст. 1.5 зазначається, що правові норми міжнародних договорів, не мають прямого застосування в Іспанії... ці норми використовуються лише після введення їх у внутрішнє право шляхом повного опублікування в Офіційному бюлетені держави [7, с. 162].

В. Г. Буткевич сутність трансформації розуміє як видання національно-правового акту, що перетворює норму міжнародного права на норму внутрішньодержавного права [8, с. 256]. Під трансформацією М. В. Миронов розуміє юридичну форму приведення в дію норм міжнародного права на території певної держави шляхом видання спеціальних внутрішньодержавних правових актів. Така трансформація впливає з принципу суверенної рівності держав та не залежить від певної доктрини співвідношення міжнародного та національного права в юридичній практиці. У країнах, де панує дуалістична доктрина, застосовується трансформаційний внутрішньодержавний нормативний акт, а в країнах моністичної доктрини така норма являє собою загальну транснаціональну норму. Як і В. Г. Буткевич, М. В. Миронов розглядає трансформацію або процедуру співвідношення міжнародного та національного права як форму правотворчого процесу [9, с. 36].

Так, канадський дослідник Дж. Кар'є, обґрунтовуючи сутність трансформації, вбачав у ній одну з моделей рецепції, коли нова правова норма, яка виникла внаслідок трансформації, відображає норму міжнародного права. Він підкреслює, що кожна національно-правова система обирає свій підхід до рецепції міжнародного права. При цьому він виокремлював дві моделі рецепції – трансформацію та адаптацію, або інкорпорацію [10, с. 200].

На думку І. І. Лукашука, при розгляді питання про засоби інтернаціоналізації права держав варто розмежовувати процеси запозичення досвіду інших країн від тенденцій уніфікації правового регулювання та стандартизації. З точки зору цілеспрямованої інтернаціоналізації, рецепція є засобом одностороннього запозичення однією державою в іншій великих масивів права [11, с. 44]. Однак, на нашу думку, таке визначення відображає історичну сутність даного поняття, адже під рецепцією традиційно розуміють процеси розповсюдження римського права, кодексів Наполеона, загального права англосаксонської правової системи, формування системи права країн соціалізму, сучасну «вестернізацію» тощо.

Сутність рецепції, на думку В. Г. Буткевича, полягає в тому, що законодавець позичає у міжнародному праві модель поведінки та надає їй юридичної обов'язковості для суб'єктів внутрішньодержавного права у внутрішньодержавних відносинах. Внаслідок здійснення рецепції у системі законодавства держави з'являється аналогічний припис, як і в нормах міжнародного права. Рецепція, на думку науковця, не може мати спільного характеру, тобто запозичувати все або частину міжнародного права, рецепція може здійснюватися щодо конкретного положення у відповідній міжнародно-правовій нормі [8, с. 258].

Рецепція включає два істотних моменти: по-перше, сприйняття національним правом приписів міжнародного права через механізм ратифікації або схвалення (утвердження) міжнародних договорів, по-друге, передання (трансмісію) прав і обов'язків, покладених договором на державу, компетентним державним органам з метою безпосередньої їх реалізації. При цьому сама норма міжнародного права, як форма існування приписів міжнародного права, як регулятор міждержавних відносин, залишається незмінною та обов'язковою для суб'єктів, що її створили. Нові норми, які формуються в результаті правової імплементації міжнародних договорів, є нормами внутрішнього права, що за своєю сутністю не відрізняються від норм національної системи права. За формою реципіювані норми можуть не співпадати з формою міжнародно-правового припису. Однак, сприймаючи національним правом правила міжнародно-правових норм, держава не може змінювати зміст цієї норми, бо це призводить до порушення міжнародного права та наслідків у вигляді відповідальності або санкцій.

У випадку, якщо формулювання закону співпадають з положеннями міжнародного договору, в правовій науці прийнято говорити про інкорпорацію. Сприйняття норм міжнародного права національним законодавством може, крім інкорпорації, відбуватися шляхом часткового або конкретного посилання.

При інкорпорації в національні нормативні правові акти включаються норми, зовнішньо повністю ідентичні до норм відповідного міжнародно-правового акту. Цей спосіб застосовується в тих випадках, коли формулювання міжнародно-правових норм відповідає принципам національної правової системи, є чітким для правозастосовувача, або міжнародним договором прямо приписується створення національних правових норм, які за формою співпадають з відповідними міжнародно-правовими нормами. А. С. Гавердовський вважає, що у формі інкорпорації до внутрішньодержавного права впроваджуються переважно різні технічні, медико-санітарні, адміністративні норми,

правила, які регулюють міжнародні повітряні та морські співтовариства (організації) [12, с. 72].

Інкорпорація – унікальний засіб прийняття норм національного права, які сприяють виконанню приписів міжнародного права. Дані норми національного права можуть повторювати текстуально деякі правила міжнародного права, деталізувати, конкретизувати, адаптувати їх до законодавства держави. Однак, як зазначається у літературі, у цьому випадку йдеться не про будь-яку пряму, ординарну інкорпорацію у національне право норм міжнародного права. Адже видані на виконання норм міжнародного права норми національного права, як правило, це завжди інші норми за своєю юридичною природою. Описуючи правову природу таких норм, С. В. Черніченко зазначав, що ані сам міжнародний договір, ані норми, які він містить, не включаються у законодавство відповідної держави [13, с. 156]. Міжнародний договір продовжує залишатися міжнародним договором, зобов'язуючи державу, а норми, які він містить, залишаються нормами міжнародного права. По суті, приймається новий закон або підзаконний акт, зовнішньо повністю ідентичний міжнародному договору.

Основними постулатами теорії інкорпорації на відміну від трансформації, на думку В. В. Гаврилова, є: а) міжнародне та внутрішньодержавне право являють собою дві узгоджені між собою системи права, тому перше може бути складовою частиною другого; б) в силу відповідної конституційної норми або практики, обраної національними судовими органами, міжнародні договори та норми загального міжнародного права стають частиною національного права (законодавства) відповідної держави в повному обсязі без необхідності видання будь-яких внутрішніх правових актів [4, с. 146].

При розгляді інкорпорації як спеціального конституційного механізму узгодження міжнародного й національного права П. Ф. Мартиненко розмежовує механізм опосередкованої інкорпорації щодо міжнародних договорів та прямої інкорпорації щодо загальноновизнаних принципів та норм міжнародного права. На його думку, опосередкованій конституційній інкорпорації у національній правовій системі підлягають ті міжнародні договори, віднесення яких до національного законодавства конституційно узгоджено прийняттям закону, яким парламент дає згоду на їх ратифікацію [1, с. 82].

У літературі поширена думка про те, що ратифікація міжнародного договору надає йому сили національного закону, тобто ратифікація розглядається як одна з форм трансформації міжнародного договору у норму внутрішньодержавного права. В свою чергу, Е. Т. Усенко зазначає, що ратифікація має подвійне значення [3, с. 16].

Як зазначалось вище, ратифікацію (утвердження міжнародного договору) М. В. Миронов розглядав як форму проведення міжнародно-правових норм у внутрішньодержавне право. На його думку, така практика необхідна для міжнародних договорів, що мають «особливий характер», для реалізації яких нема потреби у виданні спеціальних внутрішньодержавних актів [9, с. 36]. На думку Г. В. Ігнатенка, ратифікація – це внутрішньодержавний акт, який є передумовою вступу договору в силу (у тому випадку, коли договір підлягає ратифікації), але сама по собі вона не може надати договору юридичної сили у внутрішньодержавних відносинах [14, с. 4].

Отже, проблема ратифікації стосується тих міжнародних договорів, які, з позиції міжнародного права, є чинними для певної держави, а також суб'єктів національного права, які відповідно до встановленого законодавством порядку при здійсненні своїх конституційних прав повинні застосовувати лише ті акти, котрі опубліковано в офіційних виданнях. Зокрема, до міжнародних договорів, ратифікованих відповідно до законодавства України, встановлюються якісно нові вимоги для їх опублікування. З

цього приводу слушною є думка П. Ф. Мартиненка: за умов глобалізації економічного та господарського життя, не тільки спеціалізовані міжнародні пакти чи конвенції про права людини (значна частина яких і досі в Україні залишається офіційно не опублікованою), а й абсолютна більшість міжнародних договорів та угод, так чи інакше дотичних до прав приватних осіб (фізичних та юридичних), і у разі їх неоприлюднення у належному порядку створюється реальна загроза дотримання прав людини та громадянина [1, с. 92]. Саме тому ч. 1 ст. 9 Конституції України у вітчизняній правовій доктрині тлумачиться так, що ратифіковані міжнародні договори за згодою Верховної Ради України стають частиною національного законодавства тільки після їх офіційного оприлюднення. Але не ратифікація, а висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору для України з боку Верховної Ради України є єдиною конституційно передбаченою умовою та процедурою, з якою пов'язується інкорпорація. Інкорпорація не поширюється на міжурядові угоди, зокрема ті, що укладаються від імені уряду України та затверджуються указами глави держави або постановами Кабінету Міністрів України, міжвідомчі угоди тощо.

Пряма інкорпорація здійснюється прямо та безпосередньо (автоматично) за фактом її закріплення в Основному Законі, завдяки чому загальновизнані принципи та норми міжнародного права набувають прямої дії, що виключає необхідність прийняття додаткового нормативного акту.

Інтеграційні процеси дедалі більше сприяють узгодженому розвитку національних законодавств держав-членів міждержавних об'єднань, спільній діяльності держав щодо розробки міждержавних угод та підготовки їх до ратифікації, формуванню правової бази міждержавних інтеграційних об'єднань. До ключових понять права міждержавних об'єднань, якими оперують укладачі установчих документів і від єдиного розуміння яких залежатимуть послідовність, етапність, логічність узгоджувального процесу розвитку національних правопорядків, формування загального права, можна віднести зближення (конвергенцію) законодавств держав-учасниць міждержавного об'єднання. Зближення є родовим поняттям для створення умов при узгодженні відмінностей у національних правопорядках. Зближення можна розуміти також як комплекс заходів щодо правового забезпечення інтеграційних процесів як на міждержавному, так і на конституційному рівні. У науковій літературі поняття «зближення» ототожнюють з такими поняттями як «уніфікація» та «гармонізація» [15, с. 54].

Розвиток джерел права у країнах як континентального, так і загального права відбувається завдяки впливу процесів зближення обох систем права. Характеризуючи такі процеси, теоретики називають їх також процесами інтернаціоналізації права, гармонізації права, хоча, по суті, йдеться про одні й ті ж процеси. Такі процеси зближення правових систем посилюються настільки, що в низці галузей права почали говорити про уніфікацію права. Використання засобів уніфікації є дуже популярним у міжнародному приватному праві. Необхідність створення там єдиних правових норм пояснюється тим, що уніфікація є досконалішим способом регламентації приватно-правових відносин міжнародного характеру порівняно з колізійно-правовим способом. Застосування уніфікації, на думку деяких учених, може усунути всі недоліки колізійно-правового регулювання і забезпечити гармонізоване регулювання вказаних відносин. Хоча багато юристів поділяють упередження, що право, як укорінений елемент національної культури, не може стати предметом міжнародної уніфікації, існує думка, що майбутні покоління юристів навряд чи стануть підтримувати це упередження, оскільки розумітимуть, що «торгове право – не фольклор» і що його зміст продиктований головним чином комерційними й соціальними міркуваннями [16, с. 29; 17, с. 335].

Щодо уніфікації як засобу інтернаціоналізації на рівні національних

конституційних правових порядків також тривають наукові дискусії [18, с. 67]. На думку В. С. Каменкова, уніфікацію права можна ідентифікувати із законодавчою діяльністю держави. Інші автори тлумачать уніфікацію як опрацювання загальних правил щодо створення та прийняття норм права [19, с. 46].

На думку І. І. Лукашука, уніфікація є введенням у правові системи держав одноманітних норм за допомогою міжнародних договорів, у яких формулюються норми, котрі без змін повинні бути обов'язково внесені у право держав-учасниць [11, с. 44]. В. Г. Буткевич під уніфікацією розуміє процес цілеспрямованих дій з розробки єдності приписів у двох правових системах. При цьому здійснені уніфікації не просто змінюють законодавство держави, а утворюють єдині, однакові моделі поведінки. Однак, на нашу думку, таке визначення співпадало б з категорією «методики уніфікації», яка набуває популярності [8, с. 256].

З технічної, процесуальної точки зору меті уніфікації сприяють два способи правотворчості. Перший – укладання договорів, які зобов'язують держави змінювати їх право, приводити норми національного права у відповідності до норм договорів, при цьому, як зазначалось вище, вибір форм та методів таких змін залишається за державою. Як зазначається у літературі, уніфікація передбачає насамперед розробку загальних нормативних актів, при цьому головною формою уніфікації залишається міжнародна конвенція. Другий спосіб – видання акту, який є результатом правотворчої діяльності законодавчої влади міждержавного об'єднання та містить єдині норми, що підлягають реалізації всіма державами [20, с. 99].

Отже, у процесі уніфікації договори забезпечують максимальну єдність законодавств держав-учасниць і тому зручні у міждержавних відносинах тим, що їх укладання не потребує попереднього вивчення відповідного національного законодавства. Підписуючи договори, держави-учасниці зобов'язуються забезпечити відповідність національного законодавства міжнародному зобов'язанню. При цьому держави вільні у коригуванні зобов'язань за допомогою застережень, які, у свою чергу, не змінюють об'єкта та мети договору. Тому уніфікація через укладання міждержавних договорів може бути малоефективною. На думку В. Г. Вишнякова, саме застереження, що вносяться в уніфіковані угоди, або різна практика тлумачення уніфікованих норм у національних правових системах є причиною повільного розвитку інтеграційних процесів [21, с. 45].

На сучасному етапі особливо поживавився процес уніфікації в Європі. Дія уніфікації добре виявляється у багатьох публічних сферах життєдіяльності держав-учасниць Європейського Союзу, зокрема місцевому самоврядуванні, уніфікована форма якого прийнята завдяки положенням Європейської Хартії місцевого самоврядування 1985 року [22].

Причому процеси уніфікації стосуються не тільки публічного права (якому головним чином віддавалася перевага в інтеграційному інструментарії ЄС, в його нормотворчості), а й приватного права. Стимулом для посилення процесу уніфікації в галузі приватного права було створення єдиного внутрішнього ринку ЄС, закріплене актом 1986 р. [24]. Згодом з'явилася так звана «Доповідь Чеккіні», в якій вказувалася значна сума «неєвропейських» витрат, тобто пов'язаних з усуненням перешкод у реалізації інтеграційних процесів. Основною причиною цих витрат були відмінності в національних законодавствах держав-членів, що перешкождали вільному розвитку торгівлі між ними. Тому вже у 80-х роках ХХ ст. виникли ідеї уніфікації саме європейського приватного права, особливо договірнього, хоча свій розвиток ці ідеї одержали тільки наприкінці 1990-х років [25]. Результатом такого розвитку можна вважати Принципи Європейського договірнього права і проект єдиного Європейського

кодексу цивільного права. Окрім того, на думку як вітчизняних, так і зарубіжних учених, успішний і результативний процес уніфікації в ЄС пов'язаний з правом інтелектуальної власності. Тут виділяють дві форми інтеграційних правових процесів. Перша форма – гармонізація права, коли відбувається зближення національних законодавств країн-членів ЄС у сфері правової охорони інтелектуальної власності. Гармонізація здійснюється за допомогою такого нормативно-правового акту, як директива. При другій формі – уніфікація права – відбувається введення єдиного інструменту правової охорони інтелектуальної власності, що діє на всій території ЄС, який не замінює національних інструментів правової охорони. Така форма характерна більшою мірою для засобів індивідуалізації учасників цивільного обігу і вироблюваної ними продукції (робіт, послуг), права промислових зразків, правової охорони селекційних досягнень у сфері рослинництва [26, с. 88].

Уніфікація права в рамках ЄС здійснюється за допомогою ухвалення такого нормативно-правового акту, як регламент. Основні риси регламенту – загальне застосування в державах-учасниках, загальнообов'язковість у повному обсязі й пряма (безпосередня) дія – зумовлюють ефективність його правових положень. Регламенти не потребують подальшої ратифікації державами-членами, імплементації в національне законодавство і не можуть бути змінені будь-яким органом влади держави-члена.

Висновки. Як зазначалося вище, актами уніфікації національного права в ЄС є регламенти. За своєю юридичною силою вони прирівнюються до внутрішніх законів держав. При розгляді правової природи регламенту науковці наголошують, що це акт, який має у вказаному вище ряді нормативно-правових джерел вищу юридичну силу, його головною характеристикою є загальний характер, обов'язкова сила в цілому і прямий характер дії. Регламенти діють разом з внутрішнім законодавством держав-членів ЄС, приймаються виключно в рамках «першої опори» ЄС, тобто в рамках Європейських Співтовариств. Вказані вище правові характеристики регламенту зумовлюють не тільки його місце в ієрархії системи нормативно-правових актів ЄС і Співтовариств, а й значну ефективність його правових положень. З огляду на те, що регламенти не потребують подальшої ратифікації державами-членами, імплементації в національне законодавство і не можуть бути змінені навіть частково жодним органом держави-члена, вони, діючи безпосередньо в значно більшому обсязі, ніж будь-який інший правовий акт, забезпечують у рамках ЄС і Співтовариств єдність і стабільність правопорядку, а також його уніфікацію.

Список використаної літератури

1. Мартиненко П. Ф. Насиченість державного права України міжнародним правовим порядком: конституційний аспект / П. Ф. Мартиненко // Конституція і конституціоналізм: вибіркові проблеми / відп. ред. : П. Ф. Мартиненко, В. М. Кампо. – К. : Купріянова, 2007. – С. 250. ; Martynenko P. F. Nasychenist derzhavnoho prava Ukrainy mizhnarodnym pravovym poriadkom: konstytutsiinyi aspekt / P. F. Martynenko // Konstytutsiia i konstytutsionalizm: vybirkovyi problemy / vidp. red. : P. F. Martynenko, V. M. Kampo. – K. : Kupriianova, 2007. – S. 250.
2. Аметистов Э. М. Международное право и труд. Факторы имплементации международных норм о труде / Э. М. Аметистов. – М. : Междунар. отношения, 1982. – 272 с.; Ametistov E. M. Mezhdunarodnoe pravo i trud. Faktory implementatsii mezhdunarodnykh norm o trude / E. M. Ametistov. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1982. – 272 s.
3. Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. – 1995. – № 2. – С. 16. ; Usenko Ye. T. Sootnoshenie i vzaimodeystvie

mezhdunarodnogo i natsionalnogo prava i Rossiyskaya Konstitutsiya / Ye. T. Usenko // Moskovskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava. – 1995. – № 2. – S. 16.

4. Гаврилов В. В. Понятие и взаимодействие международной и национальных правовых систем : моногр. / В. В. Гаврилов. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 2005. – С. 144. ; Gavrilov V. V. Ponyatie i vzaimodeystvie mezhdunarodnoy i natsionalnykh pravovykh sistem : monogr. / V. V. Gavrilov. – Vladivostok : Izd-vo Dalnevostochnogo un-ta, 2005. – S. 144.

5. Скакун О. Ф. Міжнародний чинник спадкоємності у праві України / О. Ф. Скакун // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. / гол. ред. кол. В. Ф. Опришко. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 76.; Skakun O. F. Mizhnarodnyi chynnyk spadkoiemnosti u pravi Ukrainy / O. F. Skakun // Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom : materialy nauk.-prakt. konf. / hol. red. kol. V. F. Opryshko. – K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1998. – S. 76.

6. Ануфриева Л. П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории / Л. П. Ануфриева. – М. : Спарк, 2002. – С. 343-344. ; Anufrieva L. P. Sootnoshenie mezhdunarodnogo publichnogo i mezhdunarodnogo chastnogo prava: pravovye kategorii / L. P. Anufrieva. – M. : Spark, 2002. – S. 343-344.

7. Осминин Б. И. Принятие и реализация государствами международных договорных обязательств : моногр. / Б. И. Осминин. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 162-168. ; Osminin B. I. Prinyatie i realizatsiya gosudarstvami mezhdunarodnykh dogovornykh obyazatelstv : monogr. / B. I. Osminin. – M. : Volters Kluver, 2006. – S. 162-168.

8. Буткевич В. Г. Соотношение внутригосударственного и национального права / В. Г. Буткевич. – К. : Вища шк., 1981. – С. 256. ; Butkevich V. G. Sootnoshenie vnutrigosudarstvennogo i natsionalnogo prava / V. G. Butkevich. – K. : Vishcha shk., 1981. – S. 256.

9. Миронов Н. В. Советское законодательство и международное право / Н. В. Миронов. – М. : Междунар. отношения, 1968. – С. 36. ; Mironov N. V. Sovetskoe zakonodatelstvo i mezhdunarodnoe pravo / N. V. Mironov. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1968. – S. 36.

10. Currie J. Public International Law / J. Currie. – Ontario, 2001. – P. 200. ;

11. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век / И. И. Лукашук. – М. : Спарк, 2000. – С. 44. ; Lukashuk I. I. Globalizatsiya, gosudarstvo, pravo, KhKhI vek / I. I. Lukashuk. – M. : Spark, 2000. – S. 44.

12. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – К. : Вища шк., 1980. – С. 70-91. ; Gaverdovskiy A. S. Implementatsiya norm mezhdunarodnogo prava / A. S. Gaverdovskiy. – K. : Vishcha shk., 1980. – S. 70-91.

13. Черниченко С. В. Теория международного права : в 2 т. Т. 1 : Современные теоретические проблемы / С. В. Черниченко. – М. : Междунар. отношения, 1999. – С. 156. ; Chernichenko S. V. Teoriya mezhdunarodnogo prava : v 2 t. T. 1 : Sovremennye teoreticheskie problemy / S. V. Chernichenko. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1999. – S. 156.

14. Игнатенко Г. В. Взаимодействие международного и внутригосударственного права : учеб. пособие / Г. В. Игнатенко. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1981. – С. 4. ; Ignatenko G. V. Vzaimodeystvie mezhdunarodnogo i vnutrigosudarstvennogo prava : ucheb. posobie / G. V. Ignatenko. – Sverdlovsk : Izd-vo Ural. un-ta, 1981. – S. 4.

15. Тацій В. Я. Проблеми зближення європейських правових систем як умова

гармонізації законодавства України / В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевий // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. / гол. ред. кол. В. Ф. Опришко. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 53–57. ; Tatsii V. Ya. Problemy zblyzheniia yevropeiskykh pravovykh system yak umova harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy / V. Ya. Tatsii, Yu. M. Hroshevyi // Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom : materialy nauk.-prakt. konf. / hol. red. kol. V. F. Opryshko. – K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1998. – S. 53–57.

16. Топорнин Б. Н. Европейское право : учеб. / Б. Н. Топорнин. – М. : Юрист, 1998. – С. 29-30. ; Topornin B. N. Yevropeyskoe pravo : ucheb. / B. N. Topornin. – M. : Yurist, 1998. – S. 29-30.

17. Федяник Г. С. Уніфікація норм як спосіб досягнення гармонізації у міжнародному приватному праві / Г. С. Федяник // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. / гол. ред. кол. В. Ф. Опришко. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. – С. 334–337. ; Fedianyk H. S. Unifikatsiia norm yak sposib dosiahnennia harmonizatsii u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi / H. S. Fedianyk // Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom : materialy nauk.-prakt. konf. / hol. red. kol. V. F. Opryshko. – K. : In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1998. – S. 334–337.

18. Базедов Ю. Возрождение процесса унификации права: Европейское договорное право и его элементы / Ю. Базедов // Государство и право. – 2000. – № 2. – С. 67. ; Bazedov Yu. Vozrozhdenie protsesssa unifikatsii prava: Yevropeyskoe dogovornoe pravo i ego elementy / Yu. Bazedov // Gosudarstvo i pravo. – 2000. – № 2. – S. 67.

19. Каменков В. С. Формирование правового пространства: вопросы унификации законодательства / В. С. Каменков // Информационный бюллетень Парламентского Собрания Союза Белоруси и России. – М., 1999. – Т. 1. – С. 46. – Оpubл. в материалах научно-практического семинара «Декларация о дальнейшем единении Белоруси и России: институциональные и правовые аспекты создания союзного государства». ; Kamenkov V. S. Formirovanie pravovogo prostranstva: voprosy unifikatsii zakonodatelstva / V. S. Kamenkov // Informatсионnyy byulleten Parlamentskogo Sobraniya Soyuzа Belorusi i Rossii. – M., 1999. – T. 1. – S. 46. – Opubl. v materialakh nauchno-prakticheskogo seminarа «Deklaratsiya о dalneyshem edinenii Belorusi i Rossii: institutsionalnye i pravovye aspekty sozdaniya soyuznogo gosudarstva».

20. Пронина М. Г. Механизм исполнения договоров и соглашений, заключенных в рамках СНГ и Союза Белоруси и России / М. Г. Пронина // Совершенствование законодательства Республики Беларусь и роль в этом процессе Парламента : материалы науч.-практ. конф. – Минск, 1998. – С. 99–101. ; Pronina M. G. Mekhanizm ispolneniya dogovorov i soglasheniy, zaklyuchennykh v ramkakh SNG i Soyuzа Belorusi i Rossii / M. G. Pronina // Sovershenstvovanie zakonodatelstva Respubliki Belarus i rol v etom protsesse Parlamenta : materialy nauch.-prakt. konf. – Minsk, 1998. – S. 99–101.

21. Вишняков В. Г. Право и межгосударственные объединения / В. Г. Вишняков, В. Н. Елизаров, Ю. А. Королев и др. ; под общ. ред. В. Г. Вишнякова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 45. ; Vishnyakov V. G. Pravo i mezhgosudarstvennyye obedineniya / V. G. Vishnyakov, V. N. Yelizarov, Yu. A. Korolev i dr. ; pod obshch. red. V. G. Vishnyakova. – SPb. : Yurid. tsentr Press, 2003. – S. 45.

22. Європейська Хартія місцевого самоврядування 1985 року. – РС, 1990. – 12 с. ; Yevropeiska Khartiia mistsevoho samovriaduvannya 1985 roku. – RIe, 1990. – 12 s.

23. Принципы Европейского Договорного Права [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.yurclub.ru/docs/international/index.html> ; Printsipy Yevropeyskogo

Dogovornogo Prava [Yelektronniy resurs]. Rezhim dostupu :
<http://www.yurclub.ru/docs/international/index.html>

24. Єдиний Європейський кодекс цивільного права : проект. – К. : Представництво Європейської комісії в Україні, 2006. – 86 с. ; Yedynyi Yevropeyskiy kodeks tsyvilnoho prava : proekt. – K. : Predstavnytstvo Yevropeiskoi komisii v Ukraini, 2006. – 86 s.

25. Абдуллин А. И. Право интеллектуальной собственности в Европейском Союзе: генезис, унификация, перспективы развития : моногр. / А. И. Абдуллин. – Казань, 2006. – 479 с. ; Abdullin A. I. Pravo intelektualnoy sobstvennosti v Yevropeyskom Soyuze: genezis, unifikatsiya, perspektivy razvitiya : monogr. / A. I. Abdullin. – Kazan, 2006. – 479 s.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

Y. O. Voloshin

DEFINITION OF THE PROBLEM OF LAW ORDERS INTERACTION: DOCTRINAL APPROACHES

The article examines doctrinal approaches to the ways and forms of interaction between constitutional and international law. Analyzed, among others, the following forms of cooperation between law enforcement, as the ratification of the international treaty, reception, incorporation, transformation.

The necessity of taking into account the features of modern legal globalization and interstate integration in determining the optimal forms of interaction between legal systems of different levels to international standards of perception national legal system.

It is emphasized that the issue of ratification for those international treaties that, from the standpoint of international law, apply to certain state and of national law, which according to procedure established by law in the exercise of their constitutional rights must apply only those acts that are published in official publications. It is noted that international treaties ratified in accordance with the legislation of Ukraine set new quality requirements for their publication.

Key words: *interaction, the legal system, ratification, constitutional law, European legal standards.*

УДК 342.4(045)

В. В. Шамрай

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА» ТА «КОНСТИТУЦІЙНА» РЕФОРМИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена проблемам теоретико-методологічним визначення співвідношення між конституційною та конституційно-правовою реформами у сучасному українському суспільстві.

Автор аналізує юридичний зміст двох вказаних категорій, показує специфічні особливості кожної з них, розкриває значення процесів удосконалення галузі конституційного права та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та інтернаціоналізації конституційного права.

Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як найважливішому

напрямку діяльності публічної влади у контексті сприйняття національною правовою системою України європейських правових стандартів.

Ключові слова: конституційне право, конституційна реформа, конституційна модернізація, суспільство, національна правова система.

Постановка проблеми. Зміни, що сталися останнім часом в країні, політичні й соціально-економічні перетворення, реформування державного апарату, якісні зміни суспільного життя неминуче торкнулися конституційно-правового інструментарію та змісту конституційно-правових норм, що відповідає суспільним запитам та сподіванням.

Це змушує по новому й комплексно поглянути на проблему співвідношення таких юридичних категорій, як «конституційна реформа» та «конституційно-правова реформа», адже ці обидва терміни постійно використовуються у науковій літературі, і досить частою помилкою, як вбачається, є певне ототожнення цих понять, що заважає правильно зрозуміти сутність кожного з даних складних процесів, коректно визначити принципи, форми, та методи реалізації кожного з них, спрямувавши суспільні та державні зусилля саме на належні напрями конституційного та конституційно-правового удосконалення регулювання та практики здійснення відповідних суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що різноманітні аспекти здійснення конституційної реформи, зокрема – децентралізаційних процесів, імплементації європейських правових стандартів публічного управління, реформування окремих інститутів галузі конституційного права України у суспільстві розглядалися у працях багатьох вчених, серед яких слід окремо назвати таких, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, В. І. Борденюк, Ю. О. Волошин, П. Ф. Гураль, О. В. Зайчук, Б. В. Калиновський, А. М. Колодій, О. Л. Копиленко, М. І. Корнієнко, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, М. В. Пітцик, В. Ф. Погорілко, Х. В. Приходько, М. О. Пухтинський, А. Ф. Ткачук, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко.

Водночас у наявних дослідженнях відсутній аналіз співвідношення між категоріями «конституційна реформа» та «конституційно-правова реформа» у відповідності до їх юридичного змісту, форм та методів здійснення, фундаментальних принципів, оптимальних шляхів реалізації в умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції як реальному середовищі, в якому здійснюється сучасна конституційна модернізація суспільно-політичного життя в Україні.

Мета дослідження. Метою дослідження є встановлення співвідношення між юридичними категоріями «конституційна реформа» та «конституційно-правова реформа» у контексті визначення особливостей і тенденцій сучасної конституційної модернізації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Конституційна реформа як засіб модернізації публічного управління у сучасному суспільстві має бути спрямована, на наш погляд, в першу чергу, на створення стабільного механізму функціонування публічної влади й недопущення конституційно-правових колізій, що здатні перетворюватися у гострі суспільно-політичні кризи, цілу низку яких вже зазнала та продовжує зазнавати Українська держава.

Аналізуючи Конституцію України та ряд зарубіжних конституцій, можна прийти до загального висновку про наявність, в цілому, наступних основних напрямів децентралізаційних конституційних реформ з метою подолання конституційних криз у сфері розподілу та здійснення публічно-владних повноважень (тобто, йдеться саме про конституційні кризи у політико-правовій інституційній площині: парламентські,

урядові, президентські, судові, регіональні, муніципальні тощо): 1) використання конституційно-правових механізмів прямої демократії: виборів та референдумів; 2) звернення до органів конституційного контролю для отримання офіційного тлумачення конституційно-правових норм, у тому числі тих, що знаходяться у конфлікті (колізії) між собою; 3) внесення змін до конституційно-правових актів з метою виправлення конкретних конфліктів конституційно-правових норм або загальної зміни політико-правової ситуації у суспільстві та державі; 4) використання визначеними державними органами особливих конституційних повноважень у ситуаціях, визначених конституційно-правовими нормами (наприклад, інститут дострокового припинення повноважень парламенту указом глави держави), що часто поєднуються з використанням інститутів прямої демократії, тобто виборів або референдуму; 5) у деяких конституційно-правових системах – використання права народу на повстання для захисту чинного конституційного ладу (наприклад, Конституція ФРН 1949 р.) [1], що свідчить про колізію між фактичним станом правовідносин та їх конституційно-правовим регулюванням та зайвий раз наочно підкреслює наявну відмінність між процесами та конкретними практичними способами удосконалення конституційно-правового нормативного матеріалу (конституційно-правова реформа, іншими словами – реформа конституційного права як провідної галузі національного права) та формами модернізації суспільного життя і публічно-владного механізму з метою недопущення кризових явищ та всеосяжного забезпечення принципу верховенства права (конституційна реформа).

Отже, вказані засоби та методи подолання конституційних криз та виправлення конфліктів конституційно-правових норм є легітимними у конституційному праві держав за умови їх регламентації конституційно-правовими нормами (щонайменше, перші три засоби прямо передбачені абсолютною більшістю конституцій та інших конституційних актів світу, у тому числі – Конституцією України), в той час як будь-які інші, не регламентовані джерелами конституційного права, механізми слід вважати суто політичними, а тому з формально-юридичної точки зору нелегітимними та неконституційними, і це показує спільну ознаку форм та методів конституційно-правової і конституційної реформи, а саме – необхідність конституційно-правової легітимації та регламентації таких форм та методів у чинних конституційно-правових нормах як приписах найвищої юридичної сили та прямої дії в українській ієрархічній системі законодавства.

Таким чином, вирішення складної політичної ситуації відбувається у площині права тоді, коли реалізуються конституційно-правові механізми, закладені у конституційно-правових нормах. Виходячи з такого підходу, необхідно розглянути основні засади кожного із згаданих вище чотирьох основних конституційно-правових механізмів подолання конституційних криз, що можуть виникати внаслідок певних конфліктів конституційно-правових норм, але до того варто розглянути загальні теоретичні поняття про подолання колізій у праві, адже конституційно-правова колізія та способи її подолання завжди до певної міри відображає загальні властивості юридичної колізії та відповідних особливостей її вирішення.

У контексті вирішення питання про механізми подолання конфліктів конституційно-правових норм, слід зазначити, що за характером причин, що породжують конфлікти у системі права, розрізняють: а) правові конфлікти, що виникають внаслідок розвитку самих суспільних відносин (рівень економічного розвитку, розвинутість інститутів громадянського суспільства, наявність інститутів демократії); б) правові конфлікти, що є наслідком дії суб'єктивних факторів (можливість знаходження соціального компромісу, боротьба за політичну владу, рівень

правової культури населення, наукова обґрунтованість законодавства). За юридичною силою нормативних актів, що вміщують колідуючі норми (т.з. вертикальні колізії) відрізняють: а) колізії норм національного законодавства та норм міжнародного права; б) колізії норм національного законодавства [2, с. 65].

В Україні конституційно-правові конфлікти першого різновиду породжуються самою Конституцією, що проголошує загально визнані норми та принципи міжнародного права, а також норми міжнародних договорів, частиною законодавства. Більше того, Конституція України проголошує, що у випадку протиріччя між національними та міжнародними нормами верховенство належить нормам міжнародного права. Саме це суттєво зменшує роль України як суб'єкта міжнародного права та обмежує її державний суверенітет [3].

Як відомо, міжнародному праву характерні три системи принципів: принципи ідей; принципи загального характеру; основні принципи. Саме тому згадане вище положення Конституції потребує тлумачення, змістом якого повинне бути уточнення, про які принципи йдеться та яким чином повинні бути укладені міжнародні договори.

Колізії між нормами національного законодавства мають місце у процесі застосування різних за юридичною силою норм, тому можливими є наступні колізії: 1) між нормами конституції та конституційних законів; 2) між нормами конституції та звичайних законів; 3) між нормами конституційних та звичайних законів; 4) між нормами кодифікаційних та некодифікаційних актів; 5) між нормами законодавства федеративної держави та її суб'єктів; 6) між нормами законодавства суб'єктів федерації; 7) між нормами законів та підзаконних актів; 8) між нормами загальних, відомчих, місцевих та локальних підзаконних актів; 9) між нормами законів, підзаконних актів та актів місцевого самоврядування; 10) між нормами актів місцевого характеру [3].

В той же час, власне конституційно-правові конфлікти у кожному конкретному суспільстві мають об'єктивні та суб'єктивні причини, усунення чи зменшення яких також логічно призводить до вирішення конфліктних конституційно-правових питань, і вказані форми та методи їх вирішення є безпосереднім предметом саме конституційної реформи, для якісного та легітимного проведення якої, безумовно, необхідне удосконалення конституційно-правових норм, приведення їх до певної системності, усунення прогалин, дублювання, недоліків законодавчої техніки тощо, і означені процеси вже відносяться до площини конституційно-правової реформи, тобто удосконалення та модернізації конституційно-правової галузі, її джерел та окремих норм як первинних елементів конституційно-правового регулювання у будь-якій предметній сфері суспільної життєдіяльності.

В якості прикладу однієї з найважливіших сфер конституційної модернізації можна навести конституційну реформу судової влади, адже судова система є ключовим елементом будь-якого демократичного суспільства та правової держави на сучасному етапі розвитку світового конституціоналізму.

В Україні після Революції Гідності розпочато новий етап процесу широкомасштабної конституційної модернізації. Революція Гідності стала наслідком не лише відмови тогочасної української влади від декларованого європейського вектору розвитку, але і нехтування правами та свободами людини та громадянина. Після розпаду СРСР Україна на початку своєї незалежності взяла вектор побудови сучасної європейської правової держави, державна політика якої будується на принципах верховенстві права, ефективного механізму розподілу влад відповідно до ст. 6 Конституції України на законодавчу, виконавчу та судову, з нерозривністю принципу незалежності кожної з них. Розмежування установчої влади та встановлених влад є

ключовим у доктрині конституціоналізму, котра обґрунтовує нормативну природу конституції як динамічного правопорядку [4, с. 27].

Останні революційні українські події стали знаковими та поворотними не тільки для України, але і для всієї Європи. І якщо для нашої держави вони ознаменували остаточний вибір європейського та демократичного шляху розвитку і розбудови такої моделі суспільних відносин, в якій права та свободи людини та громадянина займають визначальне місце, то на глобальному рівні вони вкотре підняли низку складних питань концептуального змісту. За роки незалежності України, на жаль, так і не була сформована діюча ефективна система органів державної влади. Зміна Конституції тільки загострювала політичну нестабільність, що призвело до глибоких соціально-економічних криз. Рівень забезпечення основних прав і свобод громадян та соціального розвитку залишається дуже низьким. Задекларований пріоритет державної політики щодо посилення конституційних гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина, зокрема їх ефективного і незалежного судового захисту, так і не реалізований. Проведені, починаючи з початку 90-х років, судово-правові реформи тільки віддалили судову владу від громадян, та стали все більш залежними від впливу політичної влади, що порушує фундаментальний конституційний принцип незалежності гілок влади.

Тобто необхідність концептуальних та докорінних змін у цій сфері назріла давно. Сьогодні можна констатувати певну громадську недовіру до судової влади, коли за умов адміністративно-командної системи суди не можуть реально здійснювати свою функцію захисту прав та свобод громадян. Україна успадкувала від радянського періоду судову систему, побудовану на авторитарних засадах, за яких людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека були заручниками державно-владних інтересів.

Тому, як цілком справедливо зазначає С. В. Кулик, існуючу систему органів судової влади потрібно не тільки оновлювати, а кардинально модернізувати для досягнення відповідних європейських стандартів, запускати механізми розвитку демократичного суспільства [5, с. 10-11], а можливо це зробити, на наш погляд, саме на рівні конституційної модернізації судової системи як конституційно-правового інституту, тобто через внесення необхідних змін та доповнень до Конституції України та конституційного законодавства у сфері судоустрою та статусу суддів.

Іншими словами, конституційна реформа – це неминуха і невід'ємна частина онтології правової системи будь-якої держави, а теоретичні знання про неї складають необхідну ланку в системах наук, що займаються вивченням держави і права. В наукознавчому і логічному аспектах оцінки конституційної реформи похідні від фундаментальних досягнень теорії конституційного права, а також теорії права і державознавства, і для характеристики конституційної реформи важливо позначити її місце в системі теоретичних знань, сформулювати параметри її теорії значення в загальному процесі пізнання державно-правових явищ.

Завдання правової науки в галузі дослідження конституційних та конституційно-правових реформ полягає в тому, щоб сформулювати масив ґрунтовних знань, в якому мають знайти своє місце найбільш конструктивні ідеї та концепції, що пояснюють процеси і зміни, які відбуваються в сучасних державах.

Пояснення конституційної та конституційно-правової реформи з точки зору їх внутрішньої сутності та вирішення теоретико-методологічної проблеми категоріального співвідношення між ними необхідне не тільки в рамках минулого і майбутнього, але і з точки зору конкретно-історичного уявлення про події конституційних процесів, а також з точки зору того, яким це явище уявлялося в інші

перехідні періоди розвитку державності і як воно виглядає в сучасний період. В таких порівняннях можлива переоцінка вже сформованих концепцій, але саме це і може служити досягненню істини.

При цьому з'являється необхідність і перспектива більш широкого використання в дослідженні конституційних та конституційно-правових реформ теоретико-методологічних розробок, створених вченими різних історичних епох, а також представниками різних галузей наукових знань, які особливо активізуються в перехідні періоди розвитку держави та суспільства, оскільки саме в такі періоди потреба в таких знаннях є найвищою [6, с. 24].

Досить важливим у цьому контексті вбачається також обґрунтування взаємозв'язку конкретно-історичних уявлень про конституційні та конституційно-правові реформи, їх зміст і значення в модернізації держави та суспільства з філософським рівнем пізнання загальних закономірностей і тенденцій виникнення та розвитку держави і права, що особливо актуалізується у сучасних умовах інтернаціоналізації конституційних цінностей та їх стандартизації в рамках європейської правової традиції, інтегральною частиною якого є у тому числі й український конституціоналізм та його нормативно-правове закріплення у чинних конституційно-правових нормах.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного доктринального аналізу теоретико-методологічних засад співвідношення категорій «конституційна реформа» та «конституційно-правова реформа» можна дійти до загального висновку про відмінність та, одночасно, взаємозв'язок двох вказаних понять, а також практичних форм та методів їх реалізації у суспільстві.

Під конституційною реформою слід розуміти зміну форм та методів організації публічної влади, а саме – обрання оптимальної для забезпечення ефективної життєдіяльності суспільства, що ґрунтується на принципі верховенства права, форми державного устрою, державного правління, розподілу компетенції між вищими органами державної влади, децентралізація публічної влади, удосконалення конституційно-правового статусу судових та правоохоронних органів, забезпечення права та реальної можливості територіальних громад здійснювати місцеве самоврядування тощо.

Водночас, забезпечити бажані політико-правові конструкції та моделі можна виключно за умови одночасного проведення якісної конституційно-правової реформи, під якою ми вбачаємо реформування безпосередньо галузі конституційного права як провідної національної галузі права України, покращення та удосконалення конституційного нормативно-правового матеріалу.

При цьому окремо варто зазначити, що предмет та об'єкт галузі конституційного права змінюється у сучасних умовах під впливом цілої низки об'єктивних чинників правової та політико-правової дійсності, зокрема йдеться про процеси правової глобалізації та міждержавної інтеграції, що спричинює появу нових галузей та підгалузей права, посилення інтернаціоналізації конституційного права та конституціоналізації міжнародного і європейського права, адаптацію вітчизняного конституційного законодавства до базових європейських правових стандартів.

Список використаної літератури

1. Конституция ФРГ 1949 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM> ; Konstitutsiya FRG 1949 g. [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/BRD.HTM>

2. Калінкін А. С. Вплив процесів децентралізації на функціонування державної влади в умовах конституційної реформи / А. С. Калінкін // Порівняльно-аналітичне

право. – 2016. – № 1. – С. 64-66. ; Kalinkin A. S. Vplyv protsesiv detsentralizatsii na funktsionuvannia derzhavnoi vlady v umovakh konstytutsiinoi reformy / A. S. Kalinkin // Porivnialno-analitychne pravo. – 2016. – № 1. – S. 64-66.

3. Зайчук О. В. Теорія держави і права : Академічний курс / О. В. Зайчук, Н. М. Онищенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. [Електронний ресурс].

– Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/law/zaichuk_tdp/part3/2105.htm ; Zaichuk O. V. Teoriia derzhavy i prava : Akademichniy kurs / O. V. Zaichuk, N. M. Onyshchenko. – K. : Yurinkom Inter, 2006. [Elektronnyi resurs].

– Rezhym dostupu : http://ebk.net.ua/Book/law/zaichuk_tdp/part3/2105.htm

4. Стрижак А. А. Установча влада: основні критерії легітимності внесення змін до Конституції України / А. А. Стрижак. – Київ : Логос, 2013. – 132 с. ; Stryzhak A. A. Ustanovcha vlada: osnovni kryterii lehitymnosti vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy / A. A. Stryzhak. – Kyiv : Lohos, 2013. – 132 s.

5. Кулик С. В. Конституційна реформа в сфері судової влади в Україні: проблеми теорії та практики : дисс. .. канд. юрид. наук : Спеціальність 12.00.02 / С. В. Кулик. – Х., 2016. – 222 с. ; Kulyk S. V. Konstytutsiina reforma v sferi sudovoi vlady v Ukraini: problemy teorii ta praktyku : dyss. .. kand. yuryd. nauk : Spetsialnist 12.00.02 / S. V. Kulyk. – Kh., 2016. – 222 s.

6. Волошин Ю. О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції / Ю. О. Волошин, О. М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. – 208 с. ; Voloshyn Yu. O. Konstytutsiina reforma ta modernizatsiia v suchasniy derzhavi v umovakh yevropeiskoi intehratsii / Yu. O. Voloshyn, O. M. Peresada. – Odesa : Feniks, 2013. – 208 s.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2016 р.

V. V. Shamray

THE PROBLEM OF RELATIONSHIP CATEGORIES OF «CONSTITUTIONAL LAW» AND «CONSTITUTIONAL» REFORM

This article is devoted to problems of theoretical and methodological definition of the relation between constitutional and constitutional and legal reforms in the Ukrainian society.

The author analyzes the legal content of these two categories, showing the specific features of each of them reveals important process improvement constitutional law and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and internationalization of constitutional law.

The necessity of further improvement of the constitutional and legal regulation of major public relations as the most important direction of the public authorities in the context of perception national legal system Ukraine European legal standards.

Key words: *constitutional law, constitutional reform, constitutional modernization, society, national legal system.*

УДК 342.5 (045)

В. А. Миколенко

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА У КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВООХОРОННИХ СТАНДАРТИВ

Стаття присвячена проблемам удосконалення правового статусу прокурора у сучасних умовах реформування органів прокуратури України. Автор аналізує функції

та повноваження прокурора, його найважливіші завдання у процесі системної реалізації державної правоохоронної політики.

Наголошується на необхідності забезпечення прав і свобод людини та громадянина як найважливішому напрямку діяльності органів прокуратури у контексті сприйняття національною правовою системою України європейських правових стандартів.

Ключові слова: прокурор, прокуратура, функції прокуратури, завдання прокуратури, правоохоронна діяльність.

Постановка проблеми. Міжнародно-правові, зокрема – європейські, стандарти є важливим джерелом удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури, адже сучасні процеси конституціоналізації міжнародно-правового регулювання передбачають постійний процес удосконалення конституційно-правових інститутів у відповідності до загальних принципів та норм, які відображають певний міждержавний консенсус як на універсальному, так і на регіональному (європейському) рівні.

Слід зазначити, що створення спільних стандартів правоохоронної діяльності є визначальною тенденцією розвитку європейського правового простору на сучасному етапі, у тому числі – в частині трансформації конституційно-правового статусу правоохоронних органів та їх модернізації на основі європейської інституціональної моделі, що у вітчизняних державно-правових реаліях особливо об'єктивується у проблематиці удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури.

Це змушує по новому й комплексно поглянути на правовий статус прокурора в Україні, досліджувати його повноваження на різних напрямках діяльності, провести порівняльний аналіз чинного законодавства про прокуратуру з раніше, що діяло, законодавством про прокуратуру, визначити ефективність напрямків діяльності прокуратури у сучасних умовах, урахувати досвід колишніх років, намітити подальші шляхи вдосконалювання правового статусу прокурора, виявити те місце й ту роль, які прокурор як посадова особа реально займає в сучасному суспільстві в умовах конституційної модернізації та імплементації європейських рамкових правоохоронних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що зазначена проблематика досить ретельно розглядається у вітчизняній конституційно-правовій та міжнародно-правовій літературі. Зокрема можна відзначити праці М. О. Баймуратова, Ю. О. Волошина, Л. Р. Грицаєнка, Ю. М. Грошевого, Л. М. Давиденка, В. В. Долежана, В. С. Зеленецького, П. М. Каркача, О. Р. Михайленка, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та інших дослідників.

При цьому ці дослідження присвячені, як правило, розгляду правового статусу окремих ланок прокурорської системи, правового статусу прокурорських працівників при здійсненні ними своїх повноважень по окремих напрямках прокурорської діяльності. Тим часом, проведені в країні економічна й правова реформи, що супроводжуються перетвореннями в системі органів державної влади порушили питання про реформування органів прокуратури. Вирішення цього питання вимагає комплексного підходу, і саме такий підхід використовується у даному дослідженні в частині аналізу особливостей правового статусу прокурора як посадової особи на сучасному етапі розбудови в Україні демократичної, правової, соціальної держави з урахуванням європейських правових стандартів інституціонального змісту.

Метою статті є розкриття особливостей правового статусу прокурора як посадової особи у контексті імплементації європейських стандартів конституційно-правового статусу прокуратури та практичної правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. міжнародно-правові стандарти впливають, в першу чергу, на модернізацію функціональної моделі органів прокуратури, а не структурно-організаційної, оскільки, як зазначається у підсумковому документі вказаного семінару, конституційний статус та компетенція прокуратури можуть відрізнятися залежно від країни, її історії, правової культури та процесу конституційної реформи, але спільним концептом має бути функціонування інституту прокуратури в умовах демократичного суспільства, яке ґрунтується на принципі розподілу влади та верховенства права, тобто йдеться саме про належний функціональний розподіл місця та ролі прокуратури у системі органів державної влади та суспільстві загалом.

Іншою особливістю міжнародно-правових стандартів інституціональної моделі органів прокуратури є їх рекомендаційний характер (т. з. «м'яке право»), що актуалізує необхідність впровадження ефективних внутрішньодержавних механізмів імплементації відповідних рамкових і типових положень до національної правової системи.

Серед таких рекомендаційних міжнародно-правових джерел універсального рівня, що безпосередньо стосуються конституційно-правового статусу прокуратури та прокурора як посадової особи, окремо слід відзначити Стандарти професійної відповідальності та основні обов'язки і права прокурорів від 23 квітня 1999 р., розроблені та ухвалені Міжнародною асоціацією прокурорів [1, с. 7-12].

Універсальний (всезагальний) характер цих стандартів випливає з того, що Міжнародну асоціацію прокурорів було створено у червні 1995 р. при Організації Об'єднаних Націй у м. Відень (Австрія), і офіційно вона розпочала свою діяльність у вересні 1996 р., коли відбулися її перші Загальні збори у м. Будапешт (Угорщина). Наступного року в м. Отава (Канада) на загальних зборах було ухвалено цілі Асоціації, закріплені у ст. 2.3 Конституції Асоціації. Одна із найважливіших цілей при цьому полягає у тому, щоб «сприяти та посилювати загальноновизнані на міжнародному рівні стандарти та принципи, необхідні для належного та незалежного переслідування правопорушень». На підтримку зазначеної мети Комітет Асоціації під керівництвом Р. Мейнджес із Південної Африки розпочав роботу над стандартами для прокурорів. Перший проект було подано на розгляд членів Асоціації у липні 1998 р., а остаточну версію було затверджено виконавчим комітетом на його весняному засіданні у квітні 1999 р. При цьому значення даного документу полягає у тому, що стандарти професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів є міжнародним (універсальним) еталоном поведінки прокурорів та прокурорських служб [1, с. 7-12], тобто слугують певним орієнтиром для розробки європейських стандартів організації та діяльності органів прокуратури на регіональному рівні інституціональної стандартизації правоохоронної діяльності та правового статусу правоохоронних органів держави.

Згідно стандартам Міжнародної асоціації прокурорів, державні прокурори мають такі обов'язки правового та морально-етичного характеру: а) завжди підтримувати честь та гідність своєї професії; б) завжди поводити себе професійно, дотримуючись законів та правил і етики своєї професії; в) завжди дотримуватися найвищих стандартів чесності та піклування; г) завжди бути добре поінформованими та йти в ногу із відповідними законодавчими змінами; д) намагатися та бути послідовними, незалежними та неупередженими; ж) завжди захищати право обвинуваченої особи на справедливий судовий розгляд, і зокрема, гарантувати, щоб докази на користь обвинуваченого оголошувалися відповідно до закону чи вимог справедливого суду; з) завжди служити інтересам та захищати інтереси суспільства; є) поважати, захищати та підтримувати загальну ідею людської гідності та прав людини.

При цьому, як зазначається в окремому пункті документу, що розглядається, використання дискреційних прокурорських повноважень, якщо це дозволено певною юрисдикцією, повинне відбуватися незалежно та бути вільним від політичного втручання. Якщо органи влади, що не належать до органів прокуратури, мають право давати загальні чи особливі вказівки прокурорам, такі вказівки повинні бути: прозорими; узгодженими із законними органами влади; відповідати встановленим настановам, щоб забезпечити умови та розуміння прокурорської незалежності (більше того, зазначається, що будь-яке право органів влади, що не належать до органів прокуратури, спрямувати хід провадження чи припинити законно порушене провадження, повинно здійснюватися подібним чином).

Також документ встановлює стандарти неупередженості прокурорів, згідно яких прокурори виконують свої обов'язки без страху, прихильності чи упереджень. Зокрема вони повинні: а) виконувати свої функції неупереджено; б) не піддаватися впливу інтересів окремих осіб чи груп осіб, а також тиску суспільства та ЗМІ, та діяти лише в інтересах суспільства; в) діяти об'єктивно; г) враховувати всі обставини, що стосуються справи, незалежно від того, чи свідчать вони на користь чи проти підозрюваного; д) відповідно до внутрішнього законодавства чи вимог справедливого судового розгляду, намагатися забезпечити проведення необхідного та повного розслідування та довести вину чи невинуватість підозрюваного; ж) завжди домагатися правди та допомагати суду віднайти істину та встановити правосуддя між суспільством, жертвою та обвинуваченим згідно із законом та вимогою справедливості.

Щодо ролі органів прокуратури та прокурорів як їх посадових осіб у кримінальному процесі встановлюється відразу декілька типових стандартизованих положень. Так, у відповідності до п. 4.1., прокурори виконують свої обов'язки справедливо, послідовно та невідкладно. Прокурори відіграють активну роль у кримінальному процесі: а) беручи участь у визначених законом або практикою випадках у розслідуванні злочину чи застосовуючи владні повноваження до поліції чи інших слідчих органів, вони діють об'єктивно, неупереджено та професійно; б) здійснюючи нагляд за розслідуванням злочину, вони забезпечують, щоб слідчі служби діяли відповідно до судових приписів та дотримувалися основоположних прав людини; в) надаючи консультації, вони намагаються залишатися неупередженими та об'єктивними; г) порушуючи кримінальне провадження, вони продовжують розгляд справи лише якщо існує достатньо доказів, які обґрунтовано вважаються достовірними та прийнятними; і не продовжуватимуть судове переслідування за відсутності таких доказів; д) у ході провадження обвинувачення у справі висуватиметься суворо та справедливо, не виходячи за рамки доказів; є) виконуючи функцію нагляду відповідно до закону та практики за виконанням судових рішень або інші функції, що не належать до функцій прокуратури, вони завжди діють в інтересах суспільства. Крім того, прокурори в рамках кримінального судочинства: а) зберігають професійну таємницю; б) відповідно до внутрішнього законодавства та вимог справедливого судочинства враховують думки, законні інтереси та можливі хвилювання жертв та свідків, якщо завдається шкода чи може бути завдано шкоди їх особистим інтересам, і прагнуть забезпечити, щоб жертви та свідки знали свої права; також прагнуть забезпечити, щоб всі потерпілі сторони знали про право звернутися до вищого органу влади або суду, якщо це можливо; в) захищають права обвинуваченого у взаємодії із судом та іншими відповідними установами; г) якнайшвидше повідомляють обвинуваченому відповідну інформацію, що може зашкодити або зіграти на його користь, відповідно до закону чи вимог справедливого судочинства; д) перевіряють отримані докази, щоб переконатися, що вони були отримані законно та згідно із Конституцією; є) відмовляються

використовувати докази, якщо є підстави вважати, що їх було отримано незаконними методами із грубим порушенням прав підозрюваного і, особливо, із застосуванням тортур чи жорстокого поводження; ж) намагатися забезпечити вжиття відповідних заходів до відповідальних за використання таких методів осіб; з) відповідно до внутрішнього законодавства та вимог справедливого судочинства належним чином розглядають можливість відмови від обвинувачення, припинення провадження у справі умовно чи безумовно або, виключають кримінальні справи, зокрема за участі неповнолітніх обвинувачених, із системи загального судочинства, з повною повагою до прав підозрюваних та жертв, де такі дії є припустимими.

З метою забезпечення справедливості та ефективності обвинувачення, прокурори повинні: а) співпрацювати з поліцією, судами, правозахисниками, адвокатами, державними захисниками та іншими урядовими установами, як на національному, так і на міжнародному рівні; б) та надавати допомогу прокурорським службам та колегам інших юрисдикцій відповідно до закону та у дусі взаємної співпраці.

З метою забезпечення того, щоб прокурори виконували свої професійні обов'язки незалежно та відповідно до ухвалених стандартів, вони повинні бути захищені від свавільних дій урядів. Загалом вони мають право: а) виконувати свої професійні функції без залякування, перешкод, переслідування, неправомірного втручання чи безпідставного притягнення до цивільної, кримінальної чи іншої відповідальності; б) разом із своїми родинами отримати фізичний захист від органів влади у випадку, коли їм загрожує небезпека у зв'язку із добросовісним виконанням професійних функцій; в) на належні умови та відповідну оплату праці, співмірну з тією важливою роллю, яку вони відіграють, і захист від свавільного скорочення зарплат та інших пільг; г) на відповідний та регламентований термін перебування на посаді, пенсію та вік виходу на пенсію відповідно та залежно від умов прийому на роботу чи, в окремих випадках, обрання; д) на працевлаштування та просування по службі на основі об'єктивних факторів, зокрема, професійної кваліфікації, здібностей, сумлінності, результатів діяльності та досвіду, що оцінюються за допомогою справедливої та неупередженої процедури; е) на невідкладний та справедливий розгляд справи згідно із законом чи правовими нормами, якщо проти них застосовуються дисциплінарні заходи за скаргами на дії, що виходять за рамки належного виконання ними відповідних професійних стандартів; ж) на об'єктивну оцінку та рішення за результатами розгляду дисциплінарної справи; з) створювати та вступати до професійних асоціацій та інших організацій для представництва своїх інтересів, проведення професійної підготовки та захисту свого статусу; і) на звільнення від виконання протизаконного наказу чи наказу, що суперечить професійним стандартам та етиці.

До етично-правових джерел міжнародно-правових джерел, що визначають концептуальні засади правового статусу прокурорів, слід віднести і Європейські керівні принципи з етики та норм поведінки для прокурорів, які відомі також під назвою «Будапештські керівні принципи» та були ухвалені на Шостій конференції Генеральних прокурорів Європи у м. Будапешт (Угорщина) 31 травня 2005 р. [1, с. 55-59].

У відповідності до положень зазначеного рекомендаційного документу, прокурори у сучасній європейській моделі правоохоронної діяльності відіграють ключову роль у системі кримінального судочинства та, крім того, іноді на них як на загальних охоронців законності покладені певні завдання у сфері, наприклад, комерційного, цивільного чи адміністративного права.

Висновки. Загалом, розглядаючи зміст та сутність міжнародних стандартів як важливого джерела удосконалення правового статусу прокурора як державної посадової особи, можна дійти до декількох ключових висновків та науково-практичних

узагальнень, формулювання яких може бути корисним для визначення подальших шляхів реалізації удосконалення організації та діяльності прокурорів в Україні.

По-перше, питання статусу, структури та повноважень органів прокуратури є безпосереднім предметом конституційно-правової реформи та конституційної модернізації, оскільки усі міжнародно-правові джерела визнають суверенне право кожної держави на визначення конституційно-правового статусу прокуратури на засадах рамкових принципів та стандартів, що складають її міжнародно-правові зобов'язання.

По-друге, міжнародні стандарти конституційно-правового статусу прокуратури мають загальний, рамковий характер, тобто правовий механізм удосконалення організації та діяльності прокуратури, як і інших правоохоронних органів, є виключно внутрішньоправовим питанням.

По-третє, дискусійним питанням у міжнародно-правових джерелах стандартів функціонування органів прокуратури є можливість їх діяльності поза межами кримінальної юстиції. Як вбачається, більш правильною, реалістичною та доцільною у наявних умовах розбудови національної правової системи України є позиція Комітету міністрів Ради Європи, згідно якої прокуратура може мати повноваження поза кримінальним процесом, спрямовані на захист прав і свобод громадян, законних інтересів суспільства та держави в окремих випадках, чітко визначених законодавством. Подібний підхід відображений і в українському законодавстві, зокрема – через встановлення функції представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених чинним Законом (п. 2 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру»).

По-четверте, спільною особливістю усіх міжнародно-правових стандартів організації та діяльності прокуратури є їх побудова на таких загальних основоположних принципах, як: професіоналізм, ефективність та відповідальність органів прокуратури; справедливість; гуманізм; об'єктивність; неупередженість; захист публічних (суспільних) інтересів та прав і свобод людини і громадянина; пріоритетність функціонування прокуратури в межах кримінальної юстиції тощо.

Таким чином, загалом правовий статус прокурора як посадової особи у відповідності до європейських правових стандартів правоохоронної діяльності можна визначити як регламентоване в законі положення прокурора відповідного рівня, у суспільстві й державі, наділеного сукупністю повноважень для здійснення покладених на нього законом функцій по забезпеченню законності, що діє на основі встановлених у законі принципів й незалежний статус якого забезпечений спеціальними засобами правового захисту, а правові основи організації й діяльності прокурора становлять норми права, що містяться в нормативно-правових актах та регулюють питання організації й діяльності органів прокуратури як уповноваженого конституційного органу, що є важливим суб'єктом конституційно-правових відносин у суспільстві та державі.

Список використаної літератури

1. Акти європейського права з питань правоохоронної діяльності. У 2-х т. : Збірник документів. Пер. з іноз. мов / Вступне слово Голови Верховної Ради України А. В. Парубія. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. – Т. I : Прокуратура. – 381 с. ; *Akty yevropeiskoho prava z pytan pravookhoronnoi diialnosti. U 2-kh t. : Zbirnyk dokumentiv. Per. z inoz. mov / Vstupne slovo Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy A. V. Parubiia.* – K. : Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2016. – Т. I : Prokuratura. – 381 s.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2016 р.

V. A. Mykolenko

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF PROSECUTOR IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN LAW ENFORCEMENT STANDARDS

The article investigates the international law features the introduction of European standards of prosecution as an important component of the overall reform of the law enforcement system of Ukraine. Analyzed the functions and powers of the Prosecutor's Office in accordance with European legal standards. Based on the analysis systematized forms, methods and practical aspects of the organization and activity of the prosecution in the present conditions of the interstate European integration. It is noted that the construction of the European model of the prosecutor's office is an important area of state activity and relevant aspect of the modernization of law enforcement activity in modern conditions of European integration and implementation of interstate in the Ukrainian legislation with European legal standards of institutional and instrumental legal content.

Thus, we can say that in Europe at the same time there are different legal systems, which according to different functional models implemented appropriate institutional common European legal standards: - a system of common law, where there is a clear distinction between judges and prosecutors and which authority to investigate criminal cases can not be combined with other functions; - civil law system, which can be divided into different types, in which both judges and prosecutors are part of the «judicial corps» or, on the contrary, it can only belong to the judge.

Thus, depending on the state in which they operate, prosecutors may or may not have tasks and functions outside the sphere of criminal law. In cases where prosecutors have such tasks and functions may include, in particular, civil, administrative, commercial, social, electoral and labor law as well as environmental protection, social rights of vulnerable groups such as minors, disabled persons and persons with very low incomes. The role of prosecutors in this respect should not allow them to exert undue influence on the final decision-making by judges.

Specified experience of European legal systems and legal content of European standards should be duly taken into account in the implementation of reform of the prosecution Ukraine in modern conditions intergovernmental European integration.

Key words: prosecutors, law enforcement system, law enforcement, the European standards, constitutional modernization.

УДК 343(045)

Б. М. Свірський

ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ (СОЦІАЛЬНИХ) ПРИНЦИПІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕНІ

У статті досліджується проблематика застосування конституційних принципів у кримінальному провадженні на сучасному етапі конституційної модернізації українського суспільства та національної правової системи.

Наголошується, що зміст цих конституційно-правових засад прямо кореспондують з вимогами відповідних кримінально-процесуальних норма і спрямовані на безумовне забезпечення фундаментальних прав і свобод людини і громадянина в частині їх основоположних свобод і недоторканості особи.

Ключові слова: конституційні принципи, конституціоналізм, кримінальний

процес, суспільство.

Постановка проблеми. Конституція України (ст.1) визначає, що Україна є суверена, незалежна, демократична, соціальна та правова держава взяла на себе обов'язок через систему спеціальних правових механізмів забезпечити реалізацію цього постулату насамперед такого гуманітарного елемента як соціальна держава [1].

Умови соціалізації (гуманізації) суспільства покладає на державу створення реальних механізмів її дії в тому числі і на такі суспільні відносини, які виникають при кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У даній статті розглядаються основні проблеми, що виникають при застосуванні таких конституційних принципів, як повага до людської гідності (ст.11 КПК) та презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст.17 КПК) в кримінальному провадженні, та їх співвідношення до норм кримінально-процесуального законодавства.

Ці правові норми спрямовані на захист особи, її честі і гідності, передусім від будь-яких зловживань з боку тих посадових осіб, які наділені в кримінальному провадженні владними повноваженнями, що дозволяють їм застосовувати відносно учасників кримінального процесу заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі й запобіжні заходи, здійснювати інші дії, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини.

Ключові слова: Конституція України, право, правосуддя, кримінальний процесуальний кодекс, засади (принципи), кримінальне провадження, права і свободи людини,

Постановка проблеми. У Кримінальному процесуальному кодексу України засади кримінального провадження вперше закріплені в окремій главі. Такий підхід законодавця має виключно важливе значення, оскільки загальні засади кримінального провадження - це визначальні, фундаментальні, імперативні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального процесу, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження. Вони є керівними положеннями для закріплення завдань кримінального провадження, побудови його стадій, окремих проваджень, інститутів. Усі засади (принципи) кримінального провадження тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного, утворюють певну систему. Вони також мають наскрізний характер і діють у всіх його стадіях. Для кожної стадії характерне їх вираження певною мірою, однак без обмежень всі вони без винятку діють у стадії судового розгляду.

Значення конституційних засад (принципів) кримінального провадження як норм вищого ступеня нормативності полягає також у тому, що вони служать гарантією правосуддя, забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб; є підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин (ч. 6 ст. 9 КПК); синхронізують всю систему норм кримінального процесуального права та забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; служать основою й вихідними положеннями для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів і норм права, розвитку процесуальної форми, подальшого реформування кримінального процесуального законодавства.

Конституція України у ст. 3 визначила один із важливіших принципів стрижень якого наскрізь пронизує усі засади (принципи) кримінального провадження, який визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Реалізація цих поважних принципів знаходить своє відображення насамперед у ст. 11 КПК «Повага до людської гідності»[2]

Визначений принцип в загальних рисах відтворюють зміст концептуальних засад, що містяться у преамбулі ЗДПР узгоджуються із ст. 3 КЗПЛ, Конвенцією ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, чим й обумовлюють відповідність міжнародним стандартам захисту прав людини у кримінальному провадженні. [3]

Чинне законодавство не містить визначення поняття гідності. Традиційно під нею розуміють морально-етичну категорію, що означає повагу і самоповагу людської особистості, невід'ємну та невідчужувану властивість людини як вищій цінності, що належить їй від народження незалежно від того, як вона сама і довколишні люди сприймають і оцінюють її особу.

Свого часу Верховний Суд України розтлумачив, що під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності. З честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло. [4]

Права і свободи людини, про які йдеться у статті, - це певні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її нормального існування та розвитку в конкретно - історичному соціумі, котрі об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними й рівними для всіх людей.

У кримінальному провадженні неприпустимі будь-які прояви катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, погрози застосування такого поводження, утримування особи у принизливих умовах, примушування до дій, що принижують людську гідність.

Вищезгадана Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання запроваджує своє визначення, відповідно до якого «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь - якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. У цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Термін «жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поводження або покарання» повинен тлумачитися таким чином, щоб забезпечити, по можливості, найбільш широкий захист проти зловживань фізичного чи психологічного характеру, включаючи утримання затриманої чи ув'язненої особи в умовах, які позбавляють її, тимчасово або постійно, будь-якого з її природних почуттів: зору, слуху, просторової

або часової орієнтації, та які можуть викликати стрес, почуття жаху чи неспокою, здатні принизити чи образити її, зломити її фізичний чи моральний опір

Жорстокими й такими, що ображають особисту гідність, необхідно вважати дії, які завдають особі особливого фізичного болю чи моральних страждань. Свого часу Верховний Суд України в своїй постанові зазначив... «вони можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо». [5]

Ця норма є однією із загальних засад кримінального судочинства, яка має втілення у положеннях, що стосуються окремих кримінально-процесуальних процедур. Зокрема, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні у випадку необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи (п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК); отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження тягне за собою визнання їх недопустимими (ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК); проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ч. 4 ст. 240 КПК); при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я (ч. 4 ст. 241 КПК); перед вирішенням питання про передачу засудженої особи для відбування покарання з України до іноземної держави остання має надати гарантії того, що засуджений не буде підданий катуванню або іншому жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ч. 2 ст. 606 КПК) тощо.

Таким чином цій принцип кожному надається право захищати всіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Конституція України (ст.62) закріплює одне з найважливіших положень демократичної, правової держави, а саме: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Встановлення безпосередньо в Конституції України формули презумпції невинуватості як об'єктивного правового положення має найважливіше значення для захисту прав і законних інтересів осіб, що залучаються до орбіти кримінального судочинства, для слідчої і судової практики, впливає на законотворчий процес.

Презумпцію невинуватості необхідно розглядати в загальноправовому і процесуальному значеннях. Як загальноправова вимога вона визначає положення особи в суспільстві. Хоча цей принцип сформульований як кримінальний процесуальний, однак його дія виходить за рамки лише кримінального процесу. Презумпція невинуватості - об'єктивне правоположення. Це вимога закону, звернена до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до суспільної думки в цілому.

У процесуальному значенні презумпцію невинуватості необхідно розглядати як вимогу, що визначає правове положення учасників кримінального судочинства, і на-самперед підозрюваного, обвинуваченого, як основу їхніх процесуальних прав, гарантію всебічного, повного, неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

У найзагальнішому вигляді правило презумпції невинуватості означає, що особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину і покарана лише за умови, що її вина буде доведена в передбаченому законом порядку і встановлена обвинувальним вирокком суду. Повідомлення особі про підозру, складання слідчим та затвердження прокурором обвинувального акта на стадії досудового розслідування, розгляд справи у підготовчому провадженні не вирішують наперед визнання його винуватим у вчиненні злочину. Лише один орган у державі наділений таким правом - це суд, який є відповідно до Конституції України (ст. 124) носієм судової влади, що здійснює правосуддя в умовах законності, незалежності, гласності та змагальності.

Вирок суду є єдиним процесуальним документом, що встановлює винуватість обвинуваченого (підсудного). Вирок суду це акт, що втілює силу і авторитет судової влади. Ухвалюючи і проголошуючи вирок, суд від імені держави дає суспільно-політичну, моральну і правову оцінку вчиненим діянням, формулює ставлення держави до осіб, що вчинили злочин, застосовує захід державного примусу на основі судового розгляду й у встановленій законом формі.

Окрім загального правила, так званої «формули» презумпції невинуватості, ст.17 КПК кореспондуючи ч. 2 ст. 62 Конституції України, закріплює правові положення, що впливають із цієї формули і є гарантіями від безпідставної та необґрунтованої підозри та обвинувачення. До них, зокрема, відноситься положення, відповідно до якого ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом.

Відповідно до ст. 25 КПК прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Крім того, саме на них законом покладається обов'язок всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ст. 9 КПК).

Державні органи, що ведуть процес, не мають права перекладати обов'язок доказування винуватості на підозрюваного, обвинуваченого. Це значить, що неприпустимо вимагати від особи представлення доказів на свій захист і спростування повідомлення про підозру чи обвинувального акта. Закон категорично забороняє під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11 КПК). Таке примушування давати показання є кримінально караним діянням (ст. 373 КК України).

Відмова особи від участі в доказуванні, відповідати на запитання, давати показання з приводу підозри чи обвинувачення, давати пояснення чи показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ст. 18 КПК) не може тягти для під-

озрюваного, обвинуваченого (підсудного) негативних наслідків ні в частині визнання його винним, ні в частині визначення йому міри і виду покарання.

Разом з тим звільнення обвинуваченого від обов'язку доказувати свою невинуватість не позбавляє його права брати участь у доказуванні в кримінальному провадженні. Він вправі збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, давати показання, заявляти клопотання, тощо. Доводячи свою невинуватість чи меншу винуватість, підозрюваний, обвинувачений здійснює в такий спосіб своє право на захист. Тому доказування є його правом, але не є його юридичним обов'язком.

Важливе положенням, яке випливає із загальної формули презумпції невинуватості, міститься у ч. 3 ст. 62 Конституції України та ч. 3 статті 17 КПК. Сутність його полягає в тому, що підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Конституція додає також до цього положення, що не може ґрунтуватися обвинувачення на припущеннях.

Як вже було зазначено, презумпція невинуватості - об'єктивне правоположення. Це вимога закону, яка звернена до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до суспільної думки в цілому. Саме тому закон вимагає, що поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Ця вимога закону як складова загальної засади презумпції невинуватості одержує пряме втілення в нормах інших галузей вітчизняного законодавства.

Висновки. Таким чином, зміст цих конституційно-правових засад прямо кореспондуються з вимогами відповідних кримінально-процесуальних норм і спрямовані на безумовне забезпечення фундаментальних прав і свобод людини і громадянина в частині їх основоположних свобод і недоторканості особи.

Список використаної літератури

1. Конституція України 28 червня 1996 р. / Відомості ВРУ, 1996, №30, ст.141. ; Konstytutsiia Ukrainy 28 chervnia 1996 r. / Vidomosti VRU, 1996, №30, st.141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р., № 4652 –VI /Відомості ВРУ, 2013, № 9-10,№ 11-12, № 13 ст.88. ; Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r., № 4652 –VI /Vidomosti VRU, 2013, № 9-10,№ 11-12, № 13 st.88. ;
3. Конвенція ООН від 10 грудня 1984 р. «Проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких що принижують гідність, видів поведження і покарання» (Ратифікована Президію ВР УРСР 26 січня 1987 р., зі застереженнями). ; Konventsiiia OON vid 10 hrudnia 1984 r. «Proty katuvan ta inshykh zhorstokyykh, neliudskykh abo takyykh shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia» (Ratyfikovana Prezydiiu VR USSR 26 sichnia 1987r, zi zasterezhenniamy). ;
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». ; Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27 liutoho 2009 r. № 1 «Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby».
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень». ; Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 hrudnia 2003 r. № 15 «Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen».

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

В. М. Svirskyi

CONSTITUTIONAL (SOCIAL) PRINCIPLE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the issues of application of constitutional principles in criminal proceedings at the present stage of constitutional modernization of Ukrainian society and the national legal system.

It is noted that the content of the constitutional and legal principles directly correspond to the requirements of appropriate criminal procedural rules and designed to unconditional protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen in terms of their fundamental freedoms and personal integrity.

Key words: *constitutional principles of constitutionalism, criminal procedure, society.*

УДК 347.77(045)

Д. М. Шебаніц

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

На погляд автора статті, на рубежі реформування конституційно-правового устрою України важливо проаналізувати історико-правові процеси у сфері конституційного будівництва, оскільки інтенсифікація процесів імплементації європейських політико-правових стандартів та принципів є об'єктивним чинником на шляху впровадження сучасної моделі захисту конституційних прав та свобод особистості у контексті підписання та виконання угоди про асоціацію України з Європейським союзом.

У подібному контексті комплексно визначаються основні історико-правові передумови та етапи реформування сучасного українського конституціоналізму, аналізуються проблеми та перспективи удосконалення конституційно-правового регулювання окремих аспектів конституційного процесу.

Ключові слова: *конституційна реформа, конституціоналізм, конституційний лад, суспільство, конституційна модернізація.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми дослідження історико-правових аспектів становлення та розвитку сучасного українського конституціоналізму обумовлюється тим, що у нинішній час, на рубежі реформування конституційного устрою України, важливо проаналізувати ключові процеси у конституційно-правовій сфері, оскільки інтенсифікація процесів імплементації європейських правових стандартів конституційно-правового регулювання є об'єктивним чинником впровадження сучасної моделі конституційного ладу у контексті підписання та виконання угоди про асоціацію України з Європейським союзом.

Вказані фундаментальні процеси у суспільстві та держави, зокрема необхідність внесення змін та доповнень у Основний закон України, обумовлюють потребу у ретельному науковому аналізі фактичних можливостей сучасного українського суспільства та національної системи права адаптуватися до принципово нових умов функціонування усіх важливих елементів правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем становлення та розвитку конституційного устрою України присвячені праці таких науковців, як М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, Д. Батлер, Ю. М. Бисага, Ю. О. Волошин, С. П. Головатий, А. Дайсі, Л. Дюгі, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, О. В. Скрипнюк,

І. Д. Сліденко, М. І. Ставнічук, А. А. Стрижак, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, В. І. Шишкін та інших.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає К. Бабенко, виступаючи основою та невід'ємною частиною системи законодавства тієї чи іншої конкретної країни конституція, так само як і будь-який закон, постає як об'єкт впливу з боку різноманітних суспільних відносин та інститутів, які мають властивість змінюватись та розвиватись. В цьому сенсі ще з зародженням класичних ідей конституціоналізму завжди визнавалась ідея необхідності перегляду конституцій та їх певної корекції, яка може відбуватись чи то шляхом їх повної зміни (в такому випадку ми стикаємося з фактом прийняття нової конституції) чи шляхом внесення в них ряду поправок [1].

Істотною особливістю Конституції є те, що вона приймається і змінюється в особливому порядку. Більшість авторів звертає увагу на те, що конституцію, як нормативно-правовий акт приймає особливий, на відміну від інших правових актів, суб'єкт. Це положення знаходить своє відображення в сучасній доктрині конституційного права, яка розрізняє законодавчу й установчу влади. Так, поточні закони приймаються законодавчою владою, а Конституція – установчою. Слід також відзначити, що у вітчизняній науці конституційного права поняття «установча влада», як правило, не використовується при характеристиці процедури прийняття і внесення змін до Конституції. Увага звертається на її установчий характер, який пов'язується з тим, що конституційні норми розглядаються як первинні відносно будь-яких інших норм права, які діють у державі.

Залежно від того, хто здійснює установчу владу, виділяють такі основні форми прийняття конституції: установчими зборами, законодавчим представницьким органом або парламентом спільно з главою держави, референдумом, за допомогою октроювання. Спеціальних статей, які б передбачали можливість і порядок перегляду Конституції, Основний Закон України не містить. Аналізуючи її положення, можна зробити висновок, що нова Конституція України може бути прийнята на всеукраїнському референдумі.

На думку П. Рудика, за період своєї новітньої історії Україна переживає нині чи не найскладніший час. Криза охопила майже всі сфери суспільного життя, зокрема й політичну. Втім, нові політичні сили, які прийшли до публічної влади, спрямовують зусилля на розвиток Української держави та громадянського суспільства [2].

Конституція не може не реагувати на зміни, що постійно відбуваються у суспільстві, тому до будь-якої конституції рано чи пізно вносяться зміни. Динаміка суспільного і державного життя неминує породжує необхідність приведення Основного Закону у відповідність до нових умов, вимагає зміни або скасування застарілих норм. Але така зміна обов'язково має відбуватись тільки за законодавчо передбаченим порядком. Тому є нагальна потреба, принаймні в науковому плані, звернутися до аналізу процедури внесення змін до Конституції України.

Як зазначає В. Крижанівський, нинішня Конституція України практично не дає чіткої відповіді, яким чином може бути прийнято цілковито новий текст Конституції України. Адже в переліку повноважень Верховної Ради України в п. ч.1 ст.85 мова йде лише про надання парламенту законодавчої функції стосовно внесення змін до чинної Конституції України [3].

Конституція є актом тривалої дії, тому стабільність є її важливою рисою, що у свою чергу не означає незмінності конституції. Переслідуючи мету забезпечення стабільності української правової системи, законодавець з подальшого розвитку конституційної реформи не виключив можливості своєчасних тих чи інших

конституційний змін відповідно до конкретних історичних умов розвитку українського суспільства і української держави.

На думку Д. Кайла та Д. Слижук спроби забезпечити конституцію від занадто частих змін у низці випадків слугують причиною для скасування конституції й прийняття нового основного закону, у зв'язку з тим що в результаті зміни соціально-політичної дійсності в державі чинність наявної конституції не можлива [4, с. 85].

Відомо, що відносини державної влади з суспільством і з окремою особистістю перебувають у зв'язку постійного розвитку, без чого по суті неможливий соціальний прогрес. Стабільність Конституції України, неухильне виконання всіх без винятку її положень не можна розуміти як консервування чинних конституційних приписів, відношення до Конституції як до «священної корови» [5, с. 81]. Якраз своєчасні, обумовлені потребами суспільного розвитку, зміни чинних конституційних право положень забезпечують стабільність Основного Закону України [6, с. 110].

Слід погодитися з думкою Д. Белова, який вважає, що нові, сильні запити суспільства, що розвивається, завжди подолають суперечну їм букву закону, а складні, повільні форми зміни конституції в практичному результаті тільки примножать випадки насильницьких державних переворотів» [7, с. 164].

Разом з тим конституція не повинна змінюватися дуже часто, тим більше під впливом незначних і короткотривалих моментів. Як зазначає В. М. Шаповал, стабільність і захищеність конституції як зводу основних правових принципів і норм державного устрою і суспільного ладу – політико-юридична запорука безпеки і сталої динаміки руху державно-організованого суспільства в цілому [8, с. 62]. Зміни до Конституції мають бути політично зваженими і юридично звіреними, вони мають бути здійснювані насамперед у періоди стабілізації. Інакше може виникнути ситуація, коли кожна наступна конституційна поправка буде, по суті, скасовувати попередню і певною мірою поновлювати відповідне правове становище [9, с. 27]. У зв'язку з цим гарантією стабільності конституції виступає ускладнений порядок внесення до неї змін і доповнень.

Як слушно зазначає О. Пушкіна стабільності Конституції України сприяє й те, що Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі конституційні положення [10, с. 29].

За звичай в переважній кількості науково-теоретичних досліджень в галузі конституційного права, де аналізуються процедурні питання внесення змін до конституції проводиться чітке розмежування між двома типами конституцій: гнучкими та жорсткими. Зрозуміло, що в першому випадку процес зміни конституції (або тих законів, які входять до складу того, що може бути описано поняттям конституції) відбувається в звичайному режимі законодавчих змін відповідно до існуючих загальних процедур розгляду, прийняття, зміни або скасування законів [1]. Зазначимо, що жорсткість конституції проявляється у двох аспектах: матеріальному і процесуальному. Матеріальний аспект жорсткості конституції полягає в тому, що, як правило, в Основному Законі визначено коло питань, які не підлягають зміні або прийняття змін щодо яких суттєво обмежено встановленням ускладненої процедури внесення змін. Процесуальний аспект жорсткості конституції полягає в тому, що внесення змін до Основного Закону здійснюється шляхом складнішої процедури порівняно з процедурою внесення змін до звичайних законів.

Однак не треба сприймати жорсткість як запоруку абсолютної юридичної сили конституції, абсолютної її стабільності. Жорсткість Основного Закону впливає на порядок внесення змін до конституції та забезпечує її відносну стабільність, ніяк не впливаючи на юридичну силу. Відтак, як приклад, можна навести факт існування

Конституцій Бельгії, Нідерландів, внесені зміни до яких настільки кількісні і якісні, що можна говорити про повну ревізію цих Конституцій.

Така різноманітність процедур щодо внесення змін до тих чи інших положень конституцій зумовлена тим, що конституція не може виконувати своє завдання, якщо абсолютно всі її положення, розділи підлягатимуть перегляду, зокрема, кваліфікованою більшістю. Отже, видається доречним те, що визначено положення конституції, які не підлягають зміні взагалі, положення, зміни до яких приймаються в особливому ускладненому порядку і положення – найменш вразливі зміни до яких приймаються у порівняно спрощеному порядку.

Ще однією проблемою, яка виникає при внесенні змін до конституції, є конкретні історичні обставини, через які виникає необхідність змінити Основний Закон чи окремі його положення. Особливо хитким у цьому аспекті є становище держав, які здобули незалежність, а також держав із слабкою економікою і як наслідок - соціальною інфраструктурою. Адже нерідко саме соціально-економічні чинники призводять до політичної кризи у суспільстві. Тому виникає питання, чи необхідно змінювати Основний Закон, щоб стабілізувати політичну ситуацію у суспільстві, чи власне фактор стабільності у державі і суспільстві є важливим підґрунтям для внесення зважених, обміркованих, а не спонтанних змін до основного закону.

Світовій теорії та практиці конституціоналізму відомі такі способи зміни конституції: внесення доповнень до існуючого тексту, скасування певних статей і перегляд тексту.

У свою чергу можна виділити два способи інкорпорування доповнень до тексту конституції. Перший, він ще має назву європейський, передбачає, що в разі, коли приймається нова стаття, стара вже не діє, виключається з тексту конституції і замінюється на нову, тобто відбувається заміна частин конституції. Цей спосіб є найпоширенішим. Другий варіант, американський, полягає в тому, що конституція є цілісною і неподільною, з неї нічого виключити не можна, а всі поправки приєднуються до основного тексту. Тобто формального виключення тих норм, які припинили свою дію не відбувається. Для того, щоб визначити, які положення конституції діють, а які ні, необхідно спочатку ознайомитися з її основним текстом, а потім з усіма поправками. Крім США, такий порядок внесення змін передбачено в Конституції Венесуели, застосовувався він в Югославії і Чехословаччини. На думку сучасних дослідників конституційного розвитку зарубіжних країн, цей спосіб має свої переваги, оскільки дає змогу прослідкувати хід історичного конституційного розвитку даної країни [11, с. 163]. Скасування певних статей може також відбуватися шляхом прямої вказівки про виключення з тексту конституції певної статті.

У свою чергу, у Розділі XIII Конституції України «Внесення змін до Конституції» зазначено, що зміни вносяться шляхом прийняття закону.

Більш радикальною формою зміни конституції є її перегляд. Якщо виникне така необхідність, буде прийнято нову Конституцію. Повний перегляд конституції можливий і без формальної зміни дати її первісного прийняття. Перегляд конституції, як правило, пов'язаний з необхідністю внесення змін до певних розділів, які зміні не підлягають.

За змістом розділу XIII Конституції України, новий Основний Закон не може бути прийнятий, хоча може бути здійснена ревізія (прийняття нової редакції) чинного. Характерно, що у вітчизняній юридичній практиці ревізія звичайних законів здійснюється шляхом прийняття, по суті, нового за змістом закону, поіменованого «закон про внесення змін» до попереднього. Таким чином, як вбачається, у даному випадку непрямо припущена можливість і встановлена форма прийняття нової

Конституції в її ст. 5, згідно з якою право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові.

В процесі формування стійких конституційних традицій в новітній історії українського права як суспільство в цілому, так і держава, зіткнулись з питанням про те, в який спосіб запропоновані на початку державотворчого шляху моделі організації державної влади можуть бути адаптовані до нових правових, політичних, економічних, соціальних та культурно-національних реалій. Звісно, що загальноновизнаним та широко практикованим в Україні способом зазначеної корекції виступає постійне внесення змін та поправок до чинного законодавства, до діючих законів й інших нормативно-правових актів. Однак, як засвідчила практика, в цілому ряді випадків подібні зміни потенційно можуть виходити за межі чинних законів та зачіпати ту сферу, яка окреслюється як найвищий конституційний рівень [1].

Конституція України, як і будь-якої країни Європи, періодично зазнає змін спрямованих на вдосконалення суспільно-політичних відносин в країні.

Так, у лютому 2014 року Верховна Рада, ухваливши Закон «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», змінила форму державного правління в нашій країні з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську.

30 січня 2016 року набрав чинності закон України № 948-VIII «Про внесення змін до статті 149 Регламенту Верховної Ради України», яким уточнюється порядок прийняття в цілому змін до Конституції України.

Зазначений закон доповнив частину 8 регламенту Ради новим реченням такого змісту: «Якщо законопроект про внесення змін до Конституції України (який за висновком Конституційного суду України відповідає вимогам статей 157, 158 Конституції України) був попередньо схвалений Верховною Радою і не був розглянутий на наступній черговій сесії після попереднього схвалення, то такий законопроект розглядається Верховною Радою на наступній за нею черговій сесії» [12].

Як зазначає Н. Кучерук, 30 вересня 2016 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII, який передбачає значні зміни не лише у судовій системі, але і у системі прокуратури, адвокатури тощо. Зокрема, Закон № 1401-VIII підвищує вимоги до зайняття посади судді, запроваджує інститут конституційної скарги, вводить адвокатську монополію у судах, встановлює обов'язкове досудове врегулювання спорів тощо [13].

Висновки. На нашу думку, є позитивним, що в Конституції України не передбачено розділів (статей), в які зміни взагалі не можуть бути внесені. Оскільки, якщо виникне потреба їх доповнити чи внести певні технічні зміни, це призведе до перегляду усієї Конституції.

Зазначену особливість потрібно враховувати при подальшому проведенні конституційної реформи в Україні, кінцевою метою якою повинна стати адаптація українського конституціоналізму до універсальних та європейських стандартів юридичної регламентації політико-правового життя суспільства в частині його найважливіших фундаментальних засад.

Список використаної літератури

1. Бабенко К. Теоретичні проблеми процесу внесення змін до конституцій / К. Бабенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/111-teoretichni-problemi-protseesu-vnesennya-zmin-do-konstitutsij.html> ; Babenko K. Teoretychni problemy protseesu vnesennia zmin do konstytutsii / K. Babenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/111-teoretichni-problemi-protseesu-vnesennya-zmin-do-konstitutsij.html>

2. Рудик П. Правові вимоги до процедури внесення змін до Конституції України / П. Рудик // Віче, № 12, червень 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4235/> ; Rudyk P. Pravovi vymohy do protsedury vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy / P. Rudyk // Viche, № 12, cherven 2014 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.viche.info/journal/4235/>

3. Крижанівський В. Деякі нотатки до регламентування процедур внесення змін до Конституції / В. Крижанівський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radaprogram.org/experts/deyaki-notatky-do-reglamentuvannya-procedur-vnesennya-zmin-do-konstytuciyi> ; Kryzhanivskiy V. Deiaki notatky do rehlamentuvannia protsedur vnesennia zmin do Konstytutsii / V. Kryzhanivskiy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://radaprogram.org/experts/deyaki-notatky-do-reglamentuvannya-procedur-vnesennya-zmin-do-konstytuciyi>

4. Кайла Д. Е. Внесення змін до конституції: порівняльно-правові засади / Д. Е.Кайла, Д. В. Слижук // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО. – Випуск 35. – Частина II. Том 1, 2015. – С.85. ; Kaila D. E. Vnesennia zmin do konstytutsii: porivnialno-pravovi zasady / D. E.Kaila, D. V. Slyzhuk // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii PRAVO. – Vypusk 35. – Chastyna II. Tom 1, 2015. – С.85.

5. Резніченко С. В. Договір у системі джерел конституційного права України / С. В. Резніченко. – Одеса : Астропринт, 1999. – 136 с. ; Reznichenko S. V. Dohovir u systemi dzherel konstytutsiinoho prava Ukrainy / S. V. Reznichenko. – Odessa : Astropynt, 1999. – 136 s.

6. Конституційне право України / За ред. проф. В. Ф.Погорілка. – 3-те дооп. вид. – К. : Наукова думка, 2002. – 732 с. ; Konstytutsiine pravo Ukrainy / Za red. prof. V. F.Pohorilka. – 3-te doopr. vyd. – K. : Naukova dumka, 2002. – 732 s.

7. Белов Д. М. Трансформація конституціоналізму в контексті внесення змін до Конституції України / Д. М. Белов // Європейські перспективи. – 2013. – № 9. – С. 164-168. ; Bielov D. M. Transformatsiia konstytutsionalizmu v konteksti vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy / D. M. Bielov // Yevropeiskii perspektyvy. – 2013. – № 9. – S. 164-168.

8. Шаповал В. М. Основні характеристики конституційного права / В. М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 60-70 ; Shapoval V. M. Osnovni kharakterystyky konstytutsiinoho prava / V. M. Shapoval // Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. – 2003. – № 6. – S. 60-70.

9. Фарбер И. Е. Вопросы теории советского конституционного права / И. Е. Фарбер. – Саратов, 1967. – 91 с. ; Farber I. Ye. Voprosy teorii sovetskogo konstitutsionnogo prava / I. Ye. Farber. – Saratov, 1967. – 91 s.

10. Пушкіна О. В. Правове регулювання внесення змін до Конституції України / О. В. Пушкіна // Юридична Україна. – Вип. 3, 2013. – С. 27-32. ; Pushkina O. V. Pravove rehuliuvannia vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy / O. V. Pushkina // Yurydychna Ukraina. – Vyp. 3, 2013. – S. 27-32.

11. Сравнительное конституционное право / Отв ред. В. Е. Чиркин. – М. : Международные отношения, 2002. – 448 с. ; Sravnitelnoe konstitutsionnoe pravo / Otv red. V. Ye. Chirkin. – M. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 2002. – 448 s.

12. Сьогодні набирає чинності закон про порядок внесення змін до Конституції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.112.ua/polityka/sohodni-nabyraie-chynnosti-zakon-pro-poriadok-vnesennia-zmin-do-konstytutsii-288455.html> ; Sohodni nabyraie chynnosti zakon pro poriadok vnesennia zmin do Konstytutsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ua.112.ua/polityka/sohodni-nabyraie-chynnosti-zakon-pro-poriadok-vnesennia-zmin-do-konstytutsii-288455.html>

13. Кучерук Н. «Нова» конституція: що на нас чекає? / Н. Кучерук // Юридична газета online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/nova-konstituciya-shcho-na-nas-chekae.html> ; Kucheruk N. «Nova» konstytutsiia: shcho na nas chekaie? / N. Kucheruk // Yurydychna hazeta online [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/nova-konstituciya-shcho-na-nas-chekae.html>

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

D. M. Shebanits

THE REALIZATION OF CONSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE: THE HISTORICAL LAW ASPECTS

In the view of the author of the article, at the turn of reforming the constitutional and legal system of Ukraine is important to analyze the historical and legal processes in the field of constitutional development since the intensification of the process of implementing the European political and legal standards and principles is an objective factor reference implementation of a modern model of protection of constitutional rights and freedoms in the context of the signing and implementation of the Association agreement Ukraine and the European Union.

In such a complex context, defines the main historical and legal background and stages of formation and development of modern Ukrainian constitutionalism, analyzes problems and suggests the best ways to improve the constitutional and legal regulation of Ukrainian society and the state.

Keywords: *constitutional reform, constitutionalism, constitutional order, society, constitutional modernization.*

УДК 342.76(045)

В. А. Сущенко

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД РЕЖИМІВ ВИМУШЕНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

У статті підіймаються питання конституційно-правового статусу антитерористичної операції, її впливу на права і свободи людини та громадянина.

Визначено зміст поняття «режим вимушеного обмеження прав і свобод людини та громадянина» та запропоновано його класифікацію.

Проведено порівняльний аналіз антитерористичної операції та інших режимів вимушеного обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: *антитерористична операція, режим вимушеного обмеження прав і свобод людини та громадянина.*

Постановка проблеми. Національному та світовому співтовариству з давніх часів відомо поняття тероризму як загальнонебезпечних насильницьких дій або погрози ними, вчинених з метою впливу на прийняття будь-якого рішення в інтересах винних. Для боротьби з вказаним явищем державами використовуються антитерористичні операції (заходи) як спосіб запобігання тероризму та усунення їх наслідків.

Зміст таких операцій детально досліджено вченими-адміністративістами на предмет процедурних питань, тактичних цілей, адміністративного порядку здійснення

тощо. Разом з цим, малодослідженим залишається питання впливу антитерористичних операцій (заходів) на права і свободи пересічних громадян, адже введення запобіжних заходів для недопущення вчинення терористичних актів обмежує ряд конституційних прав і гарантій (наприклад, створення блок-постів обмежує право громадян на свободу пересування).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими проблемами боротьби з тероризмом переймалися такі вчені, як Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, У. Немет, Е. Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейер, Ф. Гоффман, Е. Тоффлер, Х. Гофмайстер, В. Сліпченко, Д. Ольшанський, О. Картуєва, Г. Хорчем, К. Буртний, Д. Лимонов, В. Бачинін, Ю. Сандалов, М. Крешно, О. Малишева та інші. Вказаними вченими розроблені загальні підходи до юридичної оцінки тероризму, засади йому протидії та здійснення антитерористичної діяльності. Проте, питання додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина під час провадження такої діяльності майже не порушувалось.

Мета дослідження. Метою статті є наукове з'ясування змісту поняття «антитерористичної операції» та його зв'язку з іншими режимами вимушеного обмеження прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до абз. 13 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» **антитерористична операція** – це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності [2].

Законодавство не розкриває зміст антитерористичних заходів, оскільки до них можуть включатися і політичні, і суспільні, і економічні дії. Наприклад, політичними антитерористичними заходами можуть бути укладення міжнародно-правових угод про протидію тероризмові. Соціально-економічні заходи передбачають розвиток комплексних програм з протидії тероризмові, формування сучасної матеріальної і науково-виробничої бази підрозділів, задіяних у вирішенні цих завдань.

На нашу думку, головним фактором, що виділяє та уособлює антитерористичну операцію, є її мета – протидія тероризмові.

Для дослідження та аналізу антитерористичної операції доцільно з'ясувати три ключових її елементи: нормативна основа, підстави та порядок проведення.

Нормативну основу антитерористичної операції складає Закон України «Про боротьбу з тероризмом».

Підставою проведення антитерористичної операції є наявність реальної загрози життю і безпеці громадян, інтересам суспільства або держави від тероризму у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим.

Порядок проведення антитерористичної операції законодавцем уособлено в наступній схемі. Рішення щодо проведення антитерористичної операції приймається залежно від ступеня суспільної небезпеки терористичного акту: 1) керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України; 2) керівником координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України за письмовим дозволом керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, погодженим з Головою Служби безпеки України. Про рішення щодо проведення антитерористичної операції негайно інформується Президент України. Антитерористична операція вважається завершеною, якщо терористичний акт припинено та ліквідовано загрозу життю і здоров'ю заручників та інших людей, які знаходилися в районі її проведення.

Незважаючи на те, що антитерористична операція спрямована на підтримання

правопорядку та захист громадян, її проведення завжди супроводжується обмеженнями прав та свобод. Такі обмеження стосуються як осіб самих терористів (хоча вони й здійснюють протиправну діяльність, їх загальнолюдські права не можуть бути заперечені), так і інших пересічних громадян, які вимушені підкорятися заходам запобігання тероризму.

У зв'язку з цим, доцільно проаналізувати місце антитерористичної операції серед інших режимів вимушеного обмеження прав і свобод.

Під **режимом вимушеного обмеження прав і свобод** слід розуміти сукупність (комплекс) правових заходів, які вводяться для досягнення певних юридично значущих цілей та супроводжуються обмеженням прав і свобод людини і громадянина.

Такі режими умовно можна поділити на два типи:

- загальні (класичні) – режими, запровадження яких допускається світовим співтовариством та які регламентовано нормами міжнародного права і Конституції України (воєнний стан, надзвичайний стан, стан надзвичайної природної ситуації);

- спеціальні – режими, які не унормовано міжнародним правом і Конституцією України та які запроваджуються для вирішення особливих завдань (режим на тимчасово окупованій території та антитерористична операція).

Для розкриття змісту вказаних режимів доцільно з'ясувати їх визначення, правову основу, підстави і порядок їх введення та припинення.

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Підставою для введення воєнного стану є збройна агресія, загроза нападу, небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Порядок ведення воєнного стану розпочинається з пропозиції його запровадження в Україні або в окремих її місцевостях, яку на розгляд Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України. У разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, офіційно оприлюднюється разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набирає чинності одночасно з набранням чинності таким законом. Воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено.

Надзвичайний стан - це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій

техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4].

Правовою основою введення надзвичайного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», інші закони України та Указ Президента України про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Підставою введення надзвичайного стану є необхідність усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим. Так, надзвичайний стан може бути введений в разі:

- 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;
- 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;
- 3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- 4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;
- 5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;
- 6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;
- 7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Порядок введення надзвичайного стану розпочинається з пропозиції щодо його запровадження в Україні або в окремих її місцевостях, яку Президенту України подає Рада національної безпеки і оборони України або Кабінет Міністрів України. Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України. Надзвичайний стан в Україні може

бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Після закінчення зазначених строків надзвичайний стан в Україні припиняється.

Надзвичайна екологічна ситуація - надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. При цьому під негативними змінами в навколишньому природному середовищі розуміється втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах [5].

Нормативна основа про зону надзвичайної екологічної ситуації базується на Конституції України і складається із законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та інших законів, а також прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є:

- значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;
- виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;
- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;
- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;
- значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі.

Порядок ведення режиму надзвичайної екологічної ситуації уособлено в наступному. Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України. В Указі Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації зазначаються час, з якого окрема місцевість оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації, і строк, на який ця територія оголошується такою зоною. Після закінчення такого строку режим надзвичайної екологічної ситуації припиняється.

Режим тимчасово окупованої території – правовий режим на території України, тимчасово окупованій внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який передбачає особливий порядок перетину меж цієї території, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації інших прав і свобод людини і громадянина. [6]

Нормативною основою такого режиму є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Підстави для введення режиму тимчасово окупованої законодавством чітко не визначені. Навпаки, цей режим є формою ситуативного реагування на конкретні протиправні дії іноземної держави. Так, тимчасово окупованою територією визначається:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) повітряний простір над вищевказаними територіями.

Порядок введення цього режиму передбачає, що він вводиться виключно законом України та діє з 20.02.2014 до повного відновлення конституційного ладу України на тимчасово окупованій території.

Наведені основні характеристики режимів вимушеного обмеження прав і свобод людини та громадянина дозволяють наочно їх порівняти та надати їх **класифікацію** за ключовими характеристиками.

Так, загальні режими регламентовано як на конституційному рівні, так і на законодавчому. У той же час спеціальні режими не передбачено Конституцією України, вони регулюються виключно законами та підзаконними актами.

Підстави для введення загальних режимів носять універсальний характер, а підстави спеціальних режимів – казуїстичний.

Загальні режими вводяться за складною багатоетапною процедурою, в якій задіяно органи декількох гілок державної влади. Спеціальні режими вводяться за рішенням одного органу.

Співставлення характеристик режимів вимушеного обмеження прав і свобод людини та громадянина засвідчує **схожість спеціального режиму антитерористичної операції та загального режиму воєнного стану**.

Зокрема, підставою для їх введення є вчинення масштабних протиправних дій, які зумовлені політичними мотивами. Строк дії таких режимів обумовлений існуванням підстав для їх введення. На час їх дії створюються спеціальні суб'єкти управління – військові/військово-цивільні адміністрації.

У зв'язку з цим, видається доцільним порівняти обмеження прав і свобод, які можуть вводитися у зв'язку їх введенням.

Так, у законодавстві передбачено ряд аналогічних обмежень прав і свобод, які можуть бути введені як під час воєнного стану, так і під час антитерористичної операції:

1) трудова повинність для працездатних осіб, їх залучення до суспільно корисних робіт;

2) використання потужності та трудових ресурсів підприємств, установ і організацій для потреб оборони, зміна режиму їх роботи, виробничої діяльності, умов праці;

3) примусове відчуження майна для потреб держави;

4) комендантська година (заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях);

5) особливий режим в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян та

руху транспортних засобів

б) перевірка документів, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян;

7) заборона або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб.

У той же час, законодавство про воєнний стан передбачає ряд виключних обмежень, що не притаманні антитерористичній операції.

- посилена охорона важливих об'єктів національної економіки, особливий режим їх роботи;

- заборона проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій, інших масових заходів;

- заборона діяльності політичних партій, громадських об'єднань;

- регулювання роботи підприємств ЗМІ;

- вилучення телекомунікаційного обладнання, телевізійної, відео- і аудіоапаратури, комп'ютерів, інших технічних засобів зв'язку;

- заборона торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, алкогольними напоями та речовинами;

- особливий режим виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори;

- вилучення навчальної та бойової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, сильнодіючих хімічних та отруйних речовин;

- заборона змінювати місце проживання (місце перебування);

- військово-квартирна повинність;

- встановлення порядку використання фонду захисних споруд цивільного захисту;

- евакуація населення, матеріальних і культурних цінностей;

- нормування забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами, лікарськими засобами і виробами медичного призначення;

- усунення з посад керівників підприємств, установ і організацій;

- посилена охорона державної таємниці;

- інтернування (примусове оселення) громадян іноземної держави;

- обов'язкова евакуація затриманих, обвинувачених, засуджених.

При цьому, антитерористична операція має власні притаманні лише їй обмеження, які не допускаються під час воєнного стану:

а) зупинення фінансових операцій з активами, що пов'язані з фінансуванням тероризму;

б) превентивне затримання до 30 діб у районі проведення антитерористичної операції.

Викладене свідчить, що режими антитерористичної операції та воєнного стану є дуже близькими не лише за структурно-інституційними особливостями, а й правообмеженнями, які можуть вводитись на час їх дії.

Не зважаючи на це, обмеження прав і свобод під час воєнного стану дозволяються Конституцією України, а під час антитерористичної операції – ні. Тому нагальним є питання щодо конституційності обмежень прав і свобод під час проведення антитерористичної операції.

Так, під час проведення антитерористичної операції звужується ряд конституційних права і свобод фізичних та юридичних осіб.

Наприклад, у ст. 33 Конституції України передбачено, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України. Разом з цим, спеціальний режим в'їзду-виїзду громадян та переміщення товарів (наприклад,

блок-пости) обмежує зазначене право та створює суттєві перешкоди у його реалізації.

Згідно з ч. 2 ст. 29 Конституції України, у разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Усупереч цьому, законодавством про антитерористичну операцію передбачено превентивне затримання громадян без вмотивованого рішення суду на строк до 30 діб.

Крім того, ч. 1 ст. 41 Конституції України гарантовано право безперешкодно володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Однак особам, які залучені до антитерористичної операції, надано право проводити особистий догляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться. [1]

Можливість обмеження конституційних прав і свобод унормовано ст. 64 Конституції України. Цією статтею передбачено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Таких випадки лише два: воєнний стан та надзвичайний стан. Інших підстав для обмеження конституційних прав і свобод не має. Оскільки антитерористична операція не підпадає під поняття воєнного або надзвичайного станів, звуження конституційних прав громадян під час проведення антитерористичної операції заборонено самою Конституцією України.

У той же час, масовий антидержавний характер та істотні суспільно-небезпечні наслідки діяльності терористичних організацій зумовлюють практичну необхідність у введенні обмежень прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, слід визнати, що обмеження прав у випадку вчинення масових терористичних актів, є необхідними і виправданими [7; с. 339].

Наразі існують два основні шляхи адаптації (усунення колізій) Основного закону України та законодавства про антитерористичну операцію:

1) внесення змін до Конституції України. Зокрема, до ч. 2 ст. 64 Конституції України слід додати, що обмеження конституційних прав і свобод також тимчасово допускаються під час проведення антитерористичної операції.

Однак цей спосіб є процедурно складним (внесення змін до Конституції України здійснюється за спеціальним ускладненим порядком – розділ XIII Конституції України) й може свідчити про звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (забороняється ч. 3 ст. 22 Конституції України);

2) визначення антитерористичної операції як виду військового стану.

Висновки. Дослідження антитерористичної операції як правообмежувального феномену засвідчило, що вона є спеціальним правовим режимом, який вводить з метою захисту держави та її громадян від тероризму і його наслідків, однак, супроводжується суттєвими обмеженнями конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Так, ряд антитерористичних заходів обмежують конституційні права і свободи людини та громадянина: на свободу переміщення, на недоторканність житла, на безперешкодне володіння власним майном, на свободу асоціацій (створення та участі у політичних партіях, громадських організаціях) тощо.

Разом з цим, такі обмеження не узгоджуються з положеннями Основного Закону України. Зокрема, у Конституції України чітко визначено випадки, коли допускають обмеження прав і свобод людини та громадянина, й антитерористична операція до

таких випадків не належить.

Для того, щоб усунути таку колізію та визначити конституційний статус антитерористичної операції доцільно її порівняти з іншими режимами вимушеного обмеження прав і свобод, що визнаються Конституцією України. Так, режим антитерористичної операції подібний до воєнного режиму, оскільки вони мають аналогічні підстави для введення, передбачають схожі обмеження прав і свобод тощо.

У зв'язку з цим, визнання правообмежень під час антитерористичної операції конституційними можливе у два способи: або шляхом внесення змін до Конституції України, або через регламентацію антитерористичної операції як виду воєнного стану.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. - ст. 141; Constitution of Ukraine from 28/06/1996 № 254к/96-ВР // Verkhovna Rada of Ukraine datas . – 1996. - № 30. - art. 141.

2. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – ст. 180; Law of Ukraine «On the fight against terrorism» from 20.03.2003 № 638-IV // Verkhovna Rada of Ukraine datas . – 2003. - № 25. - art. 180.

3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 28. – ст. 250; Law of Ukraine «On legal regime of martial law» 12.05.2015 № 389-VIII // Verkhovna Rada of Ukraine datas . – 2015. - № 28. - art. 250.

4. Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – ст.176; Law of Ukraine «About legal regime of emergency state» from 16.03.2000 № 1550-III // Verkhovna Rada of Ukraine datas . – 2000. - № 23. - art. 176.

5. Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13.07.2000 № 1908-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. - № 42. - ст.348; Law of Ukraine «About the zone of the emergency ecological situation» from 13.07.2000 № 1908-III // Verkhovna Rada of Ukraine datas . – 2000. - № 42. - art. 348.

6. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. - № 26. - ст.892; Law of Ukraine «On Securing the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine» from 15.04.2014 № 1207-VII // Verkhovna Rada of Ukraine datas . – 2014. - № 26. - art.892.

7. Оемічен А. Тероризм та антитерористичне законодавство – тероризм законодавця? Порівняння антитерористичного законодавства та його впливу на права людини у правових системах Великобританії, Іспанії, Німеччини та Франції / 2009. Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/13852/> Anna Oehmichen (2009). Terrorism and anti-terror legislation - the terrorised legislator? A comparison of counter-terrorism legislation and its implications on human rights in the legal systems of the United Kingdom, Spain, Germany, and France. Retrieved from <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/13852/>

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

V. A. Sushenko

COUNTER-TERRORIST OPERATION AND ITS PLACE AMONG REGIMES OF FORCED RESTRICTIONS ON HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

The article discusses questions of constitutional and legal status of the anti-terrorist operation, its impact on the human and citizen rights and freedoms. It shows that many counter-terror laws necessarily entail a limitation of fundamental human rights (right of liberty of movement, inviolability of the home, right to privacy).

The author gives a definition of «regime of forced restrictions on human and citizen rights and freedoms» and offers its classification.

Also the author has conducted comparative analysis of the anti-terrorist operation and other models of forced restrictions on human and citizen rights and freedoms.

Key words: *anti-terrorist operation, regime of forced restrictions on human and citizen rights and freedoms.*

УДК 341.1(045)

А. В. Городовенко

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ СУДОУСТРОЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

На погляд автора статті, питання проведення в Україні судової реформи, яка спрямована на удосконалення судової системи є актуальним, оскільки удосконалення судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в суспільстві.

Однак, для позитивних наслідків судової реформи треба враховувати досвід інших країн, щоб не повторюючи їх помилок, побудувати оптимальну українську модель судоустрою.

Ключові слова: *суд, правосуддя, судова система, реформування, конституційна модернізація.*

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється тим, що у нинішній час, на рубежі реформування судової системи, важливо враховувати досвід інших країн у сфері судоустрою для його імплементації в Україні для адаптування та побудови оптимальної української моделі судоустрою.

Вказані фундаментальні процеси у суспільстві та держави виникають потребу у ретельному науковому аналізі фактичних можливостей сучасного українського суспільства та національної системи права адаптуватися до принципово нових умов функціонування усіх важливих елементів правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням концептуальних моделей судоустрою: порівняльно-правовий аналіз присвячені праці таких науковців, як В.І. Андрейцев, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, Ю.О. Волошин, В.Е. Крутских, А. Я. Сухарева, Л. П. Сушко В.В. Молдован, С.М. Мельник, І. Є. Туркіна та інших.

Метою статті є розкриття міжнародного досвіду побудови системи судоустрою з подальшим використанням відповідних розробок у процесі удосконалення конституційно-правових засад функціонування судової гілки влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що відомими є дві основні моделі судоустрою: моноцентрична – на чолі з єдиним найвищим органом судової влади – та диференційована, тобто розгалужена на декілька незалежних спеціалізованих ланок на чолі із незалежними вищими судовими інстанціями.

Російська Федерація та Республіка Білорусь зберегли диференційовані моделі судоустрою: там автономно діють суди загальної юрисдикції на чолі із Верховним судом та арбітражні – у Білорусі господарські – суди на чолі, відповідно, із Вищим арбітражним судом та Вищим господарським судом.

Моноцентричний судоустрій обрав Казахстан. Там спеціалізованими є тільки суди першої інстанції (районні загальні та прирівняні до них спеціалізовані – адміністративні та міжрайонні економічні). Усі рішення всіх судів першої інстанції переглядаються колегіями з кримінальних або цивільних справ обласних та прирівняних до них судів, а також відповідними колегіями Верховного суду республіки. При цьому розгляд усіх справ, за винятком кримінальних, відбувається за нормами ЦПК. У такий простий спосіб Казахстан забезпечив єдність засад організації та діяльності судів, а також зекономив чималі кошти платників податків на створення та діяльність численних спеціалізованих апеляційних та касаційних судових інстанцій.

В Україні, із набранням чинності Конституцією 1996 року, розпочалася реформа існуючого на той час судоустрою. Сьогодні, із прийняттям нового Закону України «Про судоустрій та статус судів» від 02.06.2016 № 1402-VIII буде створена справді моноцентрична модель на чолі із Верховним Судом.

Доцільним є також запровадження єдиного процесуального закону, який би визначав порядок розгляду всіх категорій справ, крім кримінальних [1].

Також, якщо йде мова про моделі судоустрою, то необхідно проаналізувати зміст понять «судова система» та «судоустрій», а також їх розмежування [2, с. 15].

Визначення понять «судова система» та «судоустрій» на законодавчому рівні відсутні, поряд із ними вживається ряд інших термінів без розкриття їхнього змісту, що беззаперечно викликає плутанину, справедливе обурення та конструктивну критику.

У доктрині поняття «судова система», «судоустрій» в деяких випадках ототожнюються як між собою, так і з іншими термінами, а в деяких випадках – протиставляються. Термін «судова система» використовується в доктрині для відображення змісту поняття «система судів» і навпаки. Такий підхід вважаємо хибним, так як недопустимо ототожнювати якусь систему із системою чогось. На теперішній час вважаємо таким, що втратив свою актуальність та еволюціонував у більш широке поняття – «судоустрій».

У такому аспекті «судоустрій» становить собою сукупність норм, які визначають основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів, а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи.

Термін же «система судів» пропонуємо визначати як єдину, взаємозалежну, ієрархічно побудовану сукупність судів у державі.

Вважаємо також за доцільне звести до мінімуму використання у науковому обігу таких необачно впроваджених термінів як «судівництво», «система правосуддя», «система судів та судових інстанцій», а також «структура судів», уникаючи їх ототожнення із вищезазначеними поняттями [3, с. 67-68].

Зважаючи на проведення в Україні судової реформи, спрямованої на удосконалення судової системи, питання удосконалення судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в суспільстві.

В Україні також вже почали вивчати та впроваджувати ті сучасні методи, практики та процеси, які для судів у країнах із розвинутою демократією вже є повсякденними та звичайними.

Проблемою буксування протягом великого часу реформи є те, що в нашій державі фактично застосовуються лише ті підходи, що були визначені ще за радянських часів:

оцінка роботи суддів та судів за кількістю скасованих чи змінених рішень, скарг чи дисциплінарних проваджень тощо.

Тому необхідно модель побудови судової системи оцінювати за чотирма критеріями: інституційна, фінансова, процесуальна і суб'єктивна доступність суду, економічна і суб'єктивна незалежність суду, зовнішня і внутрішня судова спеціалізація та стабільність судової системи, що може бути оцінена за трьома індикаторами: а) стійкість судової системи; б) стабільність судової практики; в) стабільність судового рішення.

Наприклад у Грузії з 2005 р. проводиться реформа всієї правоохоронної і правозастосовної системи. У результаті з'явилася строго вертикальна судова система з чітким розмежуванням компетенції між судами різних інстанцій, з одним входом в особі районних (міських) судів, що розглядають справи по першій інстанції. Виникли інститути, що дозволяють судовій владі самостійно управляти системою без участі виконавчої та законодавчої влади, була створена досить прозора і дебіюрократизована система відбору та підготовки кандидатів у судді, підвищення кваліфікації суддів, покращилося матеріально-фінансове забезпечення суддів, поліпшено умови їх роботи, все судове провадження було інформатизовано; покращилися взаємини судів, засобів масової інформації та громадськості в цілому. Також була створена служба судових приставів. Крім журі присяжних, нововведенням можна вважати і введення інституту медіації, що покликане збалансувати навантаження судів, а заодно пом'якшити протистояння людей в делікатних сімейних спорах і майнових конфліктах. За деякими видами спорів проходження медіативних процедур стає обов'язковим, але при цьому безкоштовним. Якщо ж сторони не зможуть дійти згоди за допомогою медіатора, то вони будуть направлені до суду першої інстанції. Одним з найбільших досягнень судової реформи в Грузії став прорив у відносинах з суспільством і громадськими інститутами, зокрема, шляхом введення посади судді-спікера, навчання суддів взаємодії з журналістами, створення умов, за яких громадянин, приходячи в суд, швидко і з комфортом отримує всю потрібну інформацію (дружелюбність системи по відношенню до «користувачеві») [4, с. 32-33].

Інший досвід дає судова політика, що проводиться у Казахстані. У виборі моделі судоустрою Казахстан пішов шляхом злиття судів загальної

юрисдикції та арбітражних судів. В даний час там діє єдина судова система, яку складають Верховний суд та місцеві суди. До місцевих належать обласні та прирівняні до них суди, а також районні та прирівняні до них суди. Обрана модель довела свою дієвість і ефективність. 25 грудня 2000 р. в цій країні був прийнятий конституційний закон №132 «Про судову систему і статус суддів Республіки Казахстан», в якому закладені принципово нові норми, що визначають основні елементи судоустрою та порядок роботи судів республіки [5].

У республіці створено деякі спеціалізовані суди (військові, адміністративні, у справах неповнолітніх, з розгляду кримінальних справ, фінансовий суд). З січня 2010 р. введено нові спеціалізовані міжрайонні суди з кримінальних справ як суди першої інстанції, до підсудності яких віднесено розгляд кримінальних справ про особливо тяжкі злочини, в тому числі за участю присяжних.

Розвиток спеціалізації судів знайшов втілення також у створених міжрегіональних спеціалізованих адміністративних судах, до підсудності яких в першу чергу віднесено справи, що впливають з адміністративно-владних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. У 2006 р. Указом Президента був утворений спеціалізований фінансовий суд, прирівняний до обласного суду, уповноважений розглядати відповідно до законодавства РК цивільно-правові спори учасників

регіонального фінансового центру міста Алмати. Указом Президента РК від 2 лютого 2012 р. в республіці були утворені 16 спеціалізованих міжрайонних судів у справах неповнолітніх.

Підсумки діяльності спеціалізованих судів свідчать про те, що вони ближче і доступніше громадянам, справи розглядають своєчасно і якісно на хорошому професійному рівні. Переваги спеціалізованих судів високо оцінено громадянами та зацікавленими особами, які дали позитивну оцінку їх діяльності. Досвід роботи спеціалізованих судів показав не тільки правильність прийнятого рішення, а й спроможність цих структур судової системи.

У Концепції правової політики Республіки Казахстан на період з 2010 до 2020 рр. закріплено, що «основним вектором розвитку судової системи є спеціалізація судів і суддів» [6].

У поточних соціально-економічних умовах перед судовою системою стоїть важливе завдання з оперативного розгляду судових справ за участю суб'єктів підприємництва, спрощення судочинства і зниження бюрократичних процедур. У Казахстані повсюдно отримало розвиток електронне судочинство.

Головною і найбільш характерною особливістю американських судів є те, що в США відсутня єдина загальнонаціональна судова система, на основі чого дана ознака можна відносити до прояву принципу федералізму [1, с. 98]. Сама модель включає в себе як федеральні суди, так і суди штатів. Такий дуалізм базується на конституції, яка одні питання відносить до юрисдикції федеральних органів, а інші – до юрисдикції штатів. Інша ситуація у Франції: в силу того, що Франція – унітарна держава, отже, там діє єдина загальнонаціональна система судів. Як висновок: на модель судоустрою держави головним чином впливає тип її державного устрою.

Суди 1-ї інстанції у Франції мають більш розгалужену структуру в порівнянні з аналогічною ступенем в США і включають: суд великої інстанції і суд малої інстанції. Зазначені суди мають в своєму складі цивільні і кримінальні підрозділи. У кримінальному судочинстві: поліцейський трибунал; кримінальний (виправний) суд; суд присяжних.

Цивільні суди першої інстанції розділені на кілька типів судів за типом аналізованих суперечок – і це комерційні спори; спори по соціальним питанням; земельні спори.

Спільно з федеральними судами в США існує система штатних них судів. Вони вирішують справи, пов'язані з законодавством штатів і на порушеннями конституції штату, формують область прецедентного права.

Слід констатувати, що найважливішою умовою стабілізації соціально-політичної обстановки в країні є формування досконалої і стабільної законодавчої бази, що регламентує у першу чергу діяльність усіх гілок влади та реально забезпечує дотримання прав і законних інтересів людини. Право дійсно відіграє роль у формуванні та стабілізації суспільства, у впорядкуванні та інтегруванні суспільних дій з тим, щоб створювати узагальнені та усталені моделі поведінки. Нормативно визначена і координована поведінка, у свою чергу, забезпечує існування суспільства як соціологічної реальності та стабільної структури.

Лише у суспільстві, в якому держава забезпечує законність та правопорядок, стає можливою реалізація прав і свобод людини і громадянина, здійснюється на практиці ідея правової держави. Досягненню цієї ідеї слугуватиме і судово-правова реформа, одним із принципів якої повинна стати деполітизація судової влади. Побудові правової держави має сприяти, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який

спрошує систему судоустрою, встановлює прозорі процедури призначення суддів на посади, підвищує відповідальність і незалежність суддів.

Список використаної літератури

1. Корюков П. Моноцентричний судоустрій України: критичний погляд / П. Корюков // Юридичний журнал : сб. научн. ст. Львів, 2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2147> ; Koriukov P. Monotsentrychnyi sudoustrii Ukrainy: krytychnyi pohliad / P. Koriukov // Yurydychnyi zhurnal : sb. nauchn. st. Lviv, 2016 – [Elektronnyi resurs]. – Rezhyrn dostupu <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2147>
  2. Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування / В. І. Андрейцев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 15. ; Andreitsev V. I. Sudovo-pravova systema v Ukraini: tektolohichni problemy optymizatsii funktsionuvannia / V. I. Andreitsev // Visnyk Vyshchoi rady yustytysii. – 2010. – № 1. – S. 15.
  3. Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій» / М. А. Фоміна // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 67-68. ; Fomina M. A. Do pytannia rozmezhuвання poniat «sudova systema» ta «sudoustrii» / M. A. Fomina // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. – 2013. – № 1. – S. 67-68.
  4. Антонюк О. А. Модернізаційний досвід судової політики держав пострадянського простору / О.А. Антонюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.chdu.edu.ua/article/viewFile/76484/72075> ; Antoniuk O. A. Modernizatsiynyi dosvid sudovoi polityky derzhav postradianskoho prostoru / O.A. Antoniuk // [Elektronnyi resurs]. – Rezhyrn dostupu : <http://politics.chdu.edu.ua/article/viewFile/76484/72075>
  5. Konstitutsionnyi zakon №132 «O sudebnoy sisteme i statuse sudey Respubliki Kazahstan» (Constitutional Law №132 «On the Judicial System and Status of Judges of the Republic of Kazakhstan»). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164
  6. Kontseptsiya pravovoy polityki Respubliki Kazahstan na period s 2010 do 2020 gg. (Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kaz-emb.kg/index.php?id=91>
- Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

A. V. Gorodovenko

CONCEPTUAL MODEL OF THE JUDICIARY: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

In the view of the author of the article, the issue of judicial reform in Ukraine, which aims to improve the judicial system is important because improving the judicial system belongs to the priorities in the development of real democracy in society.

However, the positive effects of judicial reform must take into account the experience of other countries to avoid repeating their mistakes, to build an optimal model of Ukrainian judiciary.

Keywords: court, justice, judicial system reform, constitutional modernization.

УДК 342.1(045)

Д. Я. Гараджаев

**ОТБОР КАНДИДАТОВ В СУДЬИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И СУДА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**

В статье автор аргументирует целесообразность использования опыта Суда ЕС при отборе кандидатов на должности судей Конституционного Суда Азербайджана. В частности, предлагается создать Комитет экспертов, и сформировать его состав таким образом, чтобы в него входили по должности: председатель Комитета по правовой политике и государственного строительства Милли Меджлиса АР, Министр Юстиции АР, Председатель Верховного Суда АР, заведующий кафедрой конституционного права юридического факультета Бакинского государственного университета. Руководство работой Комитета экспертов целесообразно возложить на лицо, имеющее непосредственный опыт работы в Конституционном Суде АР. С учетом рассмотренных выше предложений, целесообразно включить в состав Комитета экспертов в качестве его председателя самого последнего из ушедших на пенсию судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики.

Ключевые слова: орган конституционного контроля, кандидаты на должности судей, отбор кандидатов на должности судей, статус судей, Конституционный Суд Азербайджанской Республики, Суд Европейского Союза.

Постановка проблемы. В преддверие 20-летия Конституционного Суда Азербайджанской Республики (далее – АР) значительное внимание уделяется не только его роли и месту в системе органов государственной власти, но и дальнейшему совершенствованию его конституционного статуса. Важное значение имеет такой элемент его конституционного статуса, как формирование единственного органа конституционной юрисдикции АР, а значит, актуальны и вопросы отбора кандидатов в судьи.

Таким образом, исследования в этом направлении являются своевременными и необходимыми.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика отбора кандидатов в судьи Конституционного Суда АР пока не нашла своего должного отражения в юридической литературе. Однако вопросы отбора кандидатов на должности судей органов конституционного контроля в целом отражены в работах таких авторов, как Ю.Б. Березин, Н.Д. Савенко, А.А. Стрижак, К.В. Энтин и др. С помощью работ этих и иных авторов, имеющих общий характер, в статье анализируется процесс отбора кандидатов на должности судей Конституционного Суда АР.

Целью статьи является обоснование авторского тезиса о том, что для дальнейшего совершенствования конституционного статуса Конституционного Суда АР целесообразным является заимствование опыта формирования Суда ЕС в части предварительного отбора кандидатов Комитетом экспертов, и формулирование конкретных предложений.

Изложение основного материала. Опыт ЕС в части предварительного подбор кандидатов на должности судей Суда ЕС состоит в следующем. Статья 255 Договора о Европейском Союзе закрепляет, что «учреждается комитет с целью давать заключение

о пригодности кандидатов для занятия должности судьи ... Суда ... перед тем, как правительства государств-членов произведут назначения в соответствии со статьями 253 и 254. В состав комитета входят 7 лиц, отбираемых из числа бывших членов Суда и Трибунала, членов верховных национальных судов и юристов с общепризнанной компетентностью, одного из которых предлагает Европейский парламент. Совет принимает решение, устанавливающее правила функционирования данного комитета, а также решение о назначении его членов. Совет постановляет по инициативе Председателя Суда».

Интересным является тот факт, что заключение Комитета носит рекомендательный характер, однако оно всегда воспринимается государствами – членами ЕС как абсолютно обязательное. К.В. Энтин описывает этот конституционный обычай так: «назначение судей осуществляется путем голосования в Совете по предложению государства-члена. Данная процедура является по большей части формальностью, поскольку государства-члены всегда единогласно поддерживают выбор друг друга. Настоящий контроль соответствия кандидата вышеперечисленным критериям осуществляет на предварительном этапе специальный комитет экспертов. Несмотря на то, что мнение Комитета формально является лишь рекомендательным, государства слишком дорожат своей репутацией, чтобы позволить себе его проигнорировать, и незамедлительно снимают кандидатов, в отношении которых получено отрицательное заключение» [1, с. 63].

Процедура подбора кандидатов на должности судей Конституционного Суда АР в действующем законодательстве не закреплена. В рамках дальнейшего совершенствования конституционного статуса анализируемого органа представляется целесообразным разработать соответствующие предложения. Рассматриваемый вопрос приобретает особое значение в связи с тем, что в юридической литературе сформулировано: «качество работы органов конституционного контроля всецело зависит от профессионализма лиц, назначаемых на должности в их состав» [2, с. 108].

Нередко специалисты высказывают мнение о необходимости конкурсного отбора кандидатов на должности судей органов конституционного контроля. В частности, А.А. Стрижак отметил, что «процедура отбора кандидата на должность судьи конституционного суда должна проводиться путем конкурсного отбора» [3, с. 37], а Венецианская комиссия считает, что «отбор кандидатов на должности судей путем конкурса должен приветствоваться, как отвечающий лучшему практическому опыту международных и европейских правовых стандартов правосудия» [4, с. 9]. Однако применительно к дальнейшему совершенствованию конституционного статуса Конституционного Суда АР с необходимостью введения для кандидатов на должности судей конкурсного отбора сложно согласиться.

При анализе требований к кандидатам на должности судей Конституционного Суда АР было выявлено, что каждое из них отвечает критериям четкости и однозначности, не является оценочным (на примере невключения в число требований безупречной репутации кандидата). Однако практика зарубежных стран и ЕС свидетельствует о том, что навряд ли целесообразно игнорировать требование безупречной репутации кандидата и иные оценочные требования полностью. Именно они являются ключевыми при вынесении Комитетом экспертов рекомендательного заключения по поводу кандидатур на должности судей Суда ЕС. В связи с этим представляет интерес рецепция практики экспертной оценки кандидатов на должности судей Суда ЕС, которая позволяет учесть, как объективные, так и оценочные критерии. Что же касается рекомендуемого некоторыми исследователями конкурсного отбора, то его недостатком является предполагаемое состязание между кандидатами на основе как

объективных, так и субъективных критериев (наверяд ли можно состязаться в безупречности репутации и т.п.).

Особого внимания заслуживает кадровый состав Комитета экспертов. Как отметил К.В. Энтин, в ЕС «данный комитет, ранее существовавший в неофициальном качестве при Суде ЕС и состоявший из бывших судей и генеральных адвокатов, получил официальный статус при вступлении в силу Лиссабонского договора. Все семь членов Комитета теперь назначаются Советом ЕС из числа бывших членов Суда ЕС и Суда общей юрисдикции, членов верховных судов государств-членов и известных юристов, один из которых предлагается Европейским парламентом (ст.255 Договора о функционировании ЕС). Можно лишь недоумевать по поводу решения, в результате которого оценивать профессиональную пригодность для работы в Суде ЕС будут люди, никогда там сами не работавшие. И действительно, из назначенных Советом в феврале 2014 г. семи членов комитета лишь один занимал должность судьи ЕС. Создание предусмотренного ст. 255 Договором о функционировании ЕС Комитета не решает и главных проблем – отсутствия транспарентности при назначении кандидатов на национальном уровне, а также при их оценке Комитетом» [1, с. 63]. Следует согласиться с К.В. Энтиным в целесообразности включения в Комитет экспертов хотя бы одного лица, имеющего опыт работы в формируемом органе. Однако представляется возможным гарантировать это лишь в случае, если Комитет будет формироваться по должности, а не по назначению.

В этом отношении интересны разработки И.А. Тимченко и Н.Д. Савенко, посвященные перспективам усовершенствования формирования Конституционного Суда Украины (существующая в Украине процедура также не предусматривает предварительного отбора кандидатов на должности судей, оценку их качеств). Они заслуживают особого внимания в связи с тем, что оба специалиста являются судьями Конституционного Суда Украины в отставке.

И.А. Тимченко отмечает, что «порядок назначения и увольнения судей Конституционного Суда Украины, на первый взгляд, выглядит демократичным, правда, в меньшей степени для Президента Украины и большей – для парламента. Однако в обоих случаях без внимания законодателя остались весьма существенные моменты: кто, каким образом и в каких формах подбирает кандидатуры; кто их может рекомендовать; какое отношение к этому имеют научно-исследовательские и учебные заведения, признанные научные работники, профессионалы-практики юридического профиля, работающие вне государственных структур, авторитетные представители общественности и т.п. Речь идет о лицах, не заангажированных политическими интересами» [5, с. 213-214]. В этой цитате заслуживают поддержки идеи о необходимости централизованного предварительного отбора кандидатов на должности судей органа конституционного контроля. Однако навряд ли можно согласиться с расставляемыми автором акцентами – т.к. он ставит на первое место научно-исследовательские и учебные заведения. Опять же, подобная позиция не всегда будет вызывать единогласную поддержку в связи с тем, что является отражением мнения исследователя по вопросу о том, какая же деятельность органа конституционного контроля является первичной – правоприменительная либо осуществление научного анализа проблемы.

В данном случае очевидно, что И.А. Тимченко исходит из своего убеждения о первичности элементов научного анализа в деятельности Конституционного Суда Украины, т.к. он продолжает: «право вносить предложения относительно кандидатов, которые могут быть рекомендованы Президенту Украины и Верховной Раде на должности судей, целесообразно было бы предоставить научно-исследовательским и

учебным заведениям юридического профиля, Академии правовых наук Украины, признанным научным работникам, авторитетным профессионалам-практикам, общественным объединениям юристов и т.п.» [5, с. 214]. В этой цитате есть упоминание и о практических работниках, чья деятельность связана преимущественно с правоприменением, однако они расположены в окончании списка (авторитетные профессионалы-практики, общественные объединения юристов).

Наконец, И.А. Тимченко считает, что «юридическая общественность (ученые, судьи, преподаватели вузов, работники правоохранительных органов и другие) создает Комитет по отбору лучших специалистов-юристов, которые способны работать в Конституционном Суде. Дальше пусть исполнительная и судебная ветви власти отклоняют тех, кого они считают необходимым, и составят скорректированный список для утверждения Президентом Украины. Он направляет окончательный вариант (но не менее 25 лиц) в Верховную Раду Украины, которая из этого списка определяется по 18 самым рейтинговым представителям. Выборы таким способом не дадут оснований какой-либо ветви власти, ни одному политику говорить, что тот или иной судья является ее представителем или... влиять на него после выборов» [6, с. 223-224].

Таким образом, И.А. Тимченко является сторонником одинакового участия всех ветвей власти, а также юридической общественности в формировании органа конституционного контроля. Однако он не приводит никаких деталей формирования Комитета, в связи с чем это его предложение сложно прокомментировать, а также использовать либо аргументировано отклонить.

Н.Д. Савенко сначала критически оценивает сложившуюся ситуацию: «Конституция наделяет Президента Украины, Парламент, съезд судей Украины правом назначать по шесть судей без установления какой бы то ни было предшествующей процедуры отбора претендентов на эти высокие должности. Указанные органы ограничены только требованиями к судьям Конституционного Суда Украины, установленными в статье 148 Конституции Украины. Государственный орган, уполномоченный принимать решение о назначении на должности судей, должен это делать исключительно на основании профессиональных качеств соответствующих лиц и на основе специальных критериев. Наделение же Парламента, Президента Украины правом фактически по собственному усмотрению назначать судей Конституционного Суда не гарантирует их политической беспристрастности при принятии этих решений, что крайне отрицательно сказывается на качестве конституционной юрисдикции» [7, с. 381-382].

После этого исследователь формулирует свои предложения, заключающиеся в том, чтобы «изменить порядок назначения и освобождения судей Конституционного Суда Украины, а именно: из субъектов назначения судей Конституционного Суда Украины исключить съезд судей, а право назначать по девять судей Конституционного Суда Украины предоставить Парламенту Украины и Президенту Украины. При этом полномочия Президента Украины и Парламента Украины целесообразно ограничить открытым списком претендентов на должность судей Конституционного Суда Украины. Правом формировать список претендентов предлагается наделить специально созданную комиссию из числа судей Конституционного Суда Украины в отставке и других авторитетных работников, которые по возрасту не могут претендовать на должности судей данного Суда (такая комиссия будет играть роль квалификационной для судей Конституционного Суда Украины). Состав этой комиссии должен был бы утверждаться съездом представителей юридических учебных заведений, научных учреждений и общественных организаций» [7, с. 382-383].

По поводу предложенного Н.Д. Савенко состава комиссии, следует согласиться с

включением в нее судей органа конституционного контроля в отставке, и высказать сожаление по поводу того, что исследователь не сформулировал предложение о кадровом составе комиссии в части «других авторитетных работников» более детально. Что же касается возраста входящих в Комиссию лиц, то идея ученого об отсутствии возможного конфликта интересов (включение в комиссию лиц, которые достигли предельного возраста нахождения на судейской должности) заслуживает внимания.

На основании проанализированных мнений исследователей целесообразно предложить создать в АР Комитет экспертов, на который возложить работу по отбору кандидатов на должность судей Конституционного Суда. Поскольку в настоящее время ведущая роль в подборе кандидатов принадлежит Президенту АР, то этот Комитет целесообразно создать именно при главе государства.

Выводы. Используя опыт ЕС, следует признать справедливым закрепление за заключениями Комитета экспертов рекомендационного характера. Его состав целесообразно сформировать таким образом, чтобы в Комитет входили по должности: председатель Комитета по правовой политике и государственного строительства Милли Меджлиса АР, Министр Юстиции АР, Председатель Верховного Суда АР, заведующий кафедрой конституционного права юридического факультета Бакинского государственного университета. Руководство работой Комитета экспертов целесообразно возложить на лицо, имеющее непосредственный опыт работы в Конституционном Суде АР. С учетом рассмотренных выше предложений, целесообразно включить в состав Комитета экспертов в качестве его председателя самого последнего из ушедших на пенсию судей Конституционного Суда АР. В случае, если в силу объективных причин это лицо не сможет выполнять работу по руководству Комитетом, - можно обратиться к предпоследнему ушедшему на пенсию судье и т.д. В случае же невозможности замещения поста Председателя Комитета экспертов кандидатами из числа ушедших на пенсию судей Конституционного Суда АР, его может возглавить самый старший по возрасту судья Конституционного Суда АР. Перспективы дальнейших исследований в этом направлении состоят в поиске иных возможностей использования опыта Суда ЕС для дальнейшего усовершенствования конституционного статуса Конституционного Суда АР.

Список использованной литературы

1. Энтин К.В. Право Европейского Союза и практика Суда Европейского Союза : учеб. пособие / К.В.Энтин. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2015. – 240 с. ; Entin K.V. Pravo Yevropeyskogo Soyuza i praktika Suda Yevropeyskogo Soyuza : ucheb. posobie / K.V.Entin. – М. : Norma: INFRA-M, 2015. – 240 s.
2. Березин Ю. Б. Конституционно-правовой статус органов конституционного контроля в европейских странах : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Юрий Борисович Березин. – Екатеринбург, 2006. – 234 с. ; Berezin Yu. B. Konstitutsionno-pravovoy status organov konstitutsionnogo kontrolya v evropeyskikh stranakh : diss. ... kand. yurid. nauk : 12.00.02 / Yuriy Borisovich Berezin. – Yekaterinburg, 2006. – 234 s.
3. Стрижак А. А. Закон України «Про Конституційний Суд України»: наук.-практ. комент. / А. А. Стрижак, Я. В. Рибалко, М. В. Савчин. – К.: Ін Юре, 2009. – 328 с. ; Strizhak A. A. Zakon Ukraïni «Pro Konstitutsiynyi Sud Ukraïni»: nauk.-prakt. koment. / A. A. Strizhak, Ya. V. Ribalko, M. V. Savchin. – K.: In Yure, 2009. – 328 s.
4. Opinions, Reports and Studies on Constitutional Justice. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Compilation of Venice Commission, Strasbourg, 1 July 2015, CDL-PI(2015)002 Or. Engl./fr. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI%282015%29002-e> ;
5. Тимченко И. Механизм конституционной юрисдикции в государственном

механізмі українського общества / И. Тимченко // Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали міжнар. конф., м.Київ, 16 трав. 2008 р. – К.: Ін Юре, 2008. – С. 213-220 ; Timchenko I. Mekhanizm konstitutsionnoy yurisdiksiy v gosudarstvennom mekhanizme ukrainskogo obshchestva / I. Timchenko // Konstytutsiyni Sud u systemi orhaniv derzhavnoi vlady: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy mizhnar. konf., m.Kyiv, 16 trav. 2008 r. – К.: In Yure, 2008. – S. 213-220.

6. Литвин В. Приветственное слово / В. Литвин // Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу : матеріали міжнар. конф. / Конституц. Суд України. – К.: Логос, 2011. – С. 217-224 ; Litvin V. Privetstvennoe slovo / V. Litvin // Zakhyst prav liudyny orhanamy konstytutsiynoi yustytzii: mozhlyvosti i problemy indyvidualnoho dostupu : materialy mizhnar. konf. / Konstytuts. Sud Ukrainy. – К.: Lohos, 2011. – S. 217-224.

7. Савенко Н. Независимость и авторитет конституционной юстиции / Н. Савенко // Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали міжнар. конф., м.Київ, 16 трав. 2008 р. – К.: Ін Юре, 2008. – С. 316-324 ; Savenko N. Nezavisimost i avtoritet konstitutsionnoy yustitsii / N. Savenko // Konstytutsiyni Sud u systemi orhaniv derzhavnoi vlady: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy mizhnar. konf., m.Kyiv, 16 trav. 2008 r. – К.: In Yure, 2008. – S. 316-324.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

Д. Я. Гараджаєв

ВІДБІР КАНДИДАТІВ У СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті автор аргументує доцільність використання досвіду Суду ЄС при відборі кандидатів на посади суддів Конституційного Суду Азербайджану. Зокрема, пропонується створити Комітет експертів, і сформуванати його складу таким чином, щоб в нього входили за посадою: голова Комітету з питань правової політики і державного будівництва Міллі Меджлісу АР, Міністр Юстиції АР, Голова Верховного Суду АР, завідувач кафедри конституційного права юридичного факультету Бакинського державного університету. Керівництво роботою Комітету експертів доцільно покласти на особу, яка має безпосередній досвід роботи в Конституційному Суді АР. З урахуванням розглянутих вище пропозицій, доцільно включити до складу Комітету експертів в якості його голови самого останнього з тих суддів Конституційного Суду Азербайджанської Республіки, які вийшли на пенсію.

Ключові слова: орган конституційного контролю, кандидати на посади суддів, відбір кандидатів на посади суддів, статус суддів, Конституційний Суд Азербайджанської Республіки, Суд Європейського Союзу.

J. Y. Garajayev

ON THE POSSIBILITIES OF USING THE EXPERIENCE OF CANDIDATES FOR JUDGES OF THE EU COURT OF JUSTICE SELECTION FOR THE CONSTITUTIONAL COURT OF AZERBAIJAN

The author argues the reasonability of using the experience of the EU Court of Justice, when it comes about the selection of candidates for the positions of judges, for the Constitutional Court of Azerbaijan. In particular, it is proposed to create a Committee of Experts, and to form its structure so that it included ex officio Chairman of the Committee on Legal Policy and State Building of the Milli Majlis of Azerbaijan, Minister of Justice of Azerbaijan, President of the Supreme Court of Azerbaijan, Head of the Constitutional Law

Department of the Baku State University. The administration of the Committee of Experts is expedient to impose on a person having a broad experience of working in the Constitutional Court of Azerbaijan. It is advisable to appoint the most recent of retired judges of the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic as its chairman.

Key words: *constitutional control body, the candidates for judges, the selection of candidates for judges, the status of judges, the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic, the European Union Court of Justice.*

УДК 342.57(477)

А. О. Янчук

ПОНЯТТЯ І ОСНОВНІ ОЗНАКИ «БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ НАРОДОМ»

У статті досліджується нормативне закріплення поняття «безпосереднє здійснення влади народом», наукові підходи до визначення даного терміну, аналізуються точки зору різних авторів на дану проблематику. В результаті аналізу, узагальнюються наукові підходи до визначення досліджуваного поняття, виокремлюються його ознаки, на підставі чого пропонується авторське визначення даного терміну.

Ключові слова: *безпосереднє здійснення влади народом, народний суверенітет, народовладдя*

Постанова проблеми. З розвитком ідей народовладдя, проголошенням народу єдиним джерелом влади в державі та конституюванням відповідних положень в більшості країн світу все частіше почало виникати питання щодо універсального визначення, розуміння даного терміну. Так, Конституція України досить широко визначила засади безпосереднього здійснення влади народу, врегулювавши правову основу окремих форм такої діяльності, назвавши деякі види цих форм, суб'єктів, уповноважених на призначення окремих з них тощо.

Комплексний аналіз конституційних положень, дозволяє зробити висновок, що базовими основами конституційно-правового регулювання безпосереднього здійснення влади народом є близько 30 статей Основного Закону України. Частина відповідних конституційних норм стали предметом офіційного тлумачення Конституційного Суду України або встановлення відповідних правових позицій у його рішеннях, зокрема, у рішеннях від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 [1], від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 [2], від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 [3] та ін.

Знайшло відображення дане питання і в міжнародних актах. Так, відповідно до частини першої статті 21 Загальної Декларації прав людини [4] кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. А згідно з частиною третьою цієї статті воля народу повинна бути основою влади уряду. Відповідно ж до частини першої статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [5] кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Комплексний аналіз законів України, дозволяє виділити ті з них, які повністю або частково присвячені нормативному регулюванню безпосереднього здійснення

влади народом. Серед них можна назвати такі як Закон України «Про всеукраїнський референдум» [6], Закон України «Про вибори народних депутатів України» [7], Закон України «Про звернення громадян» [8], Закон України «Про громадські об'єднання» [9] та багато інших.

Однак наведена нормативна база України, міжнародні нормативно-правові акти не дають визначення самого терміну «безпосереднє здійснення влади народом», що призводить до використання різних підходів до розуміння даного поняття на практиці, а, отже, певним чином ускладнює реалізацію даного виду публічної влади.

Саме тому серед актуальних питань, пов'язаних з безпосереднім здійсненням влади народу одне з ключових займає питання надання чіткого визначення даному поняттю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак, як це не парадоксально, теоретичному дослідженню безпосереднього здійснення влади народом відводиться досить скромне місце. Окремі аспекти даної проблематики досліджувалися у працях Ю.Г. Барабаша, О.В. Батанова, Л.А. Григоряна, О.В. Зайчука, В.А. Дорогіна, Ю.А. Дмитрієва, В.Т. Кабишева, О.Л. Копиленка, В.Ф. Котока, В.В.Копейчикова, В.В. Кравченка, В.В. Комарової, М.В. Оніщука, В.Ф. Погорілка, О.В. Прієшкіної, Л. Тельєна, О.Ю. Тодики, Р.Г. Гезея, Т.І. Кроніна, Л. ЛеДюка, О.Г. Мурашина, Д. Хеллоуелла, В.Л. Федоренка, В.Є. Чиркіна, Л.М. Шипілова та ряду інших вчених.

Практично у будь-якій роботі, де згадується безпосереднє здійснення влади народом, йдеться лише про його окремі аспекти, окремі форми такої діяльності. А, проте, без комплексного дослідження та пізнання даного поняття, марно розраховувати на глибоке розуміння сутності безпосереднього здійснення влади народом, його корисних властивостей. Саме тому, дана стаття буде присвячена дослідженню та визначенню поняття «безпосереднє здійснення влади народом».

Виклад основного матеріалу. Дослідження правових проблем безпосереднього здійснення влади народом за радянських часів були ускладнені ідеологічною заангажованістю, мали певний ідеологічний відтінок, що зумовлювалось програмним спрямуванням тогочасної доктрини, теорії та діючого законодавства [10]. Зрозуміло, що за таких обставин про повноцінне здійснення влади народом не могло бути й мови.

Порівняно з радянською правовою доктриною, сформоване за часів незалежності розуміння безпосереднього здійснення влади народом відійшло від класових підходів та штампів щодо даної юридичної категорії, збагатилося її якісними характеристиками, більш глибоким розумінням етимології самого терміна «безпосереднє здійснення влади народом». Так, з організацією та проведенням перших виборів, всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, дослідження в цій галузі дещо пожвавлюються, однак, на жаль, на сьогоднішній день доктрина конституційного права України, як і інших пострадянських країн досі ще не виробила єдиного підходу до розуміння безпосереднього здійснення влади народом як комплексного політико-правового явища.

Немає єдиної точки зору серед науковців і щодо того, як визначити сам термін «безпосереднього здійснення влади народом». На сьогодні його визначають як «безпосередня демократія» [11], «безпосереднє народовладдя» [12, с. 29], «пряме народовладдя» [13, с. 353], «державна влада народу» [14, с. 1], «установча влада» [15], «учасницька демократія» [16] тощо.

Ми ж будемо використовувати термін «безпосереднє здійснення влади народом», адже вважаємо його найбільш оптимальним з філологічної точки зору, окрім того, саме таким визначенням оперує діюча Конституція України, використовуючи його у частині 5. другій статті 5.

Однак, крім суто філологічної та конституційно-визначеної різниці, поняття «безпосереднє здійснення влади народом» має і певні змістовні відмінності порівняно з наведеними вище суміжними поняттями.

Так, зокрема, найчастіше поняття «безпосереднє здійснення влади народом» ототожнюється з поняттям «безпосередня демократія» або «пряма демократія», що часто вживаються як синоніми. Основний Закон України містячи поряд з поняттям «безпосереднє здійснення влади народом» також поняття «безпосередньої демократії» (стаття 69), опосередковує її з народним волевиявленням, яке здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії. На нашу думку, наведена діяльність народу є лише частиною, одним з елементів безпосереднього здійснення ним влади, що тільки визначає засоби реалізації такої влади в окремих формах діяльності народу щодо безпосереднього здійснення ним влади, абсолютно не маючи зв'язку з деякими іншими формами.

Таким чином, безпосередня демократія і безпосереднє здійснення влади народом співвідносяться як частина і ціле, безпосередня демократія є складовою безпосереднього здійснення влади народом і складається з елементів, які визначають порядок реалізації окремих форм діяльності народу щодо реалізації ним влади.

Ускладнюється дослідження даного питання й намаганнями окремих науковців віднести безпосереднє здійснення влади народом до інших близьких за змістом політико-юридичних явищ, охарактеризувати його як народне волевиявлення. Наприклад, у науково-практичному коментарі до Конституції України, здійснення влади народом ототожнюється з народним волевиявленням, яке стосується різних сторін життєдіяльності народу, кожного громадянина [12, с. 341]. Такий підхід не можна назвати досконалим, адже поряд з використанням волевиявлення громадян при здійсненні окремих форм діяльності народу щодо здійснення ним влади, пряме волевиявлення народу не опосередковує всіх форм такої діяльності, а ті форми в яких вона використовується є лише засобом їх реалізації, а не комплексним механізмом здійснення такої форми.

В окремих випадках науковці взагалі не відносять народ до системи публічної влади, зазначаючи, що складовими системи влади України є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, що утворюють організаційну структуру публічної підсистеми системи влади [17, с. 13]. На нашу думку, така позиція є не досить коректною, адже народ є складовим, первинним і невід'ємним елементом системи влади, на чому акцентується увага у статті 5 Конституції України та в ряді інших статей Основного Закону України. Влада ж інших суб'єктів є похідною від влади народу.

Досить цікавою є позиція українських вчених [11, с. 8] щодо розуміння безпосереднього здійснення влади народом як безпосереднього волевиявлення всього народу або його частини з метою здійснення суспільних функцій шляхом виборів, референдумів або в інших не заборонених Конституцією і законами формах. У даному випадку можна погодитися з наведеною точкою зору стосовно можливості реалізації через інститути прямого народовладдя певних форм діяльності народу щодо безпосереднього здійснення ним влади, однак інститути прямого народовладдя не охоплюють всіх організаційно-правових аспектів безпосереднього здійснення влади народом. Крім цього, ототожнюючи безпосереднє здійснення влади народом із безпосереднім волевиявленням народу через вибори, референдуми або інші не заборонені Конституцією і законами інститути, науковці не врахували особливостей певних форм діяльності народу, зокрема, контрольної, захисної діяльності народу щодо здійснення ним своєї влади, в яких не допускається або є досить звуженим

волевиявлення всього народу або більшої його частини.

На нашу ж думку, для більш детального дослідження терміну «безпосереднє здійснення влади народом» необхідно, в першу чергу, звернути увагу на конструкцію даного словосполучення, його побудову. Оскільки воно складається з декількох елементів, ключовими серед яких є два – «безпосередньо» та «влада», а значить – необхідно спершу проаналізувати зміст кожного з них окремо.

Так, на сьогоднішній день поняття «безпосередньо», «безпосередній» визначається як такий, що не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва когось, чого-небудь, прямий; зовсім близький, найближчий; той, який прямо впливає з чого-небудь або зумовлює щось [18, с. 44].

Схожі визначення містяться і в інших джерелах. Наприклад, у тлумачному словнику Ожегова С.І. і Шведової Н.Ю. зазначається, що «безпосередній» це прямо слідує після когось-чого-небудь, без проміжних ланок, учасників [19, с. 410].

Таким чином, під поняттям «безпосереднє» розуміється здійснення чого-небудь прямо, без посередництва і жодних проміжних ланок.

Що ж до поняття «влада», то його розуміння є складнішим, що пов'язано з особливим значенням даного терміну в житті будь-якого суспільства та держави, його повсякчасним вживанням у багатьох сферах суспільного життя.

На сьогодні існує досить багато різноманітних наукових підходів до визначення поняття «влада». Існування багатьох теорій влади є свідченням творчих пошуків і водночас недостатньої вивченості проблеми. За даними сучасних політологів, на сьогодні в науковій літературі існує понад триста визначень влади [20, с. 397].

Особливість визначення поняття «влада» буде полягати у тому, в якій науковій сфері чи галузі знань застосовується даний термін, адже він широко використовується в різних значеннях.

Зокрема, з точки зору філології, влада – це одиниця ментальних ресурсів індивідуальної свідомості, що репрезентує особистісну інтерпретацію засвоєного і привласненого у процесі соціалізації соціокультурного досвіду, пов'язаного з трактуванням феномена влади [21, с. 16]. Під економічною владою у широкому контексті розуміється будь-яка влада, що впливає на вибір економічних агентів, тобто на величину витрат економічних агентів, пов'язаних з присвоєнням ними корисності (доходу) [22, с. 7].

Влада в політико-антропологічному дискурсі – це неформальні відносини домінування, що проявляються в соціальних групах різних рівнів, з обов'язковим урахуванням психофізіологічних, психологічних, символічних і світоглядних ресурсів влади, завдяки яким забезпечується підкорення об'єкта влади суб'єкту [23, с. 3].

Соціологи ж наголошують на тому, що соціальна влада – це підкорення поведінки суб'єктів загальній волі соціуму, вимогам соціального порядку, що склався в суспільстві, це узгодженість різних воель [24, с. 19].

З точки зору права, влада – це певні взаємозв'язки, що передбачають наявність суб'єкта і об'єкта, особливе вольове ставлення, яке полягає у спонуканні до дії, яку об'єкт повинен здійснити за бажанням суб'єкта. Це реальна здатність суб'єкта влади втілювати в життя певні ідеї, погляди, власну волю, нав'язуючи їх, коли це необхідно, іншим [25, с. 16].

На нашу думку, всі наведені вище точки зору є досить аргументованими, логічними, науково-обґрунтованими і виправданими в залежності від обставин та властивостей явищ і галузей знань, до яких вони застосовуються. Однак з точки зору нашого дослідження, найбільш доцільним буде використання терміну влада саме з правової точки зору.

Наведені підходи до визначення ключових термінів словосполучення «безпосереднє здійснення влади народом», дозволяє виділити певні характеристики даного поняття, його ознаки, що дає змогу розкрити особливості безпосереднього здійснення влади народом як специфічного та пріоритетного виду публічної влади та спеціальної діяльності народу, направленої на безпосереднє здійснення належної йому влади.

З зазначеного випливає, що безпосереднє здійснення влади народом буде мати як загальні ознаки, що притаманні всім без виключення видам публічної влади, на яких ми не будемо зупинятися, так і спеціальні, що відрізняють даний вид публічної влади від інших видів публічної влади.

При цьому необхідно зазначити, що коли ми говоримо про владу, яку безпосередньо здійснює народ, то автоматично закладаємо у даний термін певні особливості як змістовного так і ідеологічного значення. Так, зокрема, порівняно з іншими видами публічної влади, які завжди або практично завжди мають позитивне правове закріплення відповідних можливостей, окремі види форм діяльності народу, направлені на здійснення ним влади, позитивного правового закріплення не мають, зокрема, це стосується окремих видів захисної діяльності народу. Однак при цьому, дані форми та види діяльності народу обов'язково матимуть легітимний та правовий характер.

Надзвичайно важливою ознакою безпосереднього здійснення влади народом є постійність та безперервність такої діяльності. Дані ознаки можуть мати прикладний характер тільки у разі комплексного здійснення всіх форм діяльності народу щодо реалізації належної йому влади. Безумовно, деякі з форм такої діяльності проводяться частіше за інші – періодично (наприклад, установча діяльність), а окремі можуть взагалі ніколи не проводитись (наприклад, захисна діяльність), однак існують і такі форми діяльності народу, які проводяться постійно (наприклад, контрольна діяльність), що й визначає постійний і безперервний характер безпосереднього здійснення влади народом.

Надзвичайно важливою характеристикою безпосереднього здійснення влади народом є його повновладдя, тобто реалізація всіх можливостей здійснення такої влади. Пов'язано це з тим, що безпосереднє здійснення влади народом повинно мати повноту здійснення такої діяльності. Зокрема, можливість, ініціювання розгляду певних питань, прийняття рішень, контроль за їх виконанням та захист наданої народу влади.

З урахуванням наведеного, в загальному, безпосереднє здійснення влади народом можна визначити як легітимне офіційне волевиявлення народу, його окремих груп або представників щодо здійснення повновладдя народу шляхом ініціювання, прийняття, контролю за ухваленими рішеннями та захист від спроб їх порушити чи обмежити владу народу.

Зазначене дозволяє охарактеризувати безпосереднє здійснення влади народом за суттю, змістом і формою.

За своєю суттю безпосереднє здійснення влади народом – це легітимне офіційне волевиявлення народу, його окремої частини чи представників, що являє собою пріоритетний вид публічної влади.

За своїм змістом безпосереднє здійснення влади народом являє собою здійснення функцій народу через державну організацію, тобто шляхом імплементації своєї волі у волю держави або через механізми що є наддержавними, тобто виходять за межі механізму держави.

Так, зокрема, безпосереднє здійснення влади народу може відбуватися як в межах держави (шляхом прийняття законів та інших актів вищої юридичної сили на

референдумах, проведення виборів), так і мати позадержавний характер (коли народ у мирний або інший спосіб демонструє свою волю щодо бажання приєднатися до іншого народу, держави, створити абсолютно іншу державу, тощо).

За формою безпосереднє здійснення влади народом – це ухвалення (прийняття) народом рішень, контроль за їх виконанням і захист своєї влади у разі посягання на неї.

Таким чином, безпосереднє здійснення влади народом являє собою комплексний вид публічної влади, який об'єднуючи у собі певні елементи інших форм публічної влади, містить певні особливості, що дають змогу даному виду публічної влади бути вищим по відношенню до інших видів публічної влади, домінувати над ними.

Висновки. Підсумовуючи викладене, та на основі ґрунтовного аналізу теоретичних надбань вітчизняних і зарубіжних вчених, з урахуванням положень нормативно-правових актів можна виділити наступні ознаки безпосереднього здійснення влади народом:

- 1) є окремим видом публічної влади;
- 2) носить домінуючий характер порівняно з іншими видами публічної влади, тобто дана влада є первинною стосовно інших видів публічної влади;
- 3) безпосередньо здійснювана народом влада поширюється на необмежене коло суб'єктів;
- 4) носить комплексний характер, тобто потребує застосування всіх форм діяльності народу щодо безпосереднього здійснення своєї влади у комплексі. Пов'язано це в основному з тим, що безпосереднє здійснення влади народу складається з комплексу правових заходів, спрямованих на реалізацію діяльності народу у різних формах, які необхідно використовувати у сукупності, разом;
- 5) має повновладний характер. Тобто безпосереднє здійснення влади народом не може бути обмежене органами державної влади, органами місцевого самоврядування. Дані органи також не повинні створювати перешкод у безпосередній реалізації народом належної йому влади;
- 6) безпосереднє здійснення влади народом носить легітимний характер, адже визнається справедливою, доцільною та необхідною більшістю народу;
- 7) безпосереднє здійснення влади народом носить правовий характер, тобто врегульовується матеріальними та процесуальними правовими нормами;
- 8) безпосереднє здійснення влади народом носить постійний характер, тобто здійснюється повсякчасно;
- 9) безпосереднє здійснення влади народом носить безперервний характер, тобто здійснюється завжди і постійно, незалежно від того, як діє державний апарат – ефективно чи ні;
- 10) безпосереднє здійснення влади народом повинно носити реальний характер, тобто існувати у вигляді права та реальної, а не номінальної (фіктивної) можливості народу безпосередньо здійснювати належну йому владу;
- 11) гарантованість безпосереднього здійснення влади народом забезпечується як самим народом шляхом періодичного здійснення відповідної установчої, контрольної та захисної діяльності, що певним чином охороняє та захищає дане право народу, так і системою правових норм вищої юридичної сили та організаційних заходів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на встановлення гарантій безпосереднього здійснення влади народом;
- 12) реалізується як в межах державного механізму, так може виходити і поза його межі, зокрема, коли мова йде про захист суверенітету народу від держави, її органів чи посадових осіб, установчу діяльність щодо визначення належності території, на якій мешкає народ до тієї чи іншої держави, створення нового державного утворення тощо;

13) правову основу безпосереднього здійснення влади народом складають норми міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, норми Конституції України, зміст яких інтерпретується Конституційним Судом України та деталізується у нормах законів.

Підсумовуючи наведене, можна зробити висновок, що поняття категорії «безпосереднє здійснення влади народом» необхідно визначати як окремий вид публічної влади, що носить домінуючий характер по відношенню до інших видів публічної влади та має комплексний, повновладний, легітимний характер, здійснюється постійно і безперервно та означає право та реальну здатність народу безпосередньо реалізовувати належну йому владу через здійснення установчої, правотворчої, ініціативної, контрольної, захисної діяльності.

Список використаної літератури

1. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України у справі щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19.04.2001 р., № 4-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – С. 109. ; Rishennia Konstytutsiinoho Sudu u spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy u spravi shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhennia chastyny pershoi statti 39 Konstytutsii Ukrainy pro zavchasne spovishchennia orhaniv vykonavchoi vlady chy orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pro provedennia zboriv, mitynhiv, pokhodiv, demonstratsii (sprava shchodo zavchasnoho spovishchennia pro myrni zibrannia) vid 19.04.2001 r., № 4-rp/2001 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2003. – № 28. – S. 109.

2. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Підгорної Валентини Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05.10.2005 р., № 6-рп/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – С. 31. ; Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 60 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tлумachennia polozhen chastyny pershoi statti 103 Konstytutsii Ukrainy v konteksti polozhen yii statei 5, 156 ta za konstytutsiinym zvernenniam hromadian Halaichuka Vadyma Serhiiovycha, Pidhornoi Valentyny Valentynivny, Kysloi Tetiany Volodymyrivny pro ofitsiine tлумachennia polozhen chastyn druhoi, tretoi, chetvertoi statti 5 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro zdiisnennia vlady narodom) vid 05.10.2005 r., № 6-rp/2005 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2005. – № 41. – S. 31.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16.04.2008 р., № 6-рп/2008 // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 15. ; Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezidenta Ukrainy pro ofitsiine tлумachennia polozhen chastyn druhoi, tretoi statti 5, statti 69, chastyny druhoi statti 72, statti 74, chastyny druhoi statti 94, chastyny pershoi statti 156 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro

pryiniattia Konstytutsii ta zakoniv Ukrainy na referendumi) vid 16.04.2008 r., № 6-rp/2008 // Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. – 2008. – № 3. – S. 15.

4. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>. ; Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku // [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://rada.gov.ua>.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Голос України. – 2001. – 10 січня. ; Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 roku // Holos Ukrainy. – 2001. – 10 sichnia.

6. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 44-45. – Ст. 634. ; Pro vseukrainskyi referendum : Zakon Ukrainy vid 6 lystopada 2012 roku № 5475-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2013. – № 44-45. – St. 634.

7. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI // Голос України. – 2011. – 10 грудня. ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 17 lystopada 2011 roku № 4061-VI // Holos Ukrainy. – 2011. – 10 hrudnia.

8. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256. ; Pro zvernennia hromadian : Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1996 roku № 393/96-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 47. – St. 256.

9. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1. ; Pro hromadski obiednannia : Zakon Ukrainy vid 22 bereznia 2012 roku № 4572-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2013. – № 1. – St. 1.

10. Григорян Л.А. Народовластие в СССР / Л.А. Григорян. – М. : Юрид. лит., 1972. – 295 с. ; Grigoryan L.A. Narodovlastie v SSSR / L.A. Grigoryan. – M. : Yurid. lit., 1972. – 295 s.

11. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики (До 10-ї річниці незалежності України) / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с. ; Konstytutsiino-pravovi formy bezposerednoi demokratii v Ukraini: problemy teorii i praktyky (Do 10-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy) / Za zah. red. V.F. Pohorilka. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2001. – 356 s.

12. Конституція України: Науково-практичний коментар / Авер'янов В.Б., Батанов О.В., Баулін Ю.В. та ін. ; ред. кол.: В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – К. ; Харків : ІнЮре ; Право, 2003. – 808 с. ; Konstytutsiia Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / Averiyanov V.B., Batanov O.V., Baulin Yu.V. ta in. ; red. kol.: V.Ia. Tatsii, Yu.P. Bytiak, Yu.M. Groshevoi ta in. – K. ; Kharkiv : InIure ; Pravo, 2003. – 808 s.

13. Скрипнюк, О.В. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О.В. Скрипник. – К.: Ін Юре, 2010. – 672 с. ; Skrypniuk, O.V. Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / O.V. Skrypnyk. – K.: In Yure, 2010. – 672 s.

14. Гаврилов М.І. Філософія демократичної державності: автореф. докт. філософ. наук: 09.00.03 / М.І. Гаврилов. – Дніпропетровськ, 2007. – 24 с. ; Havrylov M.I. Filosofiia demokratychnoi derzhavnosti: avtoref. dokt. filosof. nauk: 09.00.03 / M.I. Havrylov. – Dnipropetrovsk, 2007. – 24 s.

15. Ющик Олексій. Конституційно-правові проблеми установчої влади в Україні: [Електронний ресурс] // Олексій Ющик. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1778/>; Yushchyk Oleksii. Konstytutsiino-pravovi problemy ustanovchoi vlady v Ukraini: [Elektronnyi resurs] // Oleksii Yushchyk. – Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/1778/>

16. ЛеДюк Л. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці/ Лоуренс ЛеДюк; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. З. Гриценко; перекл. з англ. Р. Ткачук. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2002. – 160 с.; LeDiuk L. Uchasnytska demokratiia: referendumy u teorii ta na praktytisi/ Lourens LeDiuk; hol. red. i avtor peredm. Dzh. Perlin; nauk. red. Z. Hrytsenko; perekl. z anhl. R. Tkachuk. – Kharkiv: Tsentr Osvitnikh Initsiatyv, 2002. – 160 s.

17. Солових В. П. Влада в системі суб'єктно-об'єктних управлінських відносин в державі: автореф. канд. наук з державного управління: 25.00.01 / В.П. Солових. – Харків, 2002. – 15с.; Colovykh V. P. Vlada v systemi subiektno-obiektnykh upravlinskykh vidnosyn v derzhavi: avtoref. kand. nauk z derzhavnoho upravlinnia: 25.00.01 / V.P. Solovykh. – Kharkiv, 2002. – 15s.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.; Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K.; Irpin: VTF «Perun», 2003. – 1440 s.

19. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1998. – 944 с.; Ozhegov S.I. Tolkovyy slovar russkogo yazyka : 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazheniy / S.I. Ozhegov, N.Yu. Shvedova; Rossiyskaya akademiya nauk. Institut russkogo yazyka im. V.V. Vinogradova. – 4-e izd., dop. – M.: Azbukovnik, 1998. – 944 s.

20. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В.О. Антонечко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов та ін.; За ред.: В.В. Кравченка, М.О. Баймуратова, О.В. Батанова. – К.: Атика, 2007. – 864 с.; Aktualni problemy stanovlennia ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: kol. monohrafiia / V.O. Antonechko, M.O. Baimuratov, O.V. Batanov ta in.; Za red.: V.V. Kravchenka, M.O. Baimuratova, O.V. Batanova. – K.: Atika, 2007. – 864 s.

21. Чорновол-Ткаченко О.О. Вербалізація концепту влада у сучасному британському газетному дискурсі: автореф. канд. філолог. наук: 10.02.04 / О.О. Чорновол-Ткаченко. – Харків, 2007. – 20 с.; Chornovol-Tkachenko O.O. Verbalizatsiia kontseptu vlada u suchasnomu brytanskomu hazetnomu dyskursi: avtoref. kand. filoloh. nauk: 10.02.04 / O.O. Chornovol-Tkachenko. – Kharkiv, 2007. – 20 s.

22. Дементьев В. В. Влада в системі економічних відносин: автореф. докт. економ. наук: 08.01.01 / В.В. Дементьев. – Донецьк, 2004. – 22 с.; Dementiev V. V. Vlada v systemi ekonomichnykh vidnosyn: avtoref. dokt. ekonom. nauk: 08.01.01 / V.V. Dementiev. – Donetsk, 2004. – 22 s.

23. Кравець А.Ю. Влада в сучасному політико-антропологічному дискурсі: теоретико-методологічний аспект: автореф. канд. політич. наук: 23.00.01 / А. Ю. Кравець. – Дніпропетровськ, 2010. – 22 с.; Kravets A.Iu. Vlada v suchasnomu polityko-antropolohichnomu dyskursi: teoretyko-metodolohichni aspekt: avtoref. kand. politych. nauk: 23.00.01 / A. Yu. Kravets. – Dnipropetrovsk, 2010. – 22 s.

24. Слободянюк А.В. Еволюція концептуальних уявлень про владу в історико-соціологічному процесі: автореф. канд. соціолог. наук: 22.00.01 / А.В. Слободянюк. –

Київ, 2002. – 26 с. ; Slobodianiuk A.V. Evoliutsiia kontseptualnykh uiavlen pro vladu v istoryko-sotsiolohichnomu protsesi: avtoref. kand. sotsioloh. nauk: 22.00.01 / A.V. Slobodianiuk. – Kyiv, 2002. – 26 s.

25. Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т.В. Чехович. – Київ, 2005. – 19 с. ; Chekhovych T.V. Derzhavna vlada yak instytut konstytutsiinoho prava Ukrainy: avtoref. kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / T.V. Chekhovych. – Kyiv, 2005. – 19 s.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2016 р.

A. O. Yanchuk

CONCEPT AND MAIN FEATURES OF «DIRECT IMPLEMENTATION OF THE POWER BY THE PEOPLE»

In article standard fixing of the concept «direct implementation of the power by the people», scientific approaches to determination of this term is researched, the various authors points of view on this problematics are analyzed. So, in particular, it is noted that the regulatory base of Ukraine, the international regulatory legal acts don't give definition of the term «direct implementation of the power by the people». For this reason among the topical issues connected with direct implementation of the power of the people one of the key question is a question of provision of clear definition to this concept.

On the basis of the detailed analysis of theoretical achievements of domestic and foreign scientists, taking into account provisions of regulatory legal acts in article the following characteristics of direct implementation of the power by the people are distinguished.

Summing up told, it is concluded that the concept of category «direct implementation of the power by the people» should be defined as a separate type of the public power, has dominant character in relation to other types of the public power and has complex, absolute legitimate character, is carried out constantly and continuously and means the right and real ability of the people to realize the power belonging to it through implementation of constituent, law-making, initiative, control, protective activity.

Key words: *the direct exercise of power by the people, people's sovereignty, government by the people*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

УДК 340.1; 342.01; 342.5(045)

О. В. Батанов

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ У РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються основні причини формування муніципального права. Основні істотні і значущі, об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні та зовнішні аспекти сучасного муніципального права. Значення муніципального права та інститутів місцевої демократії проявляється в окремих європейських державах, європейському континенті в цілому і загальної цивілізаційної цінності з точки зору формування українського, європейського та світового конституціоналізму, процесів демократизації, глобалізації та європейської міждержавної інтеграції.

Ключові слова: муніципальне право, місцеве самоврядування, сучасний муніципалітет, муніципальна влада, муніципальні права людини, децентралізація, централізація.

Постановка проблеми. Проблематика місцевого самоврядування та муніципального права сьогодні особливих рекомендацій не потребує. Інтерес до неї є закономірним та виправданим. Адже сьогодні центральна ідея, яка пронизує усі ланки влади, у т.ч. місцеве самоврядування та усі галузі національного права, у т.ч. муніципальне право, – це права людини, їх забезпечення, охорона та захист. Вони є кінцевою метою, основним завданням та функцією публічної (державної та муніципальної) влади та головним результатом розвитку країн, які орієнтуються на демократичні політико-правові цінності, які інтегрують усі системи життєзабезпечення людського співтовариства та повинні стати домінуючим фактором стратегії світового стійкого розвитку.

Виклад основного матеріалу. У свою чергу, місцеве самоврядування традиційно розглядається як найбільш ефективний інструмент реалізації прав людини та зміцнення засад державності, специфічний вид публічної влади та неодмінний інститут демократичного ладу, який проявляється через своєрідний, специфічний механізм зворотних зв'язків між людиною, територіальними громадами та державою. Осмислення означених зв'язків має велике теоретичне та практичне значення, у тому числі у процесі становлення сучасного муніципалізму, муніципального права та муніципальної традиції в Україні.

Слід зазначити, що кожна держава визнає за територіальними громадами та утворюваними ними самоврядними структурами повноваження з урахуванням своїх національних, історичних, культурних та інших традицій. Адже соціально-правова якість місцевого самоврядування залежить не тільки від нормативних вимог правової дійсності й образів майбутнього, але й багато у чому від сформованих у процесі історичного розвитку національної державності уявлень народу про найкращі способи устрою місцевих справ, його усталених практик муніципальної демократії, тобто, власне кажучи, від змісту національної муніципально-правової традиції, яка

викристалізувалася у практичному бутті національного характеру.

Очевидно, що традиції місцевого самоврядування старіші за традиції державності. Вони в тій же мірі, якщо не в більшій, є джерелом правових відносин, соціальним простором генезису права, що робить традиції місцевого самоврядування цікавим, хоча багато у чому недооціненим в цьому плані, об'єктом теоретико-правових, історико-правових та муніципально-правових досліджень. Сьогодні це особливо актуально, коли в умовах глобалізації радикально змінюється матерія правових відносин та сфера пошуку інноваційних форм, моделей, смислів правовідносин починає поступово зміщуватися із сфери державності в сферу місцевого самоврядування.

Визнання державою цього природного права територіальних громад має суттєве значення у процесі формування комплексу питань місцевого значення які, власне кажучи, являють собою особливий компетенційний вимір самостійності місцевого самоврядування та одну з основних функціонально-телеологічних доміант визнання та гарантування права територіальної громади на місцеве самоврядування в цілому. Адже наявність такого роду питань, які отримують своє втілення у відносно відособленій сфері суспільних відносин, є свого роду генетичною основою «пророчення» муніципальної влади із відносин самоорганізації населення, однією із умов її існування та, одночасно, – певним середовищем її інституціоналізації та функціонування.

Проблема муніципальних традицій та в цілому традиційності у місцевому самоврядуванні та муніципальному праві ще не була предметом ґрунтовних вітчизняних наукових досліджень, що актуалізує необхідність вивчення та глибокого дослідження цієї тематики не тільки з науково-теоретичної точки зору, а й у контексті формування в Україні інститутів муніципалізму, проведення муніципальної реформи та з позицій практичної доцільності втілення муніципальних традицій у правотворчу діяльність і правозастосувальну практику органів державної влади та місцевого самоврядування.

Традиції є складним та невід'ємним елементом соціуму, що самоорганізується, насамперед територіальної громади, способом накопичення життєво важливих для цього суб'єкта місцевого самоврядування владно-правових моделей поведінки та взаємовідносин. Саме у традиціях, найбільш рельєфно проявляються історичні, етнонаціональні, духовно-культурні, соціально-економічні, ментальні та інші особливості здійснення місцевого самоврядування, тобто такі елементи, які є типотворючими чинниками конкретних муніципальних явищ та процесів (територіальних громад, муніципального статутного права, місцевої публічно-самоврядної влади тощо), а з іншого – їм властиві механізми контролю та трансляції унікального соціально-правового та етнополітичного досвіду, який обумовлює специфічний тип конкретного муніципально-правового простору. По суті, традиція є формою фіксації способу (образу) життя тієї чи іншої соціальної групи, територіальної громади зокрема.

У кожній країні відповідно до законів суспільно-політичного розвитку формується та діє національна система муніципального права. Особливості політичного, економічного або соціального розвитку цих країн, їх демократичні традиції, форма правління та державний устрій впливають на розмаїття цих систем. Зарубіжний досвід свідчить, що кожна система муніципального права базується на засадах, тією чи іншою мірою притаманних більшості демократичних країн: верховенство права, автономія, судовий захист прав і законних інтересів самоврядування, відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед законом тощо. Втім, зрозуміло, є різниця між муніципально-правовими системами країн класичної демократії та країн перехідної демократії.

Суспільно-політичні чинники у сукупності формують своєрідний механізм, під

впливом якого відбувається становлення національної муніципальної традиції та розвиток муніципального права. При цьому вплив кожного з цих чинників, взятого окремо, втрачає свою однозначність, перестає бути лінійним.

Так, для цілісного, всебічного та об'єктивного пізнання муніципального права у першу чергу необхідно враховувати історичний чинник. І хоча умови історичного становлення та розвитку муніципального права були і є відмінними в різних країнах, в цілому їх суспільно-політична сутність та функції по суті повсюдно однакові. Адже саме поняття «муніципальний» виникло ще до нашої ери у Стародавньому Римі та використовувалося у відношенні до громад, які раніше були самостійними, підпали під владу Риму та обтяжувалися різними повинностями (*munera*) на його користь, від назви яких, власне кажучи, й походить сам термін «муніципальний» (такі громади називалися *municipia*). Створення муніципії як потенційного учасника публічних та цивільних правовідносин почалося ще у IV ст. до н. е. в результаті реформування правового статусу колишніх самостійних міст-держав (*civitates*), які в цей час фактично втратили свою державницьку самостійність та опинилися під владою Стародавнього Риму. Внутрішня автономія цих громад серйозно обмежувалася, а для управління ними з Риму надсилалися спеціальні чиновники – префекти.

Після того як влада Риму розповсюдилася на всю Італію, був прийнятий загальний муніципальний закон – Закон Юлія Цезаря про муніципії (*Lex Julia municipalis*) 45 р. до н. е., який уніфікував правила міського устрою та суттєво розширив автономію органів самоврядування у місцевих справах. На рівні місцевих громад існували як представницькі органи – народні збори, так і виконавчі – сенати. Контроль за неіталійськими громадами здійснювали спеціальні контролери – куратори, до функцій яких входив лише фіскальний контроль, а потім, з розширенням їх компетенції, загалом урядовий контроль. Здійснювалися спроби використовувати даний інститут і для захисту інтересів населення у відношенні муніципальної верхівки.

Отже, у цей період відбувається активне становлення муніципій не лише як суб'єктів публічних, а й приватних відносин, що в цілому відповідає сучасному розумінню місцевого самоврядування та муніципального права як конгломерату публічно-приватних відносин і норм в результаті дії яких власне й відбувається становлення муніципальної влади. У цьому плані варто розуміти вплив муніципального права на процес формування багатьох інститутів публічного права в цілому, який, по суті, є сумірним із роллю римського приватного права у формуванні сучасного цивільного права.

Доволі рельєфно у західній традиції муніципального права проявилась ідея муніципальних прав та вольностей. Насамперед, це можна спостерігати у процесі прийняття та реалізації хартій та статутів міст. Місце і роль статутів міст та інших аналогічних за своєю природою актів місцевого самоврядування у процесі формування місцевого самоврядування надзвичайно великі. Ще на ранніх етапах розвитку муніципальної демократії статути міст практично були головним її символом, виступали своєрідними комунальними конституціями міських громад протягом багатьох століть. Саме у цей період, коли відбувалися масові міграції сільських жителів у міста від кріпосного пригнічування, що усе більше посилювався, стрімко розвивалися міські вольності та у середньовіччі міські статути вносилися знамениті фрази «*Luft in der Städten frei mache*» (міське повітря робить нас вільними) або «*Kein Huhn fliegt über die Mauern*» (жоден півень не перелітає через міські стіни).

Ці вольності особливо ярко проявилися у X – XI ст. ст. у містах центральної Німеччини, яким «засновники» цих міст – князі, графи та єпископи – вважали вигідним надати значну автономію, видаючи їм особливі хартії. Цей муніципально-визвольний

процес повною мірою відноситься до європейського континенту – Франції, Німеччини, Фландрії та, з деякими відмінностями, до Італії; в Англії ж розвиток сеньйорального режиму у багатьох випадках обмежився одними помістями, і тому міста доволі успішно боролися там за свою автономію частіше за все безпосередньо з центральною державною владою, яка поступово поступалася їм. Так, після обнародування Великої хартії вольностей центральний уряд кілька століть надавав містам чисельні грамоти, у яких підтверджувалися їх привілеї та розширювалися міські вольності.

Статути як кодифіковані акти, що регламентують життєдіяльність міст, найважливіші аспекти міського самоврядування, з'являються з XII ст. в Італії. Перші хартії середньовічних міст Італії були своєрідним засобом «юридизації» комунальної форми самоврядування, а їх метою було закріплення муніципальних прав (насамперед права на створення виборних органів міського самоврядування) та привілеїв міської громади (комуни), особистої свободи та майнових прав її членів, системи управління містом, повноважень, структури та порядку формування органів міського самоврядування.

Ще з часів зародження статутного права в Європі спостерігалися прояви його впливу на сучасні українські терени. В історичних джерелах зберігалась згадка про датований 1290 р. статут кримського міста Кафи (Феодосії), яке на той час було генуезькою колонією. На жаль від цього документу залишилися лише назви статей, але інші документи свідчать про високий рівень організації муніципального життя цієї колонії. Пізніше у багатьох середньовічних українських містах роль статутів або хартій відігравали так звані «уставні грамоти великих князів литовських та королів польських», якими за часів входження українських земель до Литовсько-Руської держави та Королівства Польського надавалося магдебурзьке право. Метою магдебурзьких грамот було закріплення нової системи управління містом, заснованої на принципах міського самоврядування. Як і хартії західноєвропейських міст, вони визначали систему органів міського самоврядування, їх повноваження та порядок обрання, статус посадових осіб міста.

Цікавим є більш пізній досвід Німеччини, у якій історично місцеве самоврядування завжди знаходилося під жорстким контролем державних чиновників, суверенних князів, курфюрстів та королів, будучи водночас їх матеріально-фінансовою опорою у вирішенні питань загальнодержавного характеру. Конституційна історія місцевого самоврядування тут по суті розпочинається лише після ліберальної міської реформи 1808 р. К. фон Штайна. Але в загальнонаціональному масштабі ця історія почалась після ліберально-демократичної революції 1848 р., яка завершилась компромісом між абсолютною монархією і демократичними силами. Через роз'єднаність Німеччини конституційні ідеї про місцеве самоврядування спочатку проникли в законодавство окремих німецьких державних утворень. Так, наприклад, Конституційна хартія Пруссії 1850 р. закріпила систему місцевого самоврядування в особі сільських і міських громад. Система місцевого самоврядування в Німеччині отримала загальнонаціональний статус лише після об'єднання в 1870–1871 рр. німецьких земель в централізовану конституційну державу.

В Англії ж сформувалася система муніципального права та управління принципово іншого характеру, яка стала складовою частиною її загального права і парламентського правління. Адже, конституційна історія становлення громадівського устрою і місцевого самоврядування у Великій Британії розпочалася з укладання неписаної англійської конституції, тобто з Великої хартії вольностей 1215 р., згідно якої м. Лондон та всі інші міста і бурги, містечка і порти отримали древні вольності і свої вільні звичаї. Тривалий час громади у Великій Британії боролись проти

королівського свавілля та за свою фінансову автономію. Так, в Петиції про права 1628 р. громади поряд з духовними і світськими лордами просили англійську корону на майбутнє не примушувати їх давати що-небудь у вигляді подарунків і позик, платити податки або які-небудь збори без загальної згоди, наданої актом парламенту. Отже, у XVII ст. громади у Великій Британії не були достатньо вільні; цього стану вони досягли у XVIII–XIX ст. На практиці саме завдяки розвитку англійських міст, які через століття пронесли привілеї, отримані від королів та інших правителів, в т. ч. право на призначення мирових суддів, на незалежність від юрисдикції магістрів графств тощо, сучасні територіальні громади мають незалежний від держави статус.

Слід зазначити, що саме громадівська доктрина муніципального права вперше знайшла своє втілення у перших конституційних актах на європейському континенті. Поняття «самоврядування» вперше стало вживатися у зв'язку з управлінням на місцях вже наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. і було обумовлено проголошенням принципу самостійності громади від держави. У 1831 р. проблема місцевого самоврядування набула практичного характеру: у Конституції Королівства Бельгії було закріплено громадівську владу, яка існувала поряд з законодавчою, виконавчою та судовою владами і була рівноправною з ними. Таким чином, на рівні Основного закону було визнано теорію «вільної громади». Дана традиція зберігається у бельгійському законодавстві й у даний час, що підтверджує аналіз Конституції Королівства Бельгії (в ред. 2007 р.). Бельгійська конституційно-правова доктрина без застережень визнає політичний характер муніципальної влади комун і провінцій. Водночас, у даний час реалізація теорії «вільної громади» у практиці муніципального будівництва у Бельгії здійснюється із певними застереженнями, оскільки передбачає політичне протиставлення державної і муніципальної влади.

Згадаємо муніципальний досвід і інших країн сучасної Європи. Так, у даний час у найбільш чистому виді «громадівську (господарську)» концепцію місцевого самоврядування втілено у законодавстві Австрійської республіки. Так, згідно ст. 115 Конституції Австрійської Республіки 1920 р. під громадами, відповідно до змісту наступних статей, належить розуміти місцеві громади. Вказується, що Австрійський союз громад і Австрійський союз міст покликані представляти інтереси громад. У ст. 116 закріплюється, що кожна земля поділяється на громади. Громада є територіальною одиницею з правом самоврядування і одночасно адміністративною одиницею. Кожна ділянка території має належати якійсь громаді. Громада визнається самостійною господарською одиницею.

У Конституції Великого герцогства Люксембург 1868 р. є окрема Глава IX «Про громади» у ст. 107 якої закріплено, що громади утворюють на територіальній основі автономні колективи, які мають право юридичної особи та керують своїми органами їх надбанням і в своїх власних інтересах. У кожній громаді є Комунальна рада, що обирається безпосередньо населенням громади; умови, щоб бути виборцем або бути обраним, встановлюються законом.

Згідно ст. 136 Конституції Болгарії 1991 р. громада є основною адміністративно-територіальною одиницею, в якій здійснюється місцеве самоврядування. Громадяни беруть участь в управлінні громадою як через обрані ними органи місцевого самоврядування, так і безпосередньо через референдум і загальні збори населення. Межі громад визначаються після опитування населення. Громада є юридичною особою.

Згідно ст. 164 Конституції Республіки Польща 1997 р., основною одиницею територіального самоврядування визнається гміна. Інші одиниці регіонального, місцевого та територіального самоврядування обумовлює закон. Гміна виконує всі завдання територіального самоврядування, що не застережені для інших одиниць

територіального самоврядування. Згідно ст. 165 цієї Конституції одиниці територіального самоврядування є юридичними особами.

Концепція місцевого самоврядування, яка склалася у доктрині муніципального права Швейцарської Конфедерації, являє собою синтез теорії «вільної громади» та «громадівської (господарської)» теорії місцевого самоврядування. На розвиток концепцій місцевого самоврядування, що панують у державно-правовій доктрині Швейцарської Конфедерації, суттєво вплинули особливості конституційного розвитку даної держави. Швейцарські конституціоналісти переконані у тому, що автономне місцеве самоврядування є основою швейцарського федералізму та народовладдя.

Але в даний час, незважаючи на абсолютно різні шляхи виникнення, становлення муніципальних традицій та розвитку муніципалізму, відмінні підходи щодо конституційної регламентації статусу територіальних громад, явні організаційно-правові відмінності між політико-правовими системами цих держав та їх муніципально-правовими системами (у Великій Британії відсутні урядові чиновники, які здійснюють адміністративний нагляд за місцевим самоврядуванням, а в Німеччині вони є), органи місцевого самоврядування мають практично однакові функції та вирішують майже однакові завдання, забезпечуючи життєдіяльність територіальних громад на основі законів та інших нормативних актів органів державної влади, а також власних юридичних рішень, які приймаються ними в межах своєї компетенції.

Правові умови становлення і розвитку муніципального права вимагають створення законодавчої бази та закріплення прав і гарантій місцевого самоврядування, встановлення юридичної відповідальності представницьких і виконавчих органів місцевого самоврядування. Законодавство про місцеве самоврядування також повинно закріплювати систему норм, процедур і механізмів регулювання територіальних, економічних та інших відносин з урахуванням місцевих інтересів.

Важливість правового чиннику підтверджується як формуванням унікальних національних конституційних систем місцевого самоврядування, так і розробкою значної кількості міжнародних стандартів муніципальної демократії, використання яких у процесах формування європейського муніципального права та нормативному регулюванні організації та функціонування місцевого самоврядування в окремих зарубіжних країнах є дуже своєчасним. Інтеграція цих держав у світове співтовариство накладає на них певні обов'язки з реалізації своїх міжнародно-правових зобов'язань не тільки на міжнародній арені, але й усередині кожної країни.

Так, стрімкий розвиток муніципального права у сучасних демократіях, тріумфальний рух принципів субсидіарності, регіоналізації та децентралізації, який відбувся у період після другої світової війни в Європі та США, породив тенденцію муніципалізації конституційного життя та правових систем у цілому. Свідченням тому є становлення системи муніципальних прав людини, механізмів їх гарантування та захисту, що є основою для соціального гомеостазису територіальної громади, який, з одного боку, є невід'ємною характеристикою організації та діяльності місцевого самоврядування на певній території та, з іншого боку, властивістю сучасного муніципального права, яке, у свою чергу, виконує специфічну гомеостатичну роль у процесах формування соціально-правової державності та громадянського суспільства.

Свідченням перманентного розширення муніципальних прав є європейська практика їх надання постійним мешканцям-іноземцям. Так, ще у 1992 р. у рамках Ради Європи була прийнята Європейська конвенція про участь іноземців в громадському житті на місцевому рівні, якою встановлюється принцип, згідно з яким іноземним громадянам гарантуються громадянські та політичні права, включно з правом брати участь у виборах. Так, згідно частини першої ст. 6 цього документу передбачається

зобов'язання держав-учасників Конвенції надати кожному постійному мешканцю-іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він задовольняє тим правовим вимогам, які пред'являються громадянам і, крім того, на законних підставах постійно мешкає у відповідній державі упродовж п'яти років, що передують виборам. Також встановлюється, що ценз осілості, передбачений у статті 6, може становити і менший період (ст. 7).

Такий підхід є свідченням того, що у державах сучасної Європи відбувається кардинальне переосмислення сутності та змісту конституційного права на участь в управлінні публічними справами у розрізі муніципальної демократії: якщо держава має справи громадянами, іноземцями, особами без громадянства, біженцями, то місцеve самоврядування – з мешканцями. Держави-члени Ради Європи, які підписали Європейську хартію місцевого самоврядування, вважають, що право громадян брати участь в управлінні державними та суспільними справами належить до загальних для всіх держав демократичних приписів, і це право безпосередньо може бути здійснено саме на місцевому рівні. Стратегічний момент у розумінні цієї проблеми полягає в еволюції загального конституційного правового статусу людини в місцевому самоврядуванні. На рівні територіальних громад цілком змінюється система координат, яка панує в державі щодо прав людини. З рівня «громадянин – держава» права людини переходять на рівень «мешканець – орган місцевого самоврядування» та трансформуються у муніципальні права особи.

Цей підхід, який існує в країнах сучасної Європи (наприклад у Данії, Бельгії, Нідерландах, Польщі, Латвії, Угорщині), безпосередньо пов'язаний із визнанням відмінності різних статусів публічної влади: державної влади як представника суспільства в цілому, його політичної влади та місцевого самоврядування – як публічної влади територіального колективу. Таким підхід є свідченням підвищення ролі муніципально-територіального чинника в житті суспільства, створенням дієздатних територіальних громад, підтвердженням демократичних намірів національних держав та їх особливої уваги саме до мешканців певних територій.

Важливу роль у формуванні національної муніципальної традиції відіграють різноманітні ідеологічні, духовно-культурні та ментальні передумови становлення і розвитку місцевого самоврядування. У цьому контексті, варто відзначити, що серед багатьох турбот сучасного суспільства одна з найгостріших проблем – проблема відчуження людей, ксенофобія, патологічний егоцентризм та індивідуалізм. У поєднанні з гострими кризовими явищами в економічному та політичному житті ця проблема спричиняє існування цілої низки песимістичних поглядів на долю людства взагалі, свідченням чого є офіційно визнана ООН «стратегія виживання». Людська цивілізація протягом своєї історії нагромадила цінний досвід подолання ворожнечі і взаємоненависті, досвід, який акумулювався в такій соціальній та духовній цінності, як людська солідарність. Головним засобом забезпечення солідарності стає культура людських взаємин, цивілізований спосіб спілкування, або так звана «комунікативна культура». В змістовно-термінологічному сенсі поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємообумовленість», «взаємовплив» тощо, зміст яких оптимально характеризує процеси самоорганізації людей за місцем проживання.

Культура комунікацій, що базується на принципах пріоритету соціальних, тобто суспільно-значимих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, перетворюється на рубежі XX та XXI століть на одну з домінант суспільного життя, на загальнолюдську норму мислення

та поведінки, на «світову етику». У цьому аспекті необхідно усвідомлювати, що перспективи модернізації соціально-економічної, політичної, правової, духовно-культурної та інших систем українського суспільства у даний час визначаються не тільки об'єктивними закономірностями інноваційного розвитку держав в умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, процесами зближення правових систем сучасності, а й необхідністю врахування та гармонізації у процесі формування вітчизняного конституціоналізму локального-особистісного фактора та різноманітних особистісних та колективних, місцевих, регіональних і державних інтересів, розмаїття історичних, національно-культурних та інших особливостей розвитку територіальних громад як первинної суб'єктної основи муніципальної влади, яка у сучасному світі закономірно визнається основою будь-якого демократичного ладу.

У аспекті формування сучасної доктрини муніципального права колосальне значення мають принципи Декларації щодо забезпечення доброго врядування на місцевому і регіональному рівнях 2005 р., з поміж яких, насамперед, принцип інноваційності та відкритості до змін, який дозволить територіальним громадам знаходити ефективні шляхи вирішення проблем та використовувати сучасні методи надання послуг, реалізовувати пілотні та випробовувати нові програми і вивчати досвід інших, створювати сприятливий клімат для змін задля досягнення кращих результатів.

Мегатрендом сучасного європейського муніципалізму є принцип сталого розвитку та стратегічної орієнтації, який передбачає врахування інтересів майбутніх поколінь. Потреби майбутніх поколінь беруться до уваги в поточній діяльності місцевого самоврядування. Рішення на місцевому рівні мають прийматися з урахуванням усіх видів витрат, як то екологічні, структурні, фінансові, економічні чи соціальні, з метою запобігання передачі проблем та напруги наступним поколінням. Має існувати розгорнуте та стратегічне бачення майбутнього місцевої громади з розумінням того, що є необхідним для такого розвитку.

Просторово-географічний чинник також відіграє не останню роль у формуванні муніципального права в зарубіжних країнах. Саме він детермінував нерівномірність здійснення в часі та просторі економічних, соціальних, політичних, правових та інших процесів у цих країнах. Так, дуже чітко просторово-географічний чинник проявився в динаміці розвитку та поширення місцевого самоврядування в невеликій Швейцарії та колосальній за розмірами Російській імперії. Він же наклав відбиток і на розвиток муніципальної традиції та муніципального права у цих та інших зарубіжних країнах.

Висновки. Усі розглянуті чинники й умови становлення західної муніципальної традиції та інноваційного розвитку сучасного муніципального права в сукупності утворюють те повноцінне суспільно-політичне та соціально-економічне середовище, у якому тільки й може реалізуватися це право. Врахування цих та інших чинників дозволить осмислити як історичне значення муніципального права, так і зрозуміти його місце і роль у процесах глобалізації та міжнародної міждержавної інтеграції.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

O. V. Batanov

TRADITIONS AND INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF MUNICIPAL LAW OF MODERN EUROPE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article investigates the main reasons for the formation of municipal law. The basic essential and meaningful, objective and subjective, internal and external aspects of modern municipal law. The value of municipal law and institutes of local democracy is shown in the separate European states, European continent on the whole and general civilization value from the point of view of forming Ukrainian, European and world constitutionalism,

processes of democratization, globalization and European intergovernmental integration.

Key words: *municipal law, local self-government, modern municipalism, municipal power, municipal human rights, decentralization, centralization.*

УДК 352.072.3(477)(045)

А. С. Арапова, О. Б. Циклаурі

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

У статті аналізуються положення нормативно-правових актів про співробітництво територіальних громад, визначаються основні аспекти та умови їх спільної діяльності. Особливу увагу приділено сучасному стану практичної реалізації співробітництва територіальних громад, проблемам і напрямкам вдосконалення та розвитку зазначеного інституту в Україні.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, співробітництво територіальних громад, територіальна громада, об'єднання територіальних громад, ресурсне забезпечення місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 3 ст. 142 Конституції України «Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби», але протягом тривалого часу зазначене положення не знаходило реалізації на практичному рівні за відсутності подальшого нормативного регулювання до прийняття Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 № 1508-VII, як законодавчої основи для кооперації ресурсів органів місцевого самоврядування.

Сутність співробітництва полягає у тому, що органи місцевого самоврядування об'єднують свої ресурси та зусилля на договірних засадах з метою вирішення спільних проблем життєдіяльності територіальних громад на місцевому рівні, більш ефективного надання послуг місцевому населенню, створення спільних об'єктів муніципальної інфраструктури для декількох територіальних громад, вирішення питань соціально-економічного розвитку. Співробітництво територіальних громад – це відносно новий напрямок діяльності для місцевого самоврядування, з чим пов'язані проблеми організації взаємодії, наявність лише невеликого досвіду міжмуніципального співробітництва, тому об'єктивно необхідним є всебічний аналіз та подальше вдосконалення нормативно-правової регламентації зазначеного інституту співпраці суб'єктів місцевого самоврядування. Відсутність у більшості територіальних громад необхідних ресурсів для забезпечення комплексного, високого та сталого розвитку територій як на локальному, так і на регіональному рівнях є загальнодержавною проблемою сьогодення. Використання удосконалених механізмів сталого розвитку громад надасть можливість розбудови сильної, розвиненої і самодостатньої держави, один із елементів успіху якої складається в співробітництві та сприятливих відносинах територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що ідея співробітництва територіальних громад є відображенням відносно нової політики

місцевого самоврядування, цьому питанню присвятили свої праці досить багато науковців. Так, О. Вольська, А. Дегтяр, В. Дорофієнко, В. Мамонова, А. Мельник, І. Михасюк, О. Поважний займалися дослідженням розвитку територій у різних сферах, В. Вакуленко, О. Ігнатенко, Г. Борщ висвітлюють теоретичні та практичні аспекти співробітництва громад, Б. Артеменко, О. Бобровська, Н. Багров, Т. Безверхнюк, З. Варналія присвятили свої дослідження забезпеченню ресурсами територіальних утворень та соціально-економічному розвитку територій. Проте багато питань, пов'язаних із способами, фінансуванням міжмуніципального співробітництва зараз залишаються невизначеними.

Мета дослідження. Здійснити аналіз нормативно-правових актів, щодо регламентації основних форм, умов та особливостей співробітництва територіальних громад, дослідити сучасний стан і досвід співробітництва суб'єктів місцевого самоврядування, визначити шляхи його подальшого вдосконалення та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Об'єднання ресурсів місцевих утворень сприяє вирішенню спільних проблем життєдіяльності територіальних громад на місцевому рівні, ефективній реалізації місцевих інтересів. Ефект від міжмуніципального співробітництва є більшим, ніж від самостійного вирішення проблем кожною територіальною одиницею окремо в рамках обмежених фінансових можливостей, адже в аспекті співробітництва територіальних громад, відбувається не просто об'єднання зусиль, а й організація діяльності за певними сферами для виконання окремих функцій і завдань.

Розглядаючи розвиток нормативного регулювання ідеї спільної діяльності територіальних громад, окрім вищезазначеної норми Конституції України (ч. 3 ст. 142) [1], треба виділити Європейську хартію місцевого самоврядування, ст. 10 якої наголошує: «Органи місцевого самоврядування мають право, здійснюючи свої повноваження, співробітничати та в межах закону створювати консорціуми з іншими органами місцевого самоврядування для виконання завдань, що становлять спільний інтерес» [2].

Подальший розвиток на державному законодавчому рівні зазначене право знайшло у ст. 15 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де вказано, що органи місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, захисту прав та інтересів територіальних громад можуть об'єднуватися в асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, які підлягають реєстрації відповідно до законодавства [3].

Конкретні форми, способи, особливості використання права на об'єднання суб'єктів місцевого самоврядування зазначаються у Законі України «Про співробітництво територіальних громад», який запроваджує таку категорію, як «співробітництво територіальних громад» з метою єдиного її розуміння усіма суб'єктами під час теоретичного дослідження та практичного застосування. Так, термін «співробітництво територіальних громад» визначено як «відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах у визначених цим Законом формах з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень» [4].

Із законодавчого визначення співробітництва територіальних громад дослідники виокремлюють наступні його характерні ознаки:

1) співробітництво передбачає відносини між двома або більше територіальними громадами. Максимальна кількість територіальних громад як учасників відносин

законодавчо не обмежується. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

2) відносини здійснюються на договірних засадах у визначених Законом формах. Тобто заінтересовані суб'єкти зобов'язані здійснювати співробітництво відповідно до укладеного між ними договору за формою, визначеною Законом. До кожного договору, пред'являються загальні вимоги та особливі, які зумовлені конкретною формою співробітництва;

3) метою співробітництва є: забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективне виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень. З цього можемо визначити, що такі відносини мають свій логічно обґрунтований підсумковий результат, задля якого територіальні утворення взагалі вступили у відносини сумісної діяльності [5, с. 13-14].

Коли зацікавлені територіальні громади вирішують започаткувати співробітництво, вони повинні визначити форму, за якою воно буде здійснюватись. Законом України «Про співробітництво територіальних громад» встановлено п'ять форм міжмуніципального співробітництва:

1) делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів (ст. 10 Закону);

2) реалізації спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів (ст. 11 Закону);

3) спільного фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності - інфраструктурних об'єктів (ст. 12 Закону);

4) утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій – спільних інфраструктурних об'єктів (ст. 13 Закону);

5) утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень (ст. 14 Закону).

Врублевський О. С. визначає, що перша форма співробітництва може бути застосована у тих випадках, коли у одного суб'єкта співробітництва є можливість надавати певні послуги, а інші не можуть, але спроможні для їх надання делегувати відповідне право та передати необхідні ресурси; друга форма використовується для проведення щорічних конкурсів, олімпіад, змагань, фестивалів шляхом певного внеску кожного потенційного учасника в спільну справу – формують призовий фонд, забезпечують харчуванням, транспортом, житлом та інше; третя форма співробітництва може бути використана, коли на території однієї територіальної громади є певний інфраструктурний об'єкт, а інші громади мають необхідність в наданні ним послуг на своїй території та спроможні його спільно фінансувати (утримувати); четверта форма може реалізовуватися шляхом створення спільного комунального підприємства, що буде спеціалізуватися на обслуговуванні територіальних громад – учасниць міжмуніципального співробітництва (забезпечення благоустрою, вивезення сміття та інше); п'яту форму співробітництва може бути виражено у вигляді окремого підрозділу чи у складі виконавчого комітету відповідної ради, наприклад, для бухгалтерського та/чи юридичного супроводу діяльності декількох органів місцевого самоврядування.

Ця форма особливо актуальна для сільських, селищних територіальних громад [6, с. 16-23].

Міжмуніципальне співробітництво здійснюється за умовою наявності спільних інтересів суб'єктів співробітництва, які мають бути в межах повноважень сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів. Перелік повноважень органів місцевого самоврядування міститься у Законі України «Про місцеве самоврядування» (стаття 27. Повноваження у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку; стаття 28. Повноваження в галузі бюджету, фінансів і цін; стаття 29. Повноваження щодо управління комунальною власністю; стаття 30. Повноваження в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку; стаття 31. Повноваження у галузі будівництва; стаття 32. Повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту; стаття 33. Повноваження у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища; стаття 34. Повноваження у сфері соціального захисту населення тощо). Виходячи з цього формулюються сфери спільних інтересів, які не повинні виходити за межі повноважень органів місцевого самоврядування [7, с. 8].

Відповідь на питання доцільності співробітництва територіальних громад полягає у поєднанні зусиль територіальних громад у вирішенні завдань, які є необхідними для всіх учасників такої співпраці, але їхнє вирішення окремо кожною громадою спричиняє значно більші матеріальні затрати, потребу в залученні ресурсів, недоступних громаді.

Організація співробітництва територіальних громад здійснюється відповідно до встановлених процедур та складається із декількох етапів, кількість яких може різнитися, в залежності від обраного підходу та форми співробітництва, виокремлюють наступні послідовні етапи:

- 1) ініціювання співробітництва;
- 2) вирішення питання щодо надання чи ненадання згоди на організацію співробітництва;
- 3) розгляд отриманої пропозиції від ініціатора співробітництва про початок переговорів;
- 4) утворення комісії та підготовка проекту договору про співробітництво;
- 5) громадське обговорення проекту договору про співробітництво;
- 6) схвалення проекту договору про співробітництво;
- 7) укладення договору про співробітництво.

Ініціювання співробітництва полягає у поданні на розгляд місцевої ради пропозиції щодо ініціювання співробітництва з іншими територіальними громадами. Стаття 5 Закону України «Про співробітництво територіальних громад» визначає, що ініціаторами співробітництва можуть бути сільський, селищний, міський голова, депутати сільської, селищної, міської ради, члени територіальної громади у порядку місцевої ініціативи. Пропозиція щодо ініціювання співробітництва обов'язково повинна містити мету, обґрунтування доцільності співробітництва, інформацію про сферу його здійснення, форму та очікувані фінансові результати, а також інші необхідні для організації співробітництва умови. Проте треба розуміти, що перед тим, як виразити пропозицію щодо співробітництва, потрібно переговорити із потенційними суб'єктами майбутнього співробітництва для того, щоб усі зусилля та потрачений час не були марними.

Сільська, селищна чи міська рада після отримання письмової пропозиції про ініціювання співробітництва зобов'язана здійснити ряд дій, а саме: доручити своєму виконавчому комітету з'ясувати доцільність внесеної пропозиції в контексті її

відповідності інтересам та потребам територіальної громади; дати належний висновок. Рішення про надання згоди на організацію співробітництва чи відмову в наданні такої згоди сільська, селищна, міська рада повинна приймати на підставі отриманого висновку виконавчого комітету. Якщо було прийняте рішення про надання згоди на організацію співробітництва, то сільський, селищний, міський голова повинен почати переговори між потенційними суб'єктами співробітництва про його організацію та утворення комісії з підготовки проекту договору про співробітництво. До складу комісії, за домовленістю від потенційних суб'єктів співробітництва, можуть увійти по одному, по два чи більше представників. Підготовка проекту договору про співробітництво полягає у тому, що потенційні суб'єкти співробітництва, використовуючи відповідну примірну форму договору, затверджену Наказом Мінрегіону № 233 від 27 серпня 2014 року, домовляються про усі істотні умови договору, які визначені Законом, залежно від обраної форми співробітництва, а також інші умови, які потенційні суб'єкти співробітництва вирішили зафіксувати у договорі.

Громадське обговорення є важливим етапом підготовки проекту ММС. Так, стаття 8 Закону України «Про співробітництво територіальних громад» встановлює, що сільські, селищні, міські голови забезпечують проведення громадського обговорення підготовленого комісією проекту договору про співробітництво, за результатами якого сільські, селищні, міські голови вносять питання про схвалення його проекту на розгляд відповідних рад. Договір про співробітництво укладається у письмовій формі (з урахуванням п'яти типових форм, визначених зазначеним Наказом Мінрегіону) сільськими, селищними, міськими головами після схвалення його проекту відповідними сільськими, селищними, міськими радами. Після цього він має бути зареєстрований у встановленому порядку у Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та внесений до відповідного державного реєстру про співробітництво територіальних громад. Порядок формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад затверджено Наказом Мінрегіону від 15 серпня 2014 року № 225.

Договори про співробітництво – це процес стимулювання діяльності органів місцевого самоврядування, що має результатом не тільки економію бюджетних коштів, але й іноді збільшення доходів громади.

На сьогоднішній день практика реалізації співробітництва між територіальними громадами розвивається досить повільно, це пов'язано з наявністю деяких перешкод, серед яких можна виділити такі, як: недостатня обізнаність ініціаторів співробітництва, особливо це стосується членів територіальних громад, які можуть звернутися у порядку місцевої ініціативи про можливість укладення договорів про співробітництво з іншими громадами; недостатня професійна компетентність ініціаторів співробітництва у питаннях підготовки пропозицій та необхідних документів щодо ініціювання співробітництва; небажання громад брати на себе відповідальність; низький рівень фінансової спроможності громад, бо той фінансовий ресурс, котрий вони акумулюють достатній лише на виплату заробітної плати, а на соціально-економічний розвиток коштів не вистачає; побоювання місцевої влади щодо ослаблення впливу на об'єкти комунальної власності. Великі територіальні громади взагалі не мають економіко-соціальних та соціально-політичних поштовхів до міжмуніципального співробітництва [8, с. 34].

Крім того, серед проблем, які потребують уваги з боку держави є й недосконалість фінансового та податкового законодавства в досліджуваній сфері.

Однією із можливостей міжмуніципального співробітництва є можливість

створювати нові механізми для самооподаткування, для залучення фінансових ресурсів на спільні проекти в партнерстві з іншими територіальними громадами [9].

Серед проблем на локальному і регіональному рівнях, які потребують об'єднання зусиль територіальних громад виокремлюють насамперед екологічні. Для сіл та невеликих містечок це: нездійснення вивозу сміття, відсутність водопостачання та водовідведення, брак комунальних підприємств, що надають базові послуги населенню. Великі ж міста, які мають повноцінні органи місцевого самоврядування, достатні організаційні та фінансові ресурси, стикаються з іншими проблемами – організацією водопостачання поза межами міста, полігонів для побутових відходів, територіального розвитку міста, оскільки їх оточують території сільрад, які, не маючи власних ресурсів, користуються певною міською інфраструктурою, але не мають наміру надавати місту власну землю для міського розвитку.

З метою зменшення залежності місцевих бюджетів від державного, збільшення надходжень до місцевих бюджетів, зменшення нераціональних витрат визначено необхідність сприяння розвитку співробітництва територіальних громад для реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток територій [10, с. 48].

При впровадженні різноманітних форм міжмуниципального співробітництва на сучасному етапі відбувається їх реалізація не в повному обсязі. Для прискорення зазначеного процесу виникає потреба у поширенні інформації про проекти співробітництва, стимулюванні комунікації органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, удосконаленні організаційно-методичної допомоги органам місцевого самоврядування тощо.

Проте не можна сказати, що процес впровадження стоїть на місці. На цей час близько 360 громад вже об'єднано, та близько 700 – у стані перспективи об'єднання. Найголовніше, що реформа дала поштовх для розвитку місцевого самоврядування, що громади беруть ініціативу у свої руки, адже тільки вони розуміють і знають про потреби своїх територій. Вони домовляються між собою, вчаться на досягненнях і помилках одне одного і рухаються далі. На сьогоднішній день багато громад, серед яких і об'єднані, реалізують спільні проекти, що спрямовані на усесторонній розвиток територій і дозволяють ефективно використовувати кошти місцевих бюджетів. За даними Мінрегіону серед запропонованих законом п'яти форм співробітництва, найпопулярнішою є реалізація спільного проекту, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів.

Закон «Про співробітництво територіальних громад» дає великі можливості, які потрібно активніше використовувати, а результатом такої співпраці, є економія бюджетних коштів для кожної громади, створення спільних комунальних підприємств, що означає і отримання нових робочих місць, покращення добробуту мешканців громад.

Висновки. Сучасний стан економічної та політичної ситуації в Україні змушує спрямовувати вектор держави в бік укрупнення та кооперації територіальних громад.

Аналізуючи досліджуваний матеріал, можна дійти наступних висновків: по-перше: співробітництво територіальних громад надає змогу реалізації більш глобальної політики у різноманітних сферах життя суспільства на місцевому та регіональному рівнях, тому потребує більшої уваги і підтримки з боку держави; по-друге: міжтериторіальне співробітництво має великий потенціал, але може здійснити і негативний вплив на слабшу громаду, тому, при формуванні відносин між територіальними громадами потрібно вдосконалення механізмів забезпечення балансу сильних і слабких сторін територіальних громад та їх об'єднань; по-третє: на сучасному

етапі потрібно удосконалення механізмів нормативного та фінансового забезпечення дієвого, спроможного та ефективного інституту об'єднаних територіальних громад.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами) – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>; Konstytutsiia Ukrainy: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (zi zminamy) – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>

2. Європейська хартія місцевого самоврядування: [Електронний ресурс]: м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036; Ievropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: [Elektronnyi resurs]: m. Strasburh, 15 zhovtnia 1985 roku. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036

3. Про місцеве самоврядування в Україні: [Електронний ресурс]: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (зі змінами). – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>; Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR (zi zminamy). – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>

4. Про співробітництво територіальних громад: [Електронний ресурс]: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>; Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 17.06.2014 № 1508-VII. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>

5. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС): Навчально-практичний посібник / За заг. редакцією Толкованова В. В., Журавля Т. В. – Київ. – 2016. – 154 с.; Spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad (mizhmunitsypalne spivrobitnytstvo – MMS): Navchalno-praktychnyi posibnyk / Za zah. redaktsiieiu Tolkovanova V. V., Zhuravlia T. V. – Kyiv. – 2016. – 154 s.

6. Врублевський О. С. «Співробітництво територіальних громад» (бібліотека місцевого самоврядування) / О. С. Врублевський. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2014. – 56 с.; Vrublevskiy O. S. «Spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad» (bibliotekha mistsevoho samovriaduvannia) / O. S. Vrublevskiy. – K.: IKTs «Lehalnyi status», 2014. – 56 s.

7. Практичний коментар Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII. [Електронний ресурс] / Інститут громадянського суспільства у співпраці з Програмою Ради Європи «Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування в Україні». – Режим доступу: <http://old.minregion.gov.ua/attachments/files/reg.rozvutok/komentar.pdf>; Praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad» vid 17 chervnia 2014 roku № 1508-VII. [Elektronnyi resurs] / pidhotovleno Instytutom hromadianskoho suspilstva u spivpratsi z Prohramoiu Rady Yevropy «Posylennia instytutsiinoi spromozhnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini». – Rezhym dostupu: <http://old.minregion.gov.ua/attachments/files/reg.rozvutok/komentar.pdf>

8. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування / Павлюк А. П., Олійник Д. І, Батолов О. А. та ін. – К.: НІСД, 2016. – 61 с.; Terytorialna hromada yak bazova lanka administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: problemy ta perspektyvy reformuvannia / Pavliuk A. P., Oliinyk D. I, Batolov O. A. ta in. – K.: NISD, 2016. – 61 s.

9. Ватаманюк-Зелінська У. З. Принципи промислового співробітництва територіальних громад та їх добровільного об'єднання у контексті положень

однойменних законів України [Електронний ресурс] / У. З. Ватаманюк-Зелінська, М. Р. Пазак, П. І. Малець // Електронне наукове фахове видання / Ефективна економіка. – 2016. – Режим доступу: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=4730>; Vatamaniuk-Zelinska U. Z. Pryntsypy promyslovoho spivrobitnytstva terytorialnykh hromad ta yikh dobrovilnoho ob'iednannia u konteksti polozhen odnoimennykh zakoniv Ukrainy [Elektronnyi resurs] / U. Z. Vatamaniuk-Zelinska, M. R. Pazak, P. I. Malets // Elektronne naukove fakhove vydannia / Efektyvna ekonomika. – 2016. – Rezhym dostupu: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=4730>

10. Барабаш Т. Г. Фінансові передумови об'єднання та співробітництва територіальних громад в Україні [Електронний ресурс] / Т. Г. Барабаш // Наукові праці НДФІ. – 2014. – Вип. 2. – С. 44–52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2014_2_6; Barabash T. H. Finansovi peredumovy obiednannia ta spivrobitnytstva terytorialnykh hromad v Ukraini [Elektronnyi resurs] / T. H. Barabash // Naukovi pratsi NDFI. – 2014. – Vyp. 2. – S. 44–52. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2014_2_6

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

A. S. Arapova, O. B. Tsyklauri

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF COOPERATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE

The article is an attempt to set the current state, main problems and ways of improvement and development of the institute of cooperation of territorial communities on the basis of analysis of the normative-legal acts that regulate this institute and modern practice of its implementation in Ukraine.

It is proved that in conditions of economic and political crisis in the state, the cooperation of territorial communities is very relevant and positive way for their further formation and development – the cooperation of subjects of local self-government provides the opportunity to create a truly self-sufficient local community.

The main factors that break the analyzed processes are: weak knowledge of the directions of cooperation and effective forms of cooperation of the subjects of local self-government; the insufficient of their incentives and funding; imperfection of normative-legal base that regulates the noted processes.

Conclusions are carried out about the necessity to overcome the noted factors by further improvement of the legislative regulation in this sphere, especially, on the financial part, by strengthening the state support of subsequent development of cooperation of the subjects of local self-government, the result of which should be: a budgetary savings for each community, the creation of joint municipal enterprises and the formation of new workplaces, the upturn of welfare of the inhabitants in local communities.

Key words: *local self-government, cooperation of territorial communities, local community, association of territorial communities, resources of local self-government.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО, ЦИВІЛЬНОГО І ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 346.26 (477) (045)

О. В. Руденко, Ф. Ф. Шебаніц

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СВІТЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ «УКРАЇНА – 2020»

У статті досліджується сучасний стан реформування, нормативно-правові та теоретичні аспекти розвитку правового регулювання підприємницької діяльності в Україні як одного з інститутів галузі господарського права. Виявлено основні сучасні проблеми подальшого ефективного функціонування зазначеної сфери та здійснено спробу знаходження шляхів їх вирішення.

Автори намагалися висвітлити основні здобутки та недоліки сучасного стану правового регулювання окремих аспектів господарської діяльності в Україні. Розглядаються теоретичні аспекти державного регулювання у сфері господарської діяльності в умовах поточних реформ, а також аналіз спроби держави гармонізувати українське законодавство з європейським правом.

Ключові слова: *правове регулювання господарської діяльності, засоби державного регулювання, сталий розвиток, підприємницька діяльність, інвестиційна діяльність, Стратегія «Україна – 2020».*

Постановка проблеми. В умовах прагнення України стати повноцінним членом Європейського союзу, намаганнях переходу до європейських стандартів, проблема визначення сучасного стану нормативного регулювання сфери господарювання в загалі та підприємницької діяльності зокрема є вельми актуальною. Становлення та розвиток України як європейської, соціальної і правової держави потребує належного правового регулювання та створення дієвих механізмів забезпечення ефективності господарської діяльності, що сприятиме гармонійному розвитку держави у напрямі подальшої європейської інтеграції, результативній взаємодії між гілками влади та суб'єктами господарювання, плідній співпраці як самих суб'єктів господарської діяльності, так і їх споживачами товарів та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вищезазначеним питанням приділяли увагу багато науковців, серед яких: О. Довгальова, О. Кібенко, А. Курбатов, Т. Куценко, А. Нікіфоров, О. Олейник, Н. Саніахметова, Є. Харитонов, С. Чистов та інші.

Мета дослідження. На підставі аналізу сучасного стану нормативно-правового регулювання окремих видів господарської діяльності в Україні, визначити основні тенденції та шляхи реформування підприємницької діяльності з урахуванням концепцій закладених у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Виклад основного матеріалу. Конституція України як Основний Закон держави закріплює за кожним право на підприємницьку діяльність, відповідно до статті 42:

«Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом»[1].

З урахуванням того що підприємницька діяльність є одним з видів господарської діяльності вважаємо за потрібне розпочати аналіз з поняття господарської діяльності взагалі. Так, відповідно до чинного законодавства під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV закріплює основні засади державного регулювання підприємницької діяльності, такі як: загальні принципи господарювання, конституційні основи правопорядку у сфері господарювання, основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання тощо. Державне регулювання підприємницької діяльності включає реалізацію відповідної економічної політики, яка спрямована на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних громадських верств і населення в цілому [2].

В теорії права, господарська діяльність поділяється на комерційну (підприємницьку), з метою отримання прибутку, і не комерційну, що не має на меті отримання прибутку (метою у даному випадку є досягнення соціального ефекту).

На ступінь ефективності будь-якої діяльності, в тому числі і господарської впливають багато чинників. Деякі з них здійснюють сприятливий вплив, а деякі – гальмують процес подальшого розвитку. Серед чинників господарської діяльності, які потребують оптимізації державного регулювання можна виділити необхідність: забезпечення сталого розвитку держави; розбудови розвинутої і сильної економіки в Україні; залучення інвестицій; спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці; забезпечення прозорості та зрозумілості податкової системи. Держава, в особі компетентних органів, неодноразово намагалася підвищити соціальні та економічні стандарти рівня життя громадян та добробуту в цілому. Слід зазначити, що певних успіхів у цьому напрямку вдалося досягнути, але сучасне життя вимагає продовження розпочатих реформ.

З метою впровадження в Україні європейських стандартів життя та виходу України на провідні позиції у світі Указом Президента України № 5 від 12 січня 2015 р. було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Реалізація стратегії передбачає наступні напрями руху за векторами: розвитку, безпеки, відповідальності та гордості, реалізації 62 реформ і програм розвитку держави.

Одним з основних векторів розвитку визначено «дерегуляцію та розвиток підприємництва». Реальне виконання цього напрямку можливе лише при комплексному реформуванні сфери господарювання безпосередньо чи опосередковано, в процесі реалізації:

- Програми розвитку малого та середнього бізнесу;
- Податкової реформа;
- Реформи захисту економічної конкуренції;
- Реформи корпоративного права;
- Реформи фінансового сектору;
- Реформи ринку капіталу;
- Реформи сфери трудових відносин;
- Реформи транспортної інфраструктури;
- Пенсійної реформи та ін.

Межі та мета дослідження не дають можливості визначити сучасний стан впровадження та проблеми реалізації всіх зазначених реформ, а також зумовлює необхідність на зосередженні уваги на окремих, найбільш актуальних для

господарювання та підприємницької діяльності реформ сьогодення.

По-перше: дерегуляція та розвиток підприємництва. Розвиток підприємництва, як невід'ємного елементу сучасної ринкової системи господарювання відповідає цілям вищезазначених реформ.

Метою реформ у сфері підприємництва є створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці [3].

Розвиток малого і середнього підприємництва у багатьох європейських країнах відіграє важливу роль у становленні економіки держави. На жаль в Україні склалося інакша ситуація, у зв'язку з чим виникає необхідність визначення існуючих проблем у цій сфері. Мале підприємництво повинне створювати свого роду фундамент економіки країни. Дослідники зазначають: мале підприємництво – це особлива форма економічної активності, що передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху; інноваційний та ризиковий характер діяльності; перспективність спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери діяльності; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень та здійсненні бізнесу; майнову відповідальність підприємця за результати господарювання; постійний характер господарської діяльності, укладання регулярних, а не одноразових [4, с. 14].

Основною перевагою малого підприємництва є інноваційна спроможність, оскільки являє собою провідну галузь ринкової економіки; складає основу реалізації малого товару; визначає швидкість розвитку економіки в цілому; легкість ринкового вибору; реалізує зростання ринку споживацькими товарами та послугами буденного попиту.

Серед головних чинників гальмування розвитку малого та середнього підприємництва виокремлюють:

- складну систему оподаткування внаслідок якої деякі суб'єкти змушені перенести свою діяльність в тіньову економіку;
- нестачу або повну відсутність коштів;
- недосконалість та незбалансованість нормативно-правового забезпечення.

Реформа, задля вирішення значених проблемних питань, має на меті: необхідність скоротити кількість документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності та видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; скасувати регуляторні акти, які ускладнюють ведення підприємницької діяльності; забезпечити надання послуг для громадян та бізнесу в електронному вигляді. 1 січня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», положення якого спрямовані на реформування системи надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації зазначених осіб з метою її приведення у відповідність до таких принципів надання адміністративних послуг, як відкритість та прозорість, оперативність та своєчасність, раціональна мінімізація кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг, доступність та зручність для суб'єктів звернень [5].

Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII встановлює перелік 32 видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню [6]. Не зважаючи на те, що в окремі проміжки часу перелік нараховував більш ніж 100 видів діяльності, що підлягали ліцензуванню, навіть зараз, коли цей перелік скоротився більш ніж в три рази, виникає необхідність у подальшому

реформуванні цього напрямку. Так в рамках реалізації реформ до нього внесено зміни за якими:

- скасовується оформлення ліцензії, як документа у паперовій формі;
- скасовується переоформлення ліцензії у разі зміни найменування юридичної особи;
- скасовується повідомлення в паперовій формі органом ліцензування здобувача ліцензії чи ліцензіата про прийняті ним рішення.

Не можна говорити про розвиток, коли «нововведенням» Закону є:

- вимога про сплату Єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ) для фізичних осіб – підприємців на загальній системі оподаткування;
- розмір мінімального страхового внеску, внаслідок підняття мінімальної заробітної плати, зростає вдвічі, таким чином що ті підприємці, які лише де-юре є такими (фактично не отримують дохід), змушені будуть платити ЄСВ в мінімальному розмірі;
- зростання мінімального страхового внеску заставляє фізичних осіб – підприємців обирати: зберегти статус підприємця і щомісячно платити страховий внесок, чи припинити підприємницьку діяльність. При цьому слід мати на увазі, що мале підприємство створює багато нових робочих місць, тим самим зменшуючи рівень безробіття та позитивно впливає на економіку. Припинення підприємницької діяльності навпаки збільшує рівень безробіття та негативно впливає на економіку, а також виступає підставою документальної позапланової перевірки [5];
- збільшення основної ставки податку на доходи фізичних осіб – тепер вона становить 18%.

Вищезазначені фактори ні яким чином не стимулюють підприємців займатися підприємницькою діяльністю.

Звідси простежується зв'язок з податковою реформою мета якої побудувати податкову систему, яка є простою, зрозумілою та економічно справедливою, з мінімальними затратами часу на розрахунок і сплату податків, створює необхідні умови для сталого розвитку національної економіки, забезпечує достатнє наповнення Державного бюджету України і місцевих бюджетів [3]. До існуючих проблем податкової політики відносяться:

- складна та нестабільна нормативно-правова база щодо оподаткування;
- непрозорість податкового регулювання;
- колізійність окремих законодавчих норм;
- нерівномірність розподілу податкового навантаження;
- велика кількість схем ухилення від сплати податків.

Вищезазначені проблеми призвели до:

- податкової заборгованості платників перед державним бюджетом;
- ухилення від оподаткування;
- корумпованості у податкових відносинах;
- погіршення стану економіки країни.

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 21.12.2016 № 1797-VIII набрав чинності 1 січня 2017 року [7]. Результатом цього є внесення до Податкового кодексу України комплексних змін, спрямованих на удосконалення загальних положень щодо адміністрування податків та зборів, податку на прибуток, ПДВ, акцизного податку, рентної плати та податку на майно, спеціальних податкових режимів; ліквідацію податкової міліції та ін. [8].

До головних змін можна віднести:

- зміни до ст. 138 Податкового кодексу України передбачають: об'єкт оподаткування збільшуватиметься на вартість ремонтів, поліпшень невикористаних основних засобів та необоротних активів. Витрати не згоратимуть, а зменшуватимуть об'єкт оподаткування у звітному періоді ліквідації таких активів, а також у разі їх продажу (проте тільки в межах отриманого від такого продажу доходу);

- зміни до ст. 139 Податкового кодексу України вирішують проблему врахування для визначення об'єкту оподаткування створеного платником резерву сумнівних боргів;

- податок на доходи фізичних осіб: на відміну від законопроекту, у Законі немає норм щодо впровадження нової категорії самозайнятих осіб – фізичних осіб, які здійснюють індивідуальну діяльність;

- податок на додану вартість: змінилися строки реєстрації податкових накладних, у податківців з'явився єдиний реєстр осіб, які подали заяви на отримання бюджетного відшкодування та ін.

Держава постійно намагається зменшити можливості суб'єктів підприємницької діяльності працювати в тіньовій економіці. В рамках цього з одного боку спрощуються певні процедури, з іншого – підвищується відповідальність за недотримання вимог законодавства. Проте нинішні умови не дозволяють в повному обсязі реалізувати заплановані зміни внаслідок падіння економіки. Збільшення податкового навантаження не сприятиме зростанню економіки через те, що з кожним роком витрати здебільшого перевищують доходи підприємців.

Висновки. Правове регулювання у сфері господарювання на сьогодні здійснюється рядом загальних та спеціальних законів. До загальних належать Конституція України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс та інші. До спеціальних законів можна віднести закони: «Про інвестиційну діяльність», «Про ліцензування видів господарської діяльності» та ін. Не зважаючи на постійне оновлення (внесення змін та доповнень) зазначені акти потребують подальшого вдосконалення підґрунтям чого на нашу думку повинен стати симбіоз наукових праць та практичного досвіду як європейських країн так і українських суб'єктів господарювання. Безперечно, європейський досвід важливий, але задля більш ефективного реформування потрібно також враховувати й власний досвід, адже 25-річний досвід розбудови української держави дозволяє значно поліпшити економічний стан країни.

Сфера господарювання знаходиться у стані постійного реформування. Історичний досвід свідчить про неефективність короткострокових та локальних реформ. Стратегія реформ «Україна – 2020» навпаки чітко визначає напрямки розвитку держави на майже 5 років. Особливо це стосується основних видів господарювання, таких як підприємництво, інвестиційна діяльність, податкова політика та ін. Виходячи із змісту документа, мета Стратегії «Україна – 2020» полягає в тому, щоб «до 2020 р. вийти на європейські стандарти життя і провідні позиції України у світі».

Розвиток здорової конкуренції – є одним з ефективних заходів виходу з економічної кризи. При цьому розвиток малого та середнього підприємництва повинен стати рушійною силою економічної конкуренції в Україні та сприяти виходу вітчизняних товарів, робіт та послуг на європейський ринок.

Розв'язання існуючих проблем податкової системи України має відбуватися шляхом послідовної реалізації цілей, передбачених стратегією.

Сучасні умови економічного стану держави потребують посиленого захисту суб'єктів господарювання щодо кількості ліцензованого обсягу видів діяльності, спрощення процедур отримання ліцензій та збільшення строків їх дії.

Ефективний розвиток інвестиційної сфери є передумовою сталого економічного

розвитку країни в цілому.

Все це можливе за умови наявності не лише законодавчої констатації можливості здійснення підприємницької діяльності, а й створення реального механізму гарантій передбачених прав, в тому числі і можливості оскарження та поновлення порушених прав.

Список використаної літератури

1. Конституція України: [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp>; Konstytutsiia Ukrainy: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (zi zminamy) – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
2. Господарський кодекс України: [Електронний ресурс] Закон України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>; Hospodarskyi kodeks Ukrainy: [Elektronnyi resurs] Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV (zi zminamy). – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>; Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: [Elektronnyi resurs]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
4. Довгальова О. В. Управління малим бізнесом : підручник / О. В. Довгальова, О. В. Балабенко ; Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. – Макіївка ; Донецьк : Цифр. тип., 2011. – 298 с.; Dovhalova O. V. Upravlinnia malym biznesom : pidruchnyk / O. V. Dovhalova, O. V. Balabenko ; Donbas. nats. akad. bud-va i arkhit. – Makiiivka ; Donetsk : Tsyfr. typ., 2011. – 298 s.
5. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: [Електронний ресурс]: Закон України від 26.11.2015 № 835-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/835-19>; Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib ta fizychnykh osib – pidpriemtsiv» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo detsentralizatsii povnovazhen z derzhavnoi reiestratsii yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 835-VIII. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/835-19>
6. Про ліцензування видів господарської діяльності: [Електронний ресурс]: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII (зі змінами). – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>; Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 № 222-VIII (zi zminamy). – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні»: [Електронний ресурс]: Закон України від 21.12.2016 № 1797-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>; Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo pokrashchennia investytsiinoho klimatu v Ukraini»: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1797-VIII. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>
8. Податковий кодекс України: [Електронний ресурс]: Закон України від

02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами). – Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>; Podatkovyi kodeks Ukrainy: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI (zi zminamy). – Rezhym dostupu:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Стаття надійшла до редакції 17.11.2016 р.

O. V. Rudenko, F. F. Shebanits

**SOME ASPECTS OF THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF
ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN THE LIGHT OF THE IMPLEMENTATION
OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY «UKRAINE – 2020»**

Article 42 of the Constitution of Ukraine guarantees everyone the right to engage in entrepreneurial activity that not prohibited by applicable law. Small and medium enterprises in developed countries are the main source of economic development. The situation is completely differ today in Ukraine. Despite the efforts of the competent authorities, the share of small and medium businesses is negligible. In recent years there has been a tendency to simplify employment and economic activity in our country, including business. Thus, the list of economic activities subject to licensing (today it is 32 species, where as previously the number exceeded 100 names) greatly simplified the registration procedure, is significantly reduced. It should be noted that not all legislative innovations have a positive effect on the development of entrepreneurial activities. So, the increase from January 2017 the minimum wage led to a corresponding increase in the payment of the single tax, regardless of whether it carries out the entrepreneur activity in the accounting period or not. This fact led to mass closures of individual entrepreneurs and as a consequence-reducing the number of jobs.

At the same time, now there is a realization of the sustainable development Strategy «Ukraine – 2020» – a comprehensive program which focuses on the development of the economy of Ukraine. An integrated approach is primarily a set of reforms and appropriate regulatory support activities. Despite significant changes in the legal regulation of entrepreneurial activity, there is still much to be done for harmonization of Ukrainian legislation with European law.

Key words: legal regulation of entrepreneurial activity, methods of state regulation, sustainable development, entrepreneurship, investment, strategy «Ukraine – 2020».

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.1(045)

Т. С. Данильченко

РОЗВИТОК ПРАВОТВОРЧОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових особливостей діяльності міжнародних організацій як суб'єктів правотворчої діяльності на сучасному етапі міжнародно-правового розвитку. Проаналізовано функції та структуру регіональних та універсальних міжнародних організацій у відповідності до їх установчих договорів. На підставі проведеного аналізу систематизовано форми, методи та практичні аспекти правотворчої діяльності міжнародних організацій у сучасних умовах міждержавної інтеграції та правової глобалізації. Наголошується, що під компетенцією міжнародної організації слід розуміти сферу її предметної діяльності, яка чітко фіксується в установчих документах організації. При цьому з формально-догматичної точки зору важливо знати не тільки коло питань, якими повинна займатися міжнародна організація, але й її повноваження щодо вирішення цих питань, які також визначаються у статутному акті організації, тобто мають договірну правову природу.

Ключові слова: міжнародна організація, міжнародне право, міжнародна правотворчість, міжнародно-правові норми, резолюції міжнародних організацій, міжнародний договір.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення міжнародних інститутів, розуміння їх ролі очевидні і не вимагають додаткової аргументації. Людська цивілізація переживає якісні зміни, змінюються суть і роль організацій міждержавного співробітництва. Все більш широке коло осіб утягується в орбіту їх активності. Усе це стимулює широкий інтерес до міжнародних організацій і зобов'язує фахівців, що займаються даною темою, відповідати суспільним запитам.

Одна із характерних рис нашого часу полягає у тому, що уперше безпосередньо вирішується питання про майбутнє всього світового співтовариства. Міжнародне право при цьому є одним із засобів, що покликані забезпечити співробітництво держав та попередити зловживання фактичною могутністю окремих суб'єктів міжнародних відносин, гарантувати його використання в інтересах людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються правових аспектів діяльності міжнародних організацій, розглядаються у науково-навчальній літературі з міжнародного публічного права. Серед науковців, які займалися розробкою цієї проблеми, слід зазначити М. О. Баймуратова, В. Г. Буткевича, М. В. Буроменського, Ю. О. Волошина, А. І. Дмитрієва, П. А. Клімкіна, Ю. М. Колосова, І. І. Лукашука, Т. М. Нешатаєву, О. О. Покрещука, А. Н. Талалаєва, Л. Д. Тимченка, Г. І. Тункіна, Ж. Тускоза, Л. Н. Шестакова та інших.

Виклад основного матеріалу. Особливості сучасного міжнародного права встановлюються, як правило, у порівнянні з класичним міжнародним правом. Гнучке поєднання універсального, загального, регіонального, локального і партикулярного регулювання міжнародних відносин, наявність ефективних механізмів створення,

забезпечення і застосування міжнародного права, перерозподіл ряду класичних функцій і повноважень завдяки відповідним міждержавним організаціям. Гуманізація міжнародного права. Зростання ролі процесуальних, процедурних компонентів міжнародного права. Динамізм і взаємодія з іншими системами управління в процесі регулювання міжнародних відносин. Розширення сфери міжнародно-правового регулювання [1, с. 29-30].

Мета дослідження полягає в визначенні інституційної структури міжнародної організації, відстеження механізму прийняття та реалізації рішень керівних органів, визначення основних пріоритетів та межі правотворчої діяльності. Характерною рисою сучасного міжнародного права є неухильно зростаюча роль міжнародних органів і організацій як суб'єктів тлумачення. Граючи важливу роль у здійсненні норм міжнародного права, вони, зрозуміло, беруть участь і в їх тлумаченні. Найчастіше важко провести розділ між такого роду тлумаченням і правотворчістю. Досить указати на прийняту Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 р. Декларацію про принципи міжнародного права, які стосуються відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН. Як видно із самої назви, мова йде про принципи Статуту, про виклад їх змісту, тобто значною мірою про їх тлумачення. Насправді ж, Декларація з'явилася актом прогресивного розвитку змісту основних принципів. Сама по собі Декларація мала силу рекомендації. Однак наступне визнання державами за її змістом юридичної чинності додало їй статус норм універсального звичайного права [2, с. 643].

Угоди є необхідними інститутами людського спілкування. Без них воно було б неможливо. При їх допомозі погодяться спільні дії, вирішуються протиріччя. Не випадково, що договори між державами склалися задовго до виникнення ідеї про те, що міждержавні відносини також повинні регулюватися правом. Чим найбільш важливі питання зважуються договором, тим складніше його досягнення і тем важливіше його значення. У результаті чого роль міжнародних договорів залучала увагу юристів завжди. Перелік присвячених їм робіт складає томи. Значна увага договорам приділила вітчизняна наука міжнародного права. Підкреслюючи значення пророблених у минулому досліджень, приходиться разом з тим враховувати, що у світової політиці, у праві міжнародних договорів і відповідному законодавстві держав відбулися істотні зміни. В сучасних умовах ми маємо справу власне кажучи з новим правом міжнародних договорів [3].

Держави і міжурядові організації визнаються суб'єктами міжнародного публічного права як у доктринальному, так і в конвенційному порядку. Взаємодія держав і міжнародних організацій неминуче приводить до зміни їх правового статусу й вносить нові елементи в правосуб'єктність [4, с. 74]. У міжнародно-правовій літературі найбільш складна проблема взаємовпливу держав і міжурядових організацій звичайно позначається як співвідношення державного суверенітету й елементів наднаціональності в компетенції міжурядових організацій. Стосовно до системи ООН елементи наднаціональності відзначаються як у механізмі деяких спеціалізованих установ, так і у діяльності окремих органів самої ООН.

Проблема суверенітету держави у даному контексті, як зазначається в науковій літературі, виступає у виді співвідношення компетенції держави і міжнародної організації з приводу передачі частини компетенції державою міжнародної організації чи спільного здійснення визначених функцій [5, с. 64].

Слід зазначити, що з юридичної точки зору суверенітет може знаходити своє вираження в обсязі компетенції. Сьогодні суверенітет держави у всіх його проявах існує лише як відносним, обмеженим правом. Суверенітет держави обмежений внутрішнім правом, наприклад, у правовій державі і у міжнародному праві [6].

Як правило, побудовані на принципі суверенної рівності держав-членів, про що свідчать, зокрема, рекомендаційний характер їх постанов, принцип "одна держава - один голос", а також право виходу з міжнародної організації, повноваження, якими держави-члени наділяють організацію, не виключають, як правило, що вони відповідають повноваженням держав у тих же сферах діяльності, тобто не відбувається заміщення суверенних прав держав повноваженнями організації. Висновок про те, що міжнародна організація не обмежує суверенітету держав у більшій мері, чим це робить міжнародне право, засноване на угоді держав, не викликає сумнівів.

Однак з вищевикладеного загального правила є важливі виключення, якщо і не підривають правило, те, але крайній мері свідчать про наявність дуже істотної тенденції, яка може в майбутньому стати визначальною в розвитку міжнародних організацій.

Навіть "класичні" міждержавні організації на основі згоди держав користуються засобами, які обмежують державний суверенітет, наприклад з деяких питань приймаються рішення, обов'язкові для держав, незалежно від їх думки; застосовуються примусові міри, санкції до держав-членів; потрібно надання інформації з питань внутрішнього життя та інше. Для міждержавної організації такі методи стають нормою, хоча раніше це було скоріше виключення.

У цілому мова йде про те, що окремим міжнародним організаціям держав передали повноваження приймати обов'язкові рішення чи діяти у визначених сферах, тим самим, позбавивши себе в зазначених сферах вольових дій. У даному випадку це, звичайно ж, свідчить не про те, що держави уступають частину суверенітету організації, а про те, що держави на добровільній основі обмежують свій суверенітет, передаючи визначені повноваження міжнародній організації. Однак добровільність обмеження не впливає на результати - чи наднаціональні елементи наднаціональності організації, що спричиняє відсутність права держав починати дії, які входять у компетенцію міжнародної організації, обов'язок підкорятися її рішенням відповідно до повноважень організації [7].

З формально-юридичних позицій, які широко представлені в науковій літературі, серед ознак наднаціональної організації можна назвати:

- 1) право міжнародної організації на втручання в питання, що відносяться до внутрішньої компетенції держави відповідно до його конституції;
- 2) повноваження організації на створення з метою регулювання цих питань:
  - а) правил, обов'язкових для держав-членів;
  - б) механізмів контролю і примуса до дотримання цих правил;
- 3) покладання широких повноважень по створенню правил і контролю за їх дотриманням на непередставницькі органи, тобто міжнародних службовців;
- 4) право організації своїми рішеннями зобов'язувати й уповноважувати фізичних і юридичних осіб держав-членів [232, с. 225].

Крім того, у юридичній літературі називаються й інші ознаки наднаціональної організації, виділяють право організації "зобов'язувати своїх членів без їх згоди і проти їх згоди, шляхом прийняття обов'язкових рішень більшістю голосів" і представляється, що названі ознаки не тільки характерні для наднаціональних організацій, але властиві і міждержавним установам [8, с. 78].

Держави, вступаючи в кожен з міжнародних організацій, скоріше реалізують, чим утрачають свої суверенні права. Суверенітет, як відомо, складна політико-юридична властивість державної влади, реалізована в багатьох правових інститутах (механізмах влади, політичному режимі, компетенції та іншому). В установчих же документах міжнародних організацій наднаціонального типу обмежується лише одна компетенція

і, як правило, по вузькому колу питань, які вимагають міжнародного регулювання. Міжнародно-правове обмеження компетенції держави - нормальне і динамічно розвивається практика, яка не порушує його цілісності і незалежності. Слід зазначити, що тенденції розвитку наднаціональних елементів сьогодні властиві більшості міжурядовим організаціям системи ООН. У міжнародно-правовій літературі відзначалося, що дане явище містить у собі позитивні і негативні моменти [9].

Сьогодні ООН являє собою систему міжнародних організацій строго міждержавного характеру, у якій суверенітет держави не входить у суперечність з повноваженнями міжнародних організацій. Але в системі цих організацій об'єктивно закладені елементи наднаціонального розвитку. Але такий розвиток не стільки питання права, скільки проблема, яка виростає з еволюції світового співтовариства в цілому.

Резолюції ГА ООН являють собою авторитетні свідчення того, що вважається правом і як воно розуміється більшістю держав. По своєму авторитеті, вони уступають лише міжнародним договорам. Однак у порівнянні з договорами вони володіють і деякими перевагами. Вони найчастіше охоплюють питання, що не обіймаються договірним регулюванням. Резолюції організацій більш оперативні, чим договори, що має істотне значення для своєчасності, а отже, і ефективності тлумачення. Інтерпретаційна діяльність організацій різноманітна і не обмежується резолюціями. Вона має місце в ході обговорення, при рішенні конкретних питань, при застосуванні права. В усіх цих випадках значення одних норм підкреслюється, інші конкретизуються, треті зазнають критики. Такого роду інтерпретаційна діяльність є засобом рішення задачі, що має першорядне значення для ефективності міжнародного права, а саме для забезпечення актуалізації норм міжнародного права і всього механізму його дії в процесі їх реалізації.

Тлумачення статуту повинне здійснюватися органами організації в тій частині, що відноситься до їх компетенції, регулює їх діяльність. У ході розробки Статуту ООН було визначено, що кожен орган буде тлумачити частини Статуту, які відносяться до його конкретних функцій. Подібне тлумачення у випадку визнання його державами стає обов'язковим. Таким шляхом відбувається розвиток змісту установчих актів міжнародних організацій.

Посадові особи міжнародних організацій підкреслюють значення динамічного тлумачення установчих актів. У доповіді Генерального Секретаря ООН Генеральній Асамблеї у 1999 р. говориться, що Статут - це живий документ. Не недоліки Статуту, а наші утруднення в застосуванні його принципів до нової ери породили для нас складні ситуації.

Тенденція до удосконалювання змісту Статуту ООН шляхом тлумачення його положень одержала подальший розвиток. Органи ООН усе більш широко тлумачать свої повноваження за Статутом, і таке тлумачення знаходить юридичну чинність у результаті мовчазного визнання його державами. Розширено тлумачить свої повноваження і Рада Безпеки. Так, відповідно до глави VII Статуту ООН, Рада вправі починати дії у випадку актів агресії, погрози міжнародному світу. Іншими словами, мова йде про акти агресії одних держав проти інших. Проте Рада рахувала можливим прийняти рішення про дії для ліквідації внутрішніх конфліктів у ряді країн, витлумачивши їх як погрозу світу [10].

Істотно зріс авторитет рішень і консультативних висновків Міжнародного Суду як засобів тлумачення не тільки Статуту ООН, але і загальних норм міжнародного права, включаючи його основні принципи. У рішенні 1986 р. у справі «Нікарагуа проти США» Суд істотно уточнив положення Статуту про індивідуальну і колективну самооборону і тим самим зміст принципу незастосування сили.

Висновки. Отже, на сучасному етапі універсальної правової глобалізації слід відзначити інтерпретаційну діяльність міжнародних організацій як окремих різновид міжнародної правотворчості, що полягає в офіційному тлумаченні міжнародно-правових норм, що містяться у відповідних актах. При здійсненні інтерпретаційної функції міжнародні органи й організації впливають і на зміст інших міжнародних норм, практичним прикладом чого є діяльність ООН. Тлумачення цілей і принципів Статуту ООН безпосередньо впливає на міжнародне право в цілому, цілями і принципами якого вони також є. При цьому будь-яке тлумачення здійснюється у світлі цілей і принципів Статуту ООН як універсальної міжнародної міжурядової організації загальної компетенції.

У свою чергу, загальноприйняті міжнародні норми і стандарти – це норми звичайного права, які базуються на положеннях відповідних угод, а також розпорядження, які базуються на необов'язкових рішеннях компетентної міжнародної організації.

Такі стандарти можуть бути обов'язковими чи в силу того, що вони складають частину режиму, встановленого угодою, чи оскільки вони самі є нормами звичайного права, чи тому, що їх практична природа така, що не потрібна інкорпорація в яку-небудь угоду для того, щоб зробити їх обов'язковими.

Список використаної літератури

1. Улахович В. Е. Международные организации : Справ. пособие / В. Е. Улахович. – М., 2005. – 400 с. ; Ulakhovich V. Ye. Mezhdunarodnye organizatsii : Sprav. posobie / V. Ye. Ulakhovich. – М., 2005. – 400 s.
2. Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Моск. журнал междунар. права. – 1995. – № 2. – С. 13-28 ; Usenko Ye. T. Sootnoshenie i vzaimodeystvie mezhdunarodnogo i natsionalnogo prava i Rossiyskaya Konstitutsiya / Ye. T. Usenko // Mosk. zhurnal mezhdunar. prava. – 1995. – № 2. – S. 13-28.
3. Фельдман Д. И. Основные тенденции развития международной правосубъектности / Д. И. Фельдман, Г. И. Курдюков. – Казань : Издательство Казанского университета, 1974. – 90 с. ; Фельдман Д. И. Основные тенденции развития международной правосубъектности / Д. И. Фельдман, Г. И. Курдюков. – Казань : Издательство Казанского университета, 1974. – 90 с.
4. Тихонов А. Вторая ООН // Финансовые известия / А. Тихонов. – 2003. – 5 авг. – http://www.finiz.ru/cfin/tmpl-art/id_art-611678/ ; Tikhonov A. Vtoraya OON // Finansovye izvestiya / A. Tikhonov. – 2003. – 5 avg.
5. Тункин Г. И. Теория международного права / Г. И. Тункин. – М. : Международные отношения, 1970. – 511 с. ; Tunkin G. I. Teoriya mezhdunarodnogo prava / G. I. Tunkin. – М. : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1970. – 511 s.
6. Тарасов О. В. Международные неправительственные организации и международное право / О. В. Тарасов. – Х., 1999. – 300 с. ; Tarasov O. V. Mezhdunarodnye nepravitelstvennye organizatsii i mezhdunarodnoe pravo / O. V. Tarasov. – Kh., 1999. – 300 s.
7. Руденко Л. В. Транснаціональні корпорації : Навч.метод. посібник / Л. В. Руденко. – К. : КНЕУ, 2004. – 227 с. ; Rudenko L. V. Transnatsionalni korporatsii : Navch.metod. posibnyk / L. V. Rudenko. – К. : KNEU, 2004. – 227 s.
8. Миронов Н. В. Международное право: нормы и их юридическая сила / Н. В. Миронов. – М. : Юридическая литература, 1980. – 159 с. ; Mironov N. V.

Mezhdunarodnoe pravo: normy i ikh yuridicheskaya sila / N. V. Mironov. – M. : Yuridicheskaya literatura, 1980. – 159 s.

9. Тускоз Ж. Міжнародне право : Підручник. Пер. з франц / Ж. Тускоз. – К. : «АртЕк», 1998. – 148 с. ; Tuskoz Zh. Mizhnarodne pravo : Pidruchnyk. Per. z frants / Zh. Tuskoz. – К. : «ArtEk», 1998. – 148 s.

10. Мережко А. А. Транснациональное торговое право (lex mercatoria) / А. А. Мережко. – К. : Таксон, 2002. – 464 с. ; Merezhko A. A. Transnatsionalnoe torgovoe pravo (lex mercatoria) / A. A. Merezhko. – К. : Takson, 2002. – 464 s.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

T. S. Danilchenko

DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL ORGANIZATIONS LAW MAKING UNDER LEGAL GLOBALIZATION

The article investigates the international legal features of international organizations as subjects of law-making activities at the present stage of international legal development. We analyzed the function and structure of regional and universal international organizations in accordance with their constituent instruments. Based on the analysis systematized forms, methods and practical aspects of law-making activities of international organizations in modern conditions of interstate integration and legal globalization. It is noted that under the competence of an international organization should understand the scope of its substantive work, which is clearly recorded in the founding documents of the organization. At the same time a formal dogmatic point of view it is important to know not only the range of issues that need to be engaged in an international organization, but also its powers to address these issues, which are also defined in the authorized act of the organization, that is, have a contractual legal nature.

Key words: international organization, international law, international law-making, international law rules, resolutions of international organizations, an international treaty.

УДК 341(045)

О. В. Єпіфанов

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та методологічних особливостей впровадження міжнародно-правових стандартів в сфері охорони культурної спадщини у контексті визначення їх поняття та видової характеристики. Проаналізовано механізм імплементації міжнародно-правових стандартів охорони культурної спадщини до національної правової системи. На підставі проведеного аналізу систематизовано форми, методи та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових галузевих стандартів у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Наголошується, що ефективність дії міжнародного права щодо захисту об'єктів культурної спадщини в цілому залежить від готовності держав передати частину своїх суверенних повноважень у досліджуваній сфері суспільної життєдіяльності під більш широкий міжнародний контроль.

Ключові слова: культурна спадщина, імплементація, міжнародно-правові стандарти, правова охорона, міжнародний контроль.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світової спільноти на перший план політичного життя держав виходить проблема захисту культурних прав людини, які, серед інших основних прав і свобод, визнаються базовою цінністю демократичної і правової держави, утому числі – в частині охорони культурної спадщини. При цьому більшість держав об'єднали зусилля з метою пошуку ст механізмів збереження культурної спадщини, питання захисту об'єктів культурної спадщини та забезпечення культурних прав особи та людства загалом стали безпосереднім предметом правового регулювання багатьох універсальних та регіональних міжнародних договорів, розроблених в Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованих установах, Ради Європи, нормотворчих інститутах Європейського Союзу тощо.

Одним із показників участі держави в процесі забезпечення охорони культурної спадщини виступає законодавча і судова практика, практика діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, і, передусім, ступінь відображення в них міжнародних стандартів у відповідній сфері суспільних відносин. У зв'язку з цим актуалізується завдання визначення основних напрямів впливу міжнародних стандартів охорони культурної спадщини на національну правову систему, оскільки саме на внутрішньодержавному рівні має відбуватись забезпечення реалізації міжнародно-правових норм у повсякденному житті суспільства. Завдання міжнародної спільноти полягає лише у створенні механізмів контролю ступеня такого забезпечення, через які безпосередня реалізація, не опосередкована рівнем національної правової системи, є неможливою. Тому, на наш погляд, основним завданням міжнародних механізмів охорони культурної спадщини виступає їх вплив на внутрішньодержавну практику реалізації культурної політики в умовах суттєвого посилення фундаментальних процесів глобальної та регіональної міждержавної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що зазначена проблематика досить ретельно розглядається у міжнародно-правовій та конституційно-правовій літературі. Зокрема можна відзначити праці В.І. Акуленко, М. О. Баймуратова, Ю. О. Волошина, В.Н. Денісова, О. В. Зайчука, Б. Я. Кофмана, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученко, А.О. Янчук та інших дослідників.

Водночас ще не вироблено концептуальні підходи до визначення оптимальної моделі комплексної імплементації міжнародно-правових стандартів охорони культурної спадщини на тлі інтенсифікації впровадження європейських правових стандартів, теоретичної моделі державної політики та її реалізації щодо забезпечення культурних прав особистості, що вбачається досить важливим завданням у сучасному культурно-цивілізаційному вимірі, який має безпосереднє відображення, у тому числі, у нормативно-правовому середовищі онтологічного простору суспільного буття.

Мета статті дослідити міжнародно-правові стандарти в сфері охорони культурної спадщини та визначити теоретико-методологічні особливості їх реалізації на сучасному етапі суспільно-правового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Світове співтовариство почало формулювати певні міжнародні стандарти і вимоги до держав, що пов'язані із забезпеченням мінімальних гарантій гідного існування і культурного розвитку людини в будь-якому суспільстві. У цьому напрямі було прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів (зокрема, в рамках ООН), котрі визначають людину найвищою цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод – головним обов'язком демократичної держави. Так, преамбула до Загальної Декларації прав людини (1948 р.)

закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбули до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) і Пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) проголошують, що всі права людини випливають із властивої людській особі гідності.

Це знайшло відображення й у Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ст. 3).

При цьому вирішення питання про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору для держави є суверенним, невід'ємним правом держави як суб'єкта міжнародного права, і тому після визнання міжнародного договору неконституційним у порядку попереднього контролю конституційності відмова в будь-який спосіб від прийняття державою міжнародно-правових зобов'язань не означає порушення цих зобов'язань. В той же час, остаточно погодившись на обов'язковість міжнародного договору, держава повинна дотримуватися його положень. Будь-які ухилення держави від виконання міжнародного договору, зокрема, визнання його неконституційним та неможливості узгоджувачого тлумачення норм міжнародного договору і конституційних приписів, вимагають погодження з іншими сторонами міжнародного договору [1, с. 3].

В сучасних умовах розвитку міжнародних відносин, зважаючи на посилення взаємодії міжнародного права з національним правом, а також встановлення узгодженості між правопорядками різних держав, що досягається завдяки зростаючій силі міжнародного права, моністична концепція примату міжнародного права набула більш суттєвого обґрунтування в доктрині міжнародного права. Міжнародне право не встановлює способів внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного права, проте в доктрині розрізняються відсилання, рецепція та інкорпорація як основні способи імплементації; легітимація або трансформація розглядаються в якості допоміжних.

Мета національної імплементації міжнародних договорів про охорону культурної спадщини, полягає, як видається, у забезпеченні можливості використання норм таких договорів окремими громадянами (а у деяких випадках – й їхніми об'єднаннями).

Таким чином, перша особливість національної імплементації розглядуваної групи міжнародних договорів полягає у забезпеченні громадян держави юридичними засобами використання норм таких договорів.

Обсяг національної імплементації означеної групи договорів визначається тим, що цей процес здійснюється шляхом не лише правотворчої, а й правозастосувальної та правоінтерпретаційної діяльності держави, оскільки ефективність захисту культурної спадщини значною мірою залежить від діяльності судових органів. Тому опосередковування національної імплементації розглядуваних договорів усіма видами юридичної діяльності держави можна розглядати як другу особливість такої імплементації.

Таким чином, звернення положень міжнародних договорів про охорону культурної спадщини надає імплементаційного значення й акту офіційного опублікування цих договорів. Це пов'язано з тим, що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, інакше вони є нечинними (ст. 57 Конституції України). В деяких державах (наприклад, у Болгарії, Іспанії, Франції) на

території держави можуть застосовуватися тільки належним чином опубліковані міжнародні договори.

Отож, видається логічним, що міжнародні договори про охорону культурної спадщини повинні бути оприлюднені в офіційному порядку, інакше їх національна імплементація затримуватиметься. Гадаємо, що саме таким чином можна було б вирішити колізії, котрі виникають між приписами міжнародного і національного права з питань охорони культурної спадщини стосовно набуття чинності міжнародним договором. Звідси випливає, що необхідність офіційного опублікування імплементованого міжнародного договору про охорону культурної спадщини є іманентною особливістю національної імплементації цього договору.

Наступною характерною рисою міжнародних договорів про захист та охорону культурної спадщини є їх насиченість оціночними поняттями, високий рівень абстрактності їх приписів. Цим зумовлюються певні імплементаційні можливості актів міжнародних правозастосувальних органів. Так, наприклад, в ході застосування того чи іншого міжнародного договору складається відповідна прецедентна практика, котра дозволяє глибше вникнути у зміст норм міжнародного договору, а подекуди й розвиває цей зміст. Для держав-учасниць міжнародного договору знання та використання таких прецедентів при застосуванні норм останньої є необхідною запорукою виконання міжнародно-правових зобов'язань, що з неї випливають. Звідси, рішення суду наділяються певними можливостями щодо національної імплементації міжнародного договору. Отже, четверта особливість національної імплементації міжнародних договорів щодо охорони культурної спадщини – це вплив на неї актів міжнародних правозастосувальних органів.

Ще однією властивістю розглядуваної групи договорів є наявність міжнародних механізмів, що здійснюють контроль за впровадженням у життя міжнародних зобов'язань, узятих на себе державами згідно цих договорів.

Проаналізовані особливості національної імплементації міжнародних договорів про захист культурної спадщини вказують на необхідність розширення змісту поняття національної імплементації норм міжнародного права, під якою пропонуємо розуміти процес юридичного опосередкування реалізації норм міжнародного права на території держави, здійснюваний шляхом не тільки правотворчої та організаційно-виконавчої, але й правозастосувальної та правотлумачної діяльності державних органів.

Наведене дозволяє також запропонувати дефініцію поняття національної імплементації міжнародних договорів про охорону культурної спадщини. Як видається, такою є діяльність державних органів із втілення в юридичну практику норм договорів про охорону культурної спадщини, здійснювана з метою забезпечення громадян юридичними засобами використання цих норм.

Національна імплементаційна правотворчість, зумовлювана зазначеними договорами, може бути визначена як діяльність компетентних державних органів із санкціонування, а також встановлення, зміни чи скасування правових норм, здійснювана з метою належного виконання відповідного міжнародно-правового зобов'язання, котре випливає із чинних для держави міжнародних договорів про охорону культурної спадщини.

Така діяльність має місце:

- а) при створенні нового джерела внутрішнього права шляхом санкціонування норм іншої – міжнародної – правової системи;
- б) для забезпечення, у разі потреби, дії норм «новоствореного» джерела права;
- в) при приведенні (обов'язковому чи необов'язковому) національного законодавства у відповідність із міжнародним договором.

Під національним імплементаційним тлумаченням норм міжнародних договорів про охорону культурної спадщини пропонуємо розуміти діяльність уповноважених державних органів із з'ясування та офіційного роз'яснення смислу таких норм з метою належного їх застосування і реалізації, а також для забезпечення відповідності цим нормам усієї юридичної практики держави.

Особливості міжнародних договорів про охорону культурної спадщини зумовлюють не лише їх особливий статус у системі міжнародних договорів загалом, а й відрізняють їх від інших джерел права тієї чи іншої держави, зокрема від інших нормативно-правових договорів, якщо міжнародні договори включаються державою до складу її законодавства. Виходячи з цього, можна сказати, що національна правотворчість і національне правотлумачення, які задіюються для національної імплементації даних договорів, матимуть певну специфіку порівняно із аналогічними видами державної діяльності, здійснюваними в інших ситуаціях.

Методологічна засада національної імплементації міжнародних договорів про охорону культурної спадщини визначатиметься обраним варіантом співвідношення норм міжнародного і національного права. Відповідно залежність такої імплементації від офіційного визнання кожної з основних концепцій співвідношення міжнародного і національного права: монізму (у двох його різновидах) та дуалізму.

Вплив міжнародного права на національне часто пов'язаний із приведенням останнього у відповідність із міжнародними договорами. Проте аби забезпечити належну дію такого принципу міжнародного права, як *pacata sunt servanda*, потрібно узгодити із міжнародним договором не тільки законодавство, але й будь-яку іншу юридичну діяльність держави (наприклад, так тлумачити національне законодавство, щоб воно не «йшло у розріз» із міжнародно-правовим зобов'язанням). Звідси, приведення юридичної практики держави у відповідність із міжнародно-правовим договором – це правотворча, а також правотлумачна, правозастосувальна і правореалізаційна діяльність держави, здійснювана на виконання норм міжнародного договору або під його впливом задля усунення або запобігання суперечностям (невідповідностям) між національно-юридичними явищами і цими нормами [2, с.32].

Серед характерних рис взаємодії міжнародного і національного права як методологічної бази досліджуваної імплементації можна виділити: а) можливість як прямої специфічної дії деяких норм міжнародного договору (самовиконуваних), так і непрямої дії норм (несамовиконуваних), яка розпочинається лише після видання відповідного імплементуючого акта, а також б) погодження «конфліктів» між згаданими правовими системами шляхом визначення юридичної сили норм міжнародного права у національній правовій системі держави.

Специфіка прямої дії норм міжнародних договорів про права людини полягає у тому, що: а) така дія «санкціонується» у кожному конкретному випадку шляхом висловлення державою згоди на обов'язковість для неї конкретного договору, б) їй передують волевиявлення національного суб'єкта права, який і приймає рішення про самовиконуваність норми міжнародного договору, в) ця дія проявляється в рамках національного правопорядку, а не поза ним [3, с. 8].

Механізм імплементації норм міжнародного права характеризується різними підходами в питаннях запровадження та визначення місця норм міжнародного права в національних правових системах. Імплементовані до правової системи загальноновизнані принципи та норми міжнародного права носять або абсолютний характер, або обмежуються сферою зовнішньополітичної діяльності. За міжнародними договорами, імплементованими до системи національного законодавства, можуть бути закріплені наступні правові режими: рівний статус між Конституцією та міжнародним договором;

пріоритет міжнародних договорів з питань захисту прав людини перед нормами національного права; примат міжнародних договорів перед нормами національного права; примат міжнародних договорів перед нормами національного законодавства та рівний статус міжнародних договорів та національних законів. Статутом міжнародних організацій як окремим видам міжнародних договорів на конституційному рівні надається пріоритет перед нормами національних законів. Сучасною тенденцією є закріплення в конституціях держав європейського регіону безпосередньої дії норм актів міжнародних організацій у внутрішньодержавному праві. Питання конституційної імплементації рішень міжнародних судових установ у внутрішньодержавному праві не закріплюються в силу юридичної природи цих рішень та особливостей механізму їх виконання.

Проблема узгодженості та взаємодії міжнародно-правового та національно-правового механізмів регулювання суспільних відносин є традиційною в юридичній науці. Належна внутрішньодержавна імплементація норм міжнародного права, яка остаточною мірою втілюється у відповідних актах правозастосування, становить важливу умову ефективного функціонування всього механізму правового регулювання.

Принцип сумлінного виконання державами своїх міжнародних зобов'язань сягає своїми коріннями у римське право з його максимою «*pacta sunt servanda*». Сьогодні цей принцип належить до загальновизнаних норм міжнародного права, дотримання якого є важливим обов'язком держав і сферою контролю інституційної системи міжнародного співтовариства [4, с. 11].

Проблема співвідношення міжнародного та внутрідержавного права щодо захисту культурної спадщини передусім включає в себе питання формування міжнародного гуманітарного права як певної універсальної конструкції, що сприяє уніфікації у розумінні змісту та обсягу прав людини, виробленню певних еталонів, принципів чи стандартів, що закріплюють особливе місце і значення людини в суспільстві, а, отже, повсюдне визнання та захист людської гідності, прав та свобод людини.

Вважаємо, що ефективність дії міжнародного права щодо захисту об'єктів культурної спадщини в цілому залежить від готовності держав передати частину своїх суверенних повноважень у досліджуваній сфері суспільної життєдіяльності під більш широкий міжнародний контроль.

Висновки. Таким чином, можна відзначити наступні найважливіші характерні ознаки міжнародно-правових стандартів охорони культурної спадщини та їх імплементації до національної правової системи:

- забезпечення громадян держави юридичними засобами використання норм міжнародних договорів про охорону культурної спадщини;
- опосередковування національної імплементації розглядуваних договорів усіма видами юридичної діяльності держави;
- необхідність офіційного опублікування імплементованого міжнародного договору про охорону культурної спадщини є іманентною особливістю національної імплементації цього договору;
- насиченість міжнародних договорів про охорону культурної спадщини оціночними поняттями, високий рівень абстрактності їх приписів;
- вплив на практику реалізації норм досліджуваних міжнародних договорів актів міжнародних правозастосувальних органів;
- наявність міжнародних механізмів, що здійснюють контроль за впровадженням у життя міжнародних зобов'язань, узятих на себе державами згідно договорів про захист культурної спадщини.

Означені особливості національної імплементації міжнародно-правових

стандартів та механізмів захисту культурної спадщини мають бути належним чином враховані при здійсненні модернізації правової системи України у сучасних умовах політико-правової глобалізації та інтенсифікації процесів європейської міждержавної інтеграції.

Список використаної літератури

1. Гришук О. Принципи співвідношення міжнародного та внутрідержавного права щодо прав людини / О. Гришук // Вісник Львівського університету. – Випуск 42. Серія : Юридична. – 2006. – С. 3-9 ; Hryshchuk O. Pryntsyryu spivvidnoshennia mizhnarodnoho ta vnutriderzhavnoho prava shchodo prav liudyny / O. Hryshchuk // Visnyk Lvivskoho universytetu. – Vypusk 42. Seriiia : Yurydychna. – 2006. – S. 3-9.

2. Раданович Н. М. Імплементативна правотворчість: деякі загальнотеоретичні аспекти / Н. М. Раданович // Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. Серія I. «Дослідження та реферати». – Вип. 2. – Львів, 1999. – С. 30-34 ; Radanovych N. M. Implementatsiina pravotvorchist: deiaki zahalnoteoretychni aspekty / N. M. Radanovych // Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Seriiia I. «Doslidzhennia ta referaty». – Vyp. 2. – Lviv, 1999. – S. 30-34.

3. Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) / Н. М. Сергієнко // Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – К. – 2004. – 21 с. ; Serhiienko N. M. Zastosuvannia norm mizhnarodnoho prava orhanamy konstytutsiinoi yurysdyksii (ievropeiskyi dosvid) / N. M. Serhiienko // Spetsialnist 12.00.11 – mizhnarodne pravo : Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. – K. – 2004. – 21 s.

4. Дяченко В. І. Ефективність дії норм міжнародного гуманітарного права в їх еволюційному розвитку / В. І. Дяченко // Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – К. – 2003. – 21 с. ; Diachenko V. I. Efektyvnist dii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v yikh evoliutsiinomu rozvytku / V. I. Diachenko // Spetsialnist 12.00.11 – mizhnarodne pravo : Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. – K. – 2003. – 21 s.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

O. V. Yepifanov

THE INTERNATIONAL LAW STANDARDS IN THE FIELD OF PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE: THE CONCEPT AND CHARACTERISTIC OF THE SPECIES

The article is devoted to research of theoretical and methodological features of the implementation of international legal standards in the field of protection of cultural heritage in the context of the definition of the concept and the characteristics of the species. The mechanism of implementation of international legal standards for the protection of cultural heritage in the national legal system. Based on the analysis systematized forms, methods and practical aspects of the implementation of international legal standards for the industry in modern conditions of legal globalization and European integration of the interstate. It is noted that the effectiveness of the international law on the protection of cultural heritage as a whole depends on the willingness of States to transfer part of their sovereign powers in the field of the study of social life under broader international supervision.

Another feature of the considered contracts is the presence of international mechanisms to monitor the implementation of the life of international commitments undertaken by States under these agreements.

Peculiarities of national implementation of international agreements on the protection

of cultural heritage point to the need to expand the meaning of national implementation of international law, under which propose understand the process of legal mediation implementation of international law in the state, carried out by not only law-making, organizational and executive.

The above definition can also propose the concept of national implementation of international agreements on the protection of cultural heritage. It seems that this is the work of state agencies implementing the law practice standards agreements on the protection of cultural heritage, carried out in order to provide citizens legal use of these standards.

Key words: *cultural heritage, implementation, international law standards, legal protection, international control.*

УДК 342.7(477)+342.72/73(438)(045)

О. Д. Агєєв

ПРАВА МІГРАНТІВ ЯК ОБ'ЄКТНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОМБУДСМАНА З ПИТАНЬ МІГРАЦІЇ: В АСПЕКТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

У статті розглядаються сутність, види та міжнародні стандарти прав людини мігранта як об'єкту правозахисної діяльності омбудсмана з питань міграції. Визначаються особливості деяких напрямів діяльності омбудсмана у сфері заохочення та захисту прав людини мігранта, пов'язані із міжнародною міграцією громадян України.

Ключові слова: *міграція, мігрант, трудовий мігрант, права людини, міжнародні стандарти прав людини, права мігранта, декларація, конвенція, омбудсман, спеціалізований омбудсман.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття в результаті подальшого розвитку економічної інтеграції, подальшої глобалізації процесів виробництва і обміну та ряду інших факторів міграційні явища набули особливо серйозного значення для розвитку світу в цілому та окремих його регіонів. У результаті незадовільного соціально-економічного становища, яке супроводжується стрімким падінням рівня життя, як тимчасова, так і постійна міграція, мають тенденцію до неухильного зростання. Збільшення міграційних потоків супроводжується виникненням цілого комплексу проблем, пов'язаних із визначенням правового статусу та дотриманням й захистом прав людини мігранта. Незалежно від міграційного статусу всі мігранти є, передусім, людськими істотами, а тому до них універсально застосовується весь набір фундаментальних прав, закріплених Загальною декларацією прав людини, Міжнародними пактами про економічні, соціальні й культурні права та про громадянські й політичні права і інших основних міжнародних інструментах у галузі захисту прав людини. Міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини мігранта глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою.

Враховуючи всю важливість і складність проблем регулювання міграції, світове співтовариство не задовольняється тим загальним захистом, який гарантується на основі Міжнародного білля про права людини, воно дедалі частіше розробляє і на їх основі приймає спеціальні акти, які безпосередньо стосуються регулювання правового статусу мігрантів. Світове співтовариство закликає уряди країн розробляти міграційну

політику у відповідності до міжнародних стандартів захисту людини мігранта та залучати для здійснення такого захисту широке коло національних неурядових правозахисних інститутів, серед яких важлива роль відводиться інституту омбудсмана, в даному випадку, спеціалізованого омбудсмана з питань міграції. Головною метою діяльності омбудсмана з питань міграції являється сприяння реалізації прав і свобод людини мігранта, їх охорона і захист. Тому дослідження основних прав людини мігранта як об'єкту правозахисної діяльності омбудсмана і міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини мігранта представляється важливим з точки зору з'ясування основних напрямів його діяльності.

Метою роботи є аналіз основних міжнародно-правових інструментів у сфері визнання та захисту прав людини мігранта і визначення на їх основі основних прав і свобод людини мігранта, які становлять об'єкт правозахисної діяльності омбудсмана з питань міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міграційних процесів, вироблення та реалізації національної міграційної політики та міжнародно-правового регулювання трудової міграції буди предметом наукових розробок спеціалістів різних галузей науки. Серед вітчизняних науковців питанням міграції присвячені роботи таких вчених, як С. Братков, І. Василенко, Ю. Волошин, Ю. Гаврушко, О. Горбань, С. Кременчуцький, О. Малиновська, Д. Муратов, С. Науменко, О. Поліщук, Ю. Римаренко, С. Римаренко, І. Серова, О. Савченко, В. Снігур, В. Столбовий, Г. Тимчик, Н. Тиндик, С. Чехович, Т. Цуркан та інших. Систематизований аналіз правового статусу, компетенції, організації роботи та основних напрямів діяльності омбудсмана міститься у дослідженнях як зарубіжних, так і українських вчених, таких як, А. Автономов, В. Бойцова, П. Бромхед, Л. Голяк, І. Лазарь, Є. Лентовські, І. Мелик-Дадаєва, Н. Хаманева, А. Хіль-Роблес, О. Марцеляк, К. Закоморна, В. Барчук, Н. Наулік та інших. Проте серед наукових робіт, що досліджують процеси міграції, та робіт, присвячених інституту омбудсмана, недостатньо уваги приділяється з'ясуванню основних прав людини мігранта та їх захисту за допомогою спеціалізованих омбудсманівських служб.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі правовий статус мігрантів визначається як сукупність прав і обов'язків мігруючих осіб, що регламентуються національним законодавством держав і міжнародно-правовими нормами і принципами, що характеризують їх як мігрантів і визначають їх положення в приймаючій країні. При цьому права мігрантів розглядаються як юридично визнані можливості мігруючих осіб, якими вони наділені міжнародною спільнотою в результаті прийняття міжнародних універсальних і регіональних багатосторонніх договорів, двосторонніх угод, а також національними нормами права, що відображають специфіку підходу кожної держави до цієї проблеми і в той же час відповідають вимогам основних норм і принципів міжнародного права [2, с. 11].

На саміті ООН у справах біженців і мігрантів, який проходив 19 вересня 2016 року у Нью-Йорку, підкреслювалося, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності. Як відомо, відповідно до зобов'язань, що випливають з міжнародного права, забороняється будь-яка дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Однак у багатьох частинах світу ми спостерігаємо зростання ксенофобії і расизму по відношенню до біженців і мігрантів, що викликає величезну стурбованість міжнародної спільноти.

В резолюції, прийнятій за підсумками даного саміту, знову підтверджуються цілі та принципи, закріплені в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини та основних міжнародних договорах з прав людини. Підкреслюється, що світове співтовариство буде й надалі повністю захищати права людини всіх біженців і мігрантів незалежно від їх статусу, і що хоча для регулювання порядку поведінки з біженцями і мігрантами встановлена зокрема нормативно-правова база, вони мають ті ж універсальні права людини й основні свободи, що й інші люди. Вони також стикаються з багатьма як загальними проблемами, так і проблемами насильства та експлуатації, расизму та ксенофобії. Тому Резолюція підтверджує обов'язки держав-членів ООН у повному обсязі дотримуватись прав людини мігрантів, використовуючи всі можливі для цього засоби, створювати такі умови життя, за яких вони будуть жити у безпеці й з гідністю [7, с. 3 - 5].

У Нью-Йоркській декларації перераховані масштабні зобов'язання, що стосуються як вирішення поточних, так і забезпечення готовності світу до вирішення майбутніх завдань у сфері міграції. У число цих зобов'язань входять наступні: захищати права людини всіх біженців і мігрантів незалежно від їх статусу; забезпечити, щоб всі діти-біженці та діти-мігранти почали здобувати освіту протягом декількох місяців після прибуття в країну призначення; запобігати і припиняти сексуальне і гендерне насильство; рішуче засуджувати ксенофобію щодо біженців і мігрантів і підтримувати глобальну кампанію по боротьбі з цим явищем; впровадити комплекс заходів щодо біженців на основі нового механізму, який буде встановлювати відповідальність держав-членів, партнерів з числа організацій громадянського суспільства та системи ООН в ситуаціях, пов'язаних з масштабним переміщенням або тривалим перебуванням біженців; розширити можливості для переїзду біженців в інші країни, наприклад за допомогою програм мобільності робочої сили або освітніх програм; посилити глобальне управління міграцією шляхом включення Міжнародної організації з міграції в систему ООН [7, с. 3 - 5].

Найбільшим сучасним регулятором міжнародних міграційних відносин в епоху глобалізації виступає ООН та її структурні підрозділи. Беручи активну участь у розробці загальних універсальних міжнародно-правових підходів, ООН прагне створити єдину універсальну систему захисту прав мігрантів, яка базується на загальних документах з прав людини, таких як Загальна Декларація прав людини, Пакти про права людини, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, Конвенція про права дитини та ряд резолюцій [6, с. 12].

Права і свободи людини мігранта відображені у низці конвенцій, декларацій, протоколів, статутів міжнародних організацій, багато з яких являються фундаментальними документами. Слід зауважити, що вони стосуються як мігрантів в цілому, так і окремих видів та правових категорій мігрантів.

Найбільш велика кількість міжнародних документів стосується такої особливої соціально-правової проблеми, як трудова міграція. Проблеми забезпечення правового захисту трудящих-мігрантів і членів їх сімей були і є предметом турботи з боку багатьох міжнародних інституцій. Зокрема, центром міжнародної нормативної діяльності з питань праці є Міжнародна Організація Праці (МОП) - одна з найстаріших міжнародних організацій, яка була утворена ще в 1919 році і знаходиться під егідою ООН. В її Статуті йдеться про необхідність покращення умов праці, для того, щоб уникнути несправедливості, злиднів, які можуть тягнути за собою масові заворушення і загрозу світовій безпеці. Міжнародна організація праці неодноразово зверталася до проблем трудових мігрантів і захисту їх прав, присвятивши цьому питанню численні

конвенції, які регламентують різні аспекти правового статусу трудящих-мігрантів. Результатом діяльності МОП стала розробка базових принципів для міжнародних трудових мігрантів, які закріплені в таких документах, як Конвенція про трудящих-мігрантів № 97 (прийнята в 1939 р. і переглянута в 1949 р.); Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення № 143 (1975 р.); Конвенція №118 про рівноправність громадян країни і іноземців, а також осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення.

Конвенція № 97 передбачає рівність ставлення і недискримінацію на підставі національної, расової, релігійної або статевої приналежності між трудящими-мігрантами, що законно перебувають на території держави, і її власними громадянами. Вона стосується, передусім, умов життя і праці, соціального захисту, податку на фонд заробітної плати і доступу до правосуддя. Положення конвенції в числі іншого обумовлюють рівну оплату за працю рівної цінності, членство в профспілках, а також користування перевагами колективних переговорів.

Конвенція № 143, повна назва якої «Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівності можливостей і поводження», є спробою міжнародної спільноти визначити питання неврегульованої міграції, причому з точки зору прав людини. Стаття 1 встановлює зобов'язання дотримуватися основних прав людини всіх трудящих-мігрантів. Іншими словами, права всіх трудових мігрантів, незалежно від їх статусу, повинні поважатися. Намір, виражений в цій статті, полягає в тому, щоб, не заперечуючи права держав регулювати міграційні потоки, ще раз підтвердити право мігрантів на захист, незалежно від того, потрапили вони в країну і залишилися в ній на врегульованій основі чи ні, мають вони офіційні документи чи ні. Ця стаття звертається до фундаментальних прав людини, які містяться в міжнародних документах, прийнятих ООН в цій області і охоплює фундаментальні права працівників, передбачені Декларацією МОП про основоположні принципи в сфері праці, прийнятої Міжнародною конференцією праці 18 червня 1998 року [12, с. 3].

Конвенція №118 відноситься до типових «гнучких» конвенцій МОП, яка надає державам можливість вибору тих галузей соціального забезпечення, де буде застосовуватися принцип рівності громадян країни і іноземців. Як правило, до таких галузей належать медична допомога, допомога по хворобі, вагітності і пологах, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника, у випадку трудового каліцтва і професійного захворювання.

Важливе значення у визначенні правового статусу людини мігранта та захисті її прав має й прийнята в грудні 1990 року Генеральною Асамблеєю ООН Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, яка «являє собою всеохоплюючий міжнародно-правовий акт, у якому знайшли закріплення детально розроблена система специфічних прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, а також механізми захисту цих прав» [5, с. 3]. Конвенція спирається на базові документи ООН з прав людини та документи МОП щодо прав трудящих-мігрантів, закликає держави поважати й забезпечувати права всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, що знаходяться на їхній території під їхньою юрисдикцією. Основні положення цієї Конвенції стосуються всього комплексу особистих, соціально-економічних, політичних, культурних прав трудящих-мігрантів. Крім того, Конвенція дає визначення поняття трудового мігранта, під яким розуміє особу, що буде займатися, займається чи займалася оплачуваною діяльністю у державі, громадянином якої вона не є, та передбачає механізм контролю за встановленими нею нормами та захистом прав трудових мігрантів, передбачивши утворення Комітету по захисту прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей. Передбачено й утворення державами-учасницями служб з

міжнародної міграції, насамперед для вироблення окремої міграційної політики. Істотний аспект Конвенції полягає в тому, що згідно з нею держави, що ратифікували Конвенцію, не можуть виключити зі сфери її застосування ніяку категорію мігрантів. Важливо відзначити також «неподільність» документа і той факт, що він включає всі типи працівників-мігрантів, включаючи і тих, хто виключений з наявних документів МОП [11, с. 67].

Конвенція відстоює закріплене право для всіх, включаючи трудящих-мігрантів, вільно покинути будь-яку державу, а також в'їхати в державу свого походження і залишитися в ній, незалежно від їх міграційного статусу; захист від нелюдських умов проживання та роботи, фізичного (і сексуального) насильства, якому мігранти іноді піддаються; заборону на жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання; заборону рабства або підневільного стану і примусової чи обов'язкової праці; а також передбачає зобов'язання держав захищати мігрантів і членів їх сімей від насильства, тілесних ушкоджень, погроз і залякування. Відповідно до Конвенції всі мігранти мають пава на основні свободи, такі як, свобода думки, совісті, релігії, а також інші права, що стосуються створення нормальних, справедливих і гуманних умов проживання. Конвенція визначає також базу для вироблення міграційної політики, яка не порушує норм прав людини [4, с. 171-176].

У захисті прав людини мігранта бере участь Рада з прав людини ООН, яка неодноразово підкреслювала в своїх рекомендаціях, що при застосуванні міжнародних інструментів (конвенцій, протоколів і декларацій) по захисту прав людини не повинно проводитися поділу на громадян і іноземців. Одним з напрямків діяльності Ради з прав людини є моніторинг захисту прав мігрантів (переважно трудових). Моніторинг здійснює Спеціальний Доповідач з прав людини мігрантів, який готує для Комісії з прав людини ООН щорічну доповідь, а також доповіді по конкретним країнам (після короткострокових візитів). На засіданні Ради з прав людини Генеральної Асамблеї ООН, яке відбулося в 2008 році, були підтверджені пріоритетні напрямки діяльності ООН в галузі сприяння повній інтеграції мігрантів у приймаючих країнах і створення в цих країнах атмосфери злагоди і толерантності. Підкреслювалося, що, хоча ООН повністю визнає суверенні права органів влади кожної країни на прийняття і здійснення міграційних заходів і заходів з охорони державних кордонів, всі країни зобов'язані дотримуватися взятих на себе зобов'язань за міжнародним правом, в тому числі в галузі захисту прав людини, тим більше що велика їх частина застосовується без відмінності між громадянами і іноземцями [10, с. 2].

Проблемами міжнародної трудової міграції як складової частини міжнародної міграції займаються також Об'єднана програма ООН щодо вірусу імунодефіциту людини/синдрому набутого імунодефіциту (ЮНЕЙДС); Управління Верховного комісару ООН з прав людини; Управління Верховного комісаріату ООН у справах біженців, Навчальний та науково-дослідний інститут ООН (ЮНІТАР); Управління ООН з наркотиків та злочинності; Фонд ООН у сфері народонаселення (ЮНФПА), а також спеціалізовані установи ООН: Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти та культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Женевська група з міграції [6, с. 12].

Наприклад, на початку 2001 р. Управління Верховного комісаріату ООН у справах біженців ООН та шведська міграційна служба розпочали спільну ініціативу з метою сприяння діалогу щодо проблем притулку та нерегулярної міграції в державах, які розташовані вздовж східних кордонів ЄС. Ініціатива була названа Седеркопінгським процесом на честь міста Седеркопінг у Швеції, де відбулася перша зустріч. Відзначається, що стратегічною метою цього процесу є приведення законодавства,

політик та практик Білорусії, Молдови та України з питань міграції та надання притулку у відповідність із стандартами ЄС, а також створення ефективної та життєздатної регіональної мережі з питань міграції серед держав-учасниць, сприяння прикордонному співробітництву між державами з питань управління притулком, міграцією та кордонами [9, с. 1]. З 2004 року, цей процес зосереджується на обміні досвідом між державами – новими членами ЄС (Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія та Словаччина) та країнами на зовнішньому східному кордоні розширеного ЄС – Білоруссю, Молдовою та Україною.

Опікується проблемами прав мігрантів і Рада Європи. Основними правовими документами, прийнятими у межах Ради Європи, що забезпечують захист мігрантів, передусім, трудящих-мігрантів, Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р., Європейська соціальна хартія та Рекомендації парламентської Асамблеї Ради Європи 1277 (1995), 1306 (1996), 1327 (1997), 1334 (1997). Європейська соціальна хартія, зокрема, визначає широке коло прав в економічній і соціальній галузях, серед яких, крім права на працю, на створення робітничих організацій, ведення колективних переговорів і укладання колективних договорів, особливо наголошує на таких правах, як право на справедливі, безпечні і здорові умови праці, право на справедливий винагороду, право дітей і молоді на спеціальний захист від фізичних і моральних посягань, право працюючих жінок на спеціальний захист у випадку материнства, право кожного працюючого на соціальне забезпечення, право громадян однієї держави-учасниці одержувати прибутки на території іншої на рівній основі з громадянами останньої, право трудящих-мігрантів та членів їх сімей мати однакові умови з громадянами європейських країн щодо винагороди та інших умов праці, включаючи можливості прийняття на роботу, вступу до профспілок, ведення колективних переговорів тощо. Хартія покладає на її учасників обов'язок полегшити возз'єднання сімей іноземних робітників, які мають дозвіл на влаштування на території відповідної держави.

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р. уважаючи, що правовий статус трудящих-мігрантів, які є громадянами держав – членів Ради Європи, повинен регулюватися таким чином, щоб забезпечити їм, у міру можливості, в усіх аспектах умов життя й праці режим, не менш сприятливий, ніж режим, що надається працівникам, які є громадянами держави, що приймає, сприяє поліпшенню соціального становища трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей [1, с. 1-7]. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р. врегульовує принципові аспекти правового статусу трудящих-мігрантів, зокрема такі питання, як: працевлаштування, проходження медичного обстеження та професійних іспитів, відшкодування подорожніх витрат, оформлення посвідки на проживання та видачу дозволів на працевлаштування, гарантії возз'єднання сімей, безпеку праці, переказ грошових заощаджень, надання соціальної та медичної допомоги, завершення дії трудових угод, звільнення та повторне працевлаштування тощо [3, с. 60-68].

Питання забезпечення й захисту людини мігранта були предметом розгляду на самітах ОБСЄ. Так, у рішенні Будапештського саміту ОБСЄ 1994 р. зазначається, що держави-учасниці знову підтверджують, що права людини є загальними і неподільними, що захист і забезпечення прав робітників-мігрантів має свій людський вимір. Вони підкреслюють право робітників-мігрантів на вільний прояв своїх етнічних, культурних, релігійних та мовних особливостей і що здійснення цих прав може піддаватися лише таким обмеженням, які встановлені законом і відповідають міжнародним нормам. Поряд з цим було встановлено, що держави повинні вживати належних заходів для більш ефективного запобігання расистських і інших

насильницьких проявів нетерпимості по відношенню до робітників-мігрантів і членів їхніх сімей, засудженню всіх актів дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри і етнічного походження, а також нетерпимості і ксенофобії стосовно робітників-мігрантів. Держави повинні сприяти соціальній інтеграції робітників-мігрантів в тих країнах, де вони законно проживають [8, с. 219].

Як бачимо, відповідно до універсальних і регіональних міжнародно-правових документів людина мігрант наділена всіма загально визнаними правами й свободами людини. Це означає, що для омбудсмана з питань міграції не важливим є правовий статус та категорія людини мігранта, він повинен відстоювати і захищати права всіх. Але, певний вплив категорія мігрантів має на визначення напрямів, форм і методів діяльності омбудсмана. Якщо для захисту прав внутрішніх мігрантів і іноземців, які перебувають на території України, застосовуються всі засоби національного механізму захисту прав людини, то для захисту наших співвітчизників за кордоном необхідні дещо інші підходи та способи.

Так, у випадку із зовнішніми мігрантами, для омбудсмана розгляд скарг та заяв осіб про порушення їх прав, як одного з основних напрямів його діяльності, ускладнюється перебуванням людини мігранта на території іноземної держави. В даному випадку омбудсман використовує такі способи, як взаємодія з консульськими установами України в країнах перебування наших громадян; налагодження діалогу з відповідними державними органами країн прийому трудових мігрантів з метою виявлення та обговорення проблем трудової міграції, спільного аналізу причин та наслідків порушень прав людини у процесах трудової міграції та вироблені практичних заходів з їх усунення та попередження; розвиток співробітництва із службами омбудсманів зарубіжних країн у процесах захисту прав трудових мігрантів, попередження проявів дискримінації та ксенофобії по відношенню до трудових мігрантів та членів їх сімей; підтримка тісного взаємозв'язку з діаспорами та громадськими організаціями українських трудових мігрантів в інших країнах тощо.

Чималу роль у захисті прав людини мігранта відіграє просвітницька та інформаційно-роз'яснювальна діяльність омбудсмана по підготовці і виданню тематичних посібників, інформаційних бюлетенів та іншої літератури з роз'ясненнями міжнародних стандартів у сфері міграції та прав мігрантів, особливостей інтеграційної політики та законодавства, передусім, трудового, країн перебування громадян України та способів захисту своїх прав. Для їх розповсюдження омбудсман також може залучати як консульські установи, так і громадські організації за кордоном. Омбудсман може також організувати в Україні для громадян, що бажають виїхати за кордон, тематичні семінари та круглі столи із залученням спеціалістів з досвідом та знаннями щодо захисту прав трудових мігрантів, біженців та осіб, що шукають притулку, для поглиблення знань про міжнародну практику найму, обговорення проблем визначення правового статусу та легалізації мігрантів, їх соціокультурної адаптації, проблем дискримінації з боку органів державної влади та потенційних роботодавців, способів протидії зазначеним проявам та захисту своїх прав.

Важливим напрямом є також аналітична діяльність омбудсмана з питань міграції щодо моніторингу та аналізу дотримання прав трудових мігрантів й їх доступу до системи соціального захисту в країнах перебування громадян України та подання за його результатами пропозицій щодо вирішення виявлених проблем на міждержавному рівні в урядові та інші державні структури.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження, можна констатувати, що міжнародне співтовариство виробило достатню нормативну базу для застосування до міграції підходу, орієнтованого на захист прав мігрантів.

Визнаючи за мігрантами весь комплекс прав людини і громадянина, світова спільнота направляє зусилля на дотримання прав людини мігранта та забезпечення безпечної, упорядкованої й організованої міграції за рахунок посилення ефективності діяльності інститутів і структур, що вже існують, а також шляхом створення нових з акцентом на більш широке залучення національних неурядових правозахисних та належних позасудових механізмів, до яких відноситься і інститут омбудсмана.

Омбудсман з питань міграції відіграє важливу роль у сприянні й реалізації основоположних принципів й прав трудових мігрантів, впливає на процес удосконалення міграційної політики і практики, сприяє формуванню програм забезпечення справедливої міграції, що не лише гарантують дотримання основних прав мігрантів, а й відкривають перед ними реальні можливості у сфері гідної праці.

Список використаної літератури

1. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24.11.1977 (Конвенцію ратифіковано з застереженням Законом України N 755-V від 16.03.2007, ВВР, 2007, N 21, ст.290) [електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_307/page ; Evropeys'ka konventsiya pro pravovyy status trudyahchyh-migrantiv vid 24.11.1977 [elektronnyu resurs] – rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_307/page

2. Зинченко Н. Н. Миграционное право в международно-правовой доктрине и практике : становление и перспективы развития : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / Н. Н. Зинченко. – М., 2012. – 48 с. ; Zinchenko N.N. Migratsionnoe pravo v mezhdunaodno-pravovoy doktrine i praktike : stanovlenie I perspektivy razvitiya : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni d-ra yurid. nauk : spets. 12.00.10 « Mezhdunarodnoe pravo; evropeyskoe pravo» / N. N. Zinchenko. – М., 2012. – 48 с.

3. Карпачова Н.І. Правовий статус українських трудових мігрантів та стан дотримання їхніх прав і свобод // Юридика Україна. – 2003. – № 5. – С. 60-68. ; Karpachova N.I. Pravovyy status ukrainskikh trudovykh migrantiv ta stan dotrymannya ikhnikh prav i svobod // Yurydchna Ukaina. – 2003. – № 5. – С. 60-68.

4. Міжнародна конвенція про захист прав трудящих-мігрантів і членів їх сімей // Держава і право.— Київ, 1997.— С. 171-176. ; Mizhnarodna konventsiya pro zachist prav trudyahchyh-migrantiv i chleniv ikh simey // Derzhava i pravo.— Київ, 1997.— С. 171-176.

5. Міжнародно-правове регулювання статусу трудящих-емігрантів: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Салех Мухамед Абу. – К., 1999. – 16 с. ; Salch Mukhamed Abu. Mizhnarodno-pravove reguluvannya statusu trudyahchyh-emigrantiv : avtoref. diss. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk : spets. 12.00.11 «Mizhnarodne pravo» / Salch Mukhamed Abu. – К., 1999. – 16 с.

6. Поліщук О. В. Міжнародно-правове регулювання трудової міграції населення: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О.В. Поліщук. – Х., 2009. – 22 с. ; Polishchuk O. V. Mizhnarodno-pravove reguluvannya трудової migratsii naseleण्या: avtoref. diss. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk : spets. 12.00.11 «Mizhnarodne pravo» / Polishchuk O. V. – ХН., 2009. – 22 с.

7. Резолюция 71/1, принятая ГА ООН, «Нью-Йоркская декларация о беженцах и мигрантах» 19 сентября 2016 года / A/RES/71/1 ; Rezolyutsya 71/1, prinyataya GA OON, "Nyu-Yorkskaya deklaratsiya o bezhentsakh i migrantakh" 19 sentyabrya 2016 g. / A/RES/71/1

8. Решения Будапештского саммита СБСЕ 1994 года / Международные акты о

правах человека. Сборник документов. - Издательская группа: Норма - Инфра. М - Москва, 1999. ; Reshniya Budapeshtskogo sammita SBSE 1994 goda / Mezhdunarodnye akty o pravakh cheloveka. Sbornik dokumentov. - Izdatelskaya gruppa: Norma – Infra. М - Moskva, 1999

9. Середкопінгський процес – продовження діалогу [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244251276&cat_id=2484461 ; Seredkopingskiy protses – podovzhennya dialogu [elektronnyu resurs] – rezhym dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244251276&cat_id=2484461

10. Cholewinski Ryszard. Protecting the human rights of migrant workers and their families in accordance with the UN Convention on migrant workers as a tool to strengthen development in the State of employment [Електронний ресурс] – Режим доступу: : <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cmw/mwdiscussion.htm>

11. Paul de Gukteneyre. Antoine Peck and Ryszard Cholewinski, «Migration and Human Rights. The UN Convention on the Rights of Migrant Workers». Cambridge University Press and Unesco Publishing, 2009.

12. The ILO Multilateral Framework on Labour Migration: non-binding principles and guidelines for a rights-based approach to labour migration [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2006/106B09_343_engl.pdf

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

O. D. Ageev

RIGHTS OF MIGRANTS AS OBJECT FRAMEWORK OF OMBUDSMAN ON MIGRATION: IN THE ASPECT OF FOREIGN LABOR MIGRATION

The article examines the nature, types and international standards of human rights of the migrant, analysis of the main international legal instruments in the field of recognition and protection of human rights of migrants, purposes and principles enshrined in the Charter of the United Nations Universal Declaration of Human Rights and the main international human rights treaties. Migration is likely to be a cutting-edge issue in international relations, economics and social order in many countries. However, until quite recently, the treatment of individuals as migrants, immigrants and refugees had been little more than a footnote to many policy debates, governmental consultations and academic reviews.

This review summarizes main trends, issues, debates, actors and initiatives regarding recognition and extension of protection of the human rights of migrants. Its premise is that the rule of law and universal notions of human rights are essential foundations for democratic society and social peace. Evidence demonstrates that violations of migrants' human rights are so widespread and commonplace that they are a defining feature of international migration today. Determined features of some activities of the Ombudsman in the promotion and protection of human rights of migrants related to the international migration of citizens of Ukraine.

Key words: migration, migrants, human right, human rights of migrants, internally displaced person, ombudsman, specialized ombudsman, protect and promote the human rights.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.9(045)

В. В. Польщик

СЛЕДЫ ДЕЙСТВИЙ УБИЙЦЫ КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ

В статье на основе обобщения материалов уголовных дел и научных работ предоставляется типологическая характеристика потерпевших, определяются типичные место, время, обстановка и следы убийств, совершенных в условиях неочевидности, а также типологическая характеристика личности убийцы и следы действий убийцы, оставленные на месте преступления. Отмечается, что названные элементы занимают важное место в структуре криминалистической характеристики этих преступлений, поскольку расследование всегда начинается с их установления. Акцентируется, что именно непосредственные следы действий убийцы, которые исследуются в статье, предоставляют исходную информацию о преступлении.

Ключевые слова: *нераскрытое убийство, криминалистическая характеристика, тактические задачи, умышленное убийство, тактика следственных действий.*

Постановка проблемы. Раскрытие умышленных убийств, особенно совершенных в условиях неочевидности, во многих случаях является трудной задачей. Это связано, прежде всего, с тщательной подготовкой преступников к совершению преступления, уничтожением ими следов убийства на этапе реализации преступного умысла, отсутствием связи между жертвой и убийцей, возможных свидетелей. Согласно действующему законодательству Украины, неустановление виновного в совершении преступления лица создает основу для отнесения этого преступления к категории нераскрытых. При этом следователь обязан как непосредственно, так и через оперативные подразделения принимать меры для установления лица, совершившего преступление. Как правило, эта деятельность следователей и работников оперативных подразделений не является систематизированной, поскольку они загружены раскрытием текущих преступлений, и это является актуальной проблемой на пути к повышению ее эффективности. Следователи органов внутренних дел, не имея опыта расследования умышленных убийств прошлых лет, вынуждены выполнять сложнейшую работу при отсутствии достаточного научно-методического обеспечения расследования таких преступлений.

При указанных условиях особую значимость получают следы действий убийцы, непосредственно оставленные на месте преступления, поскольку именно они дают возможность составить характеристику как события, так и дать первичную оценки личности преступника, построив при этом дальнейшую правильную криминалистическую тактику расследования умышленного убийства.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика расследования нераскрытых преступлений по следам действий убийцы отражена в трудах многих

ученых, среди которых следует отметить Л. Г. Видонова, В. А. Коновалову, В. В. Тищенко, В. И. Шиканова и других. Но эти исследования охватывали общие вопросы, характерные для расследования всех разновидностей нераскрытых преступлений.

Анализ же следственной практики показывает, что для уголовных дел о нераскрытых убийствах существует ряд специфических факторов, связанных как с особенностями криминалистической характеристики этих преступлений, так и с ошибками, допущенными при проведении первоначальных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, направленных на установление и фиксацию непосредственных следов действий убийцы на месте преступления.

Изложение основного материала. Место происшествия по делам об убийствах является источником большого количества следов, отражающих механизм преступного действия, взаимоотношения преступника и потерпевшего, сведений об орудии убийства, о личностных характеристиках преступника, в отдельных случаях и о способах маскировки.

Наряду с существующей и общепризнанной криминалистами классификацией нам представляется целесообразным классифицировать следы по принадлежности на три вида: следы преступления, следы преступника и следы действий.

При этом к следам преступления обоснованно можно отнести:

- 1) объекты, которые до преступления составляли одно целое с телом и органами жертвы (кровь, слюна, различные выделения органов, клетки тела и органов);
- 2) объекты, которые до преступления составляли одно целое с одеждой жертвы (отдельные предметы одежды и обуви, пуговицы, волокна одежды);
- 3) объекты, которые до преступления были элементами вещной обстановки на месте преступления (деньги, ценности, предметы быта и одежды, различные частицы и вещества), а после преступления оказались отделенными от места преступления (преступник забрал их с собой).

В свою очередь, к следам преступника относится все то, что ранее составляло единое целое с телом и одеждой преступника и принадлежало ему (кровь, слюна, сперма, частицы одежды, различные вещи и предметы)

Также выделяются следы, образовавшиеся в результате динамических действий жертв или преступников во время преступления и после него.

Если следы преступления, преступника и следы действий жертв, как правило, имеют связь с конкретными лицами виновными в убийстве, то следы действий преступника обычно связаны с кругом лиц, среди которого может находиться лицо, совершившее конкретное убийство.

Исследованиями выявлены вероятные связи между следами действий преступника в отношении потерпевшего и определенным кругом лиц, среди которых обычно находятся убийцы.

Знание указанных связей позволяет использовать их при выдвижении типовых версий о личности убийцы в случаях совершения преступления без очевидцев.

Такие, например, следы действий, как: снятие с потерпевшего одежды, ее разбрасывание на месте преступления или сокрытие по месту работы и по месту жительства преступника; попытка поджечь труп с использованием неподходящих средств; перемещение трупа с одного видного места на другое, не менее заметное или перемещение трупа с целью его сокрытия на значительное расстояние, при наличии более удобных мест для сокрытия и расположенных ближе к месту убийства; захоронение трупа в аккуратно вырытую могилу без маскировки места захоронения; введение в половые органы женщины различных предметов; учинение на трупе

надписей или рисунков острыми или красящими предметами; отчленение половых органов; вспарывание режущим орудием живота и удаление внутренних органов, характерны для преступников, страдающих психическими заболеваниями в возрасте от 11 до 25 лет. Для них характерна также определенная «бессмысленность» действий.

По нашим наблюдениям, указанные выше действия в отношении к потерпевшим могут совершать подростки и молодые мужчины в возрасте до 25 лет с нормальной психикой, но совершившие убийства в состоянии алкогольного или наркотического опьянения.

Следы действий преступников, направленных на обезображивание лица жертвы или отчленение головы, с последующим ее захоронением характерны для мужчин в возрасте от 40 до 65 лет из круга лиц, с которыми потерпевшие находились в близких, дружественных отношениях или которых видели с потерпевшими незадолго до убийства.

Следы действий преступника, заключающихся в сокрытии трупа (перемещение в укромное место – яму, овраг, кусты и т.п., маскировка трупа ветками, листьями, землей, дерном, захоронение его в земле или утопление в водоеме, расчленение трупа) характерны для следующих групп преступников:

а) для близких потерпевших: один из супругов или сожителей, в единичных случаях – сын и зять;

б) для сослуживцев, друзей и приятелей потерпевшего включая любовников и лиц, находившихся с потерпевшим в интимных отношениях;

в) для лиц, проживавших вблизи мест убийств или мест обнаружения трупов (на расстоянии 40-500 м);

г) для лиц, которых видели вместе с потерпевшим незадолго до убийства;

д) для лиц, полагавших, что их могут подозревать в убийстве ввиду известности их конфликтов с потерпевшими или высказывавшихся ранее в намерении совершить убийство потерпевшего;

е) для лиц, которых часто видели в обществе потерпевшего.

Среди лиц, отмеченных в пункте «а», наряду с лицами, обладавшими нормальной психикой, наблюдались преступники, страдавшие различными психическими заболеваниями или с чертами деградации личности на почве алкоголизма и наркомании. Представители этой группы были в возрасте от 22 лет и старше.

Среди лиц, указанных в пунктах «б», «в», «г» нередко наблюдались несовершеннолетние в возрасте от 16 до 18 лет. Основной возраст представителей этих групп – 20 лет и более, причем лица, указанные в пунктах «в», «г», были приятелями потерпевших или знакомыми (малознакомыми) по месту жительства. Лица, указанные в пунктах «в», «г», «д», «е» были хорошо знакомы потерпевшим по месту работы, проживания или совместного общения: клубу, парку, дискотеки, улице, соседним сельским населенным пунктом. Нередко характеристики лиц одной группы совпадали с характеристиками другой. Так, преступник из круга приятелей по месту общения и относившийся к потерпевшему как друг, приятель оказывался тем лицом, которого видели другие люди последним с потерпевшим.

Преступники из указанных групп уничтожали не только труп, но и такие следы преступления, как кровь, одежду потерпевших и имевшиеся при них дорогостоящие предметы, следы волочения. Кражу личных вещей или ценностей, находившихся при потерпевшем совершали преступники, ранее судимые за корыстные преступления, которые были малознакомые или незнакомые с убитым.

Преступники не знакомые с потерпевшим и совершившие убийства при случайных встречах с жертвой, труп обычно оставляли на месте преступления или

ограничивались его перемещением в сторону, не далее 50 метров с целью успеть скрыться до обнаружения факта убийства.

Установлены единичные случаи, при которых лица, совершившие наезд на пешехода автотранспортом, оттащивали труп потерпевшего от дороги и маскировали его подручными средствами.

Расчленение трупов производилось в случаях убийств, совершенных в квартирах, индивидуальных домах или на прилегающих к ним приусадебных участках, в единичных случаях – по месту работы преступников. Во всех случаях расчленение было связано с уничтожением следов преступления. Расчлененный труп с места убийства выносился частями в различных упаковках. Части трупа закапывались в полях, в подвалах домов, выбрасывались в мусорные контейнеры, лесопосадки или водоемы. Иногда части трупов сжигались в печах, в том числе печах бань. Известны случаи, когда части трупа прятались в бочки с солениями, забрасывались в движущиеся железнодорожные вагоны.

Исследования показали, что расчленение трупов, как правило, производят близкие потерпевшим лица из числа супругов, сожителей, любовников, детей, братьев, сестер, а также зятя, невестки, тестя, тещи и приятели. Значительно реже это были лица, малознакомые с потерпевшими, пригласившие их для совершения полового акта.

Практически всегда расчленение трупа производилось по месту жительства преступника и в единичных случаях это делалось по месту жительства потерпевшего. Расчленение трупов на мелкие части (весом 300-500 гр.) обычно производили лица, страдающие расстройством психически и лица, использовавшие для сокрытия частей трупа канализационную систему квартиры.

Преступники, имевшие в своем распоряжении автотранспорт, трупы из помещения вывозили целыми.

Как можно увидеть из приведенного анализа и построенной модели классификации следов действий убийцы на месте преступления, обнаруженные на месте происшествия следы являются основой построения мысленной модели совершенного преступного деяния и как следствие выдвижение правильной следственной версии по конкретному факту умышленного убийства.

Выводы. Таким образом, в результате проведенного научно-практического исследования можно сделать вывод о том, что в структуре криминалистической характеристики преступлений отдельных видов важное место занимают практически-праксиологические факторы совершения преступлений. В частности, место, время, обстановка и следы действий убийцы тесно связаны с другими элементами криминалистической характеристики преступлений, совершенных в условиях неочевидности. Это объясняется тем, что именно с них начинается расследование, именно они придают исходную информацию о преступлении. И даже в ситуации, когда досудебное следствие возобновлено, расследование по таким делам об убийствах прошлых лет, как правило, начинается с анализа места, времени, обстановки совершения их и обнаруженных следов, информация о которых содержится в протоколе осмотра места происшествия и протоколах других первоначальных следственных действий.

В то же время, хотелось бы обратить внимание, что изложенная в статье информация должна использоваться не механически, а творчески, в сочетании с информацией, полученной при раскрытии и расследовании по конкретному факту убийства, в том числе – с внимательным установлением, изучением и оперативно-

следственной интерпретацией непосредственных следов действий убийцы на месте преступления.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2016 р.

В. В. Польщик

СЛІДИ ДІЙ ВБИВЦІ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

У статті на основі узагальнення матеріалів кримінальних справ і наукових робіт надається типологічна характеристика потерпілих, визначаються типові місце, час, обстановка і сліди вбивств, скоєних в умовах неочевидності, а також типологічна характеристика особистості вбивці і сліди дій вбивці, залишені на місці злочину. Відзначається, що названі елементи займають важливе місце в структурі криміналістичної характеристики цих злочинів, оскільки розслідування завжди починається з їх встановлення. Акцентується, що саме безпосередні сліди дій вбивці, які досліджуються в статті, надають вихідну інформацію про злочин.

Ключові слова: *нерозкрите вбивство, криміналістична характеристика, тактичні завдання, умисне вбивство, тактика слідчих дій.*

V. V. Polshchykov

TRACES OF ACTION AS AN ELEMENT KILLER FORENSIC TACTICS OF INVESTIGATION MURDER

In the article, on the basis of the generalization of the materials of criminal cases and scientific works, a typological description of the victims is provided, the typical place, time, circumstances and traces of murders committed in the conditions of non-obviousness are determined, as well as the typological characteristics of the killer's personality and the traces of the killer's actions left at the crime scene. It is noted that these elements occupy an important place in the structure of the criminalistic characteristics of these crimes, since the investigation always begins with their establishment. It is emphasized that it is the immediate traces of the killer's actions that are investigated in the article that provide background information on the crime.

Key words: *unsolved murder, forensic characteristics, tactical tasks, intentional murder, tactics of investigative actions.*

УДК 343.359.3(477)(045)

М. Є. Єжижанський, О. Б. Циклаурі

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ ТА ІНШИМ НЕЗАКОННИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

У статті здійснено спробу дослідити сучасний стан нормативно-правового регулювання запобігання і протидії контрабанді та іншим незаконним переміщенням товарів через митний кордон України, теоретичні та практичні підходи до розв'язання проблем боротьби із зазначеними правопорушеннями.

Ключові слова: *боротьба з контрабандою, запобігання і протидія вчиненню злочинів, контрабанда, незаконне переміщення товарів через митний кордон, протидія контрабанді.*

Постановка проблеми. За відомостями Державної фіскальної служби України, останні роки характеризуються стійким зростанням обсягів незаконного переміщення товарів через митний кордон України.

На фоні сучасного стану політичної та економічної ситуації, в якій знаходиться наша держава: проведення антитерористичної операції, зростання зовнішнього державного боргу, зменшення платоспроможності та скрутне фінансове становище значної частини населення, спостерігається стійка тенденція до зростання контрабанди, відповідно і до чинників, які спонукають осіб на вчинення зазначеного злочину.

Серед криміногенних чинників контрабанди дослідники визначають недоліки у стратегії економічної політики держави, а саме неузгодженість фінансової, податкової, промислової, господарчої та митно-тарифної політики, а також невизначеність державної політики в напрямку контролю над процесом виробництва й обігу товарів. До соціально-економічних факторів контрабанди слід віднести наявність в Україні тіньової економіки та невід'ємної її складової – корупції тощо [1; с. 168].

Порушення митних правил, пов'язані з переміщенням товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, характеризуються високим ступенем організованості, технічного забезпечення, регіональними і міжнародними зв'язками. Правопорушники все частіше використовують методи, за яких експортно-імпортні операції виглядають законними, але при цьому завдають шкоди бюджету держави. Ефективна протидія митним правопорушенням, зокрема переміщенню товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, є одним з важливих напрямків роботи митниць України [2; с. 58].

Запобігання та протидія незаконному переміщенню товарів через митний кордон залишається вельми актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням законодавчого, організаційно-правового регулювання та іншим окремим аспектам у сфері митного регулювання переміщення товарів через кордон, відповідальності за порушення митних правил присвятили увагу багато вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків: В. В. Горбонос, В. О. Допілка, С. В. Ківалов, Г. В. Кириченко, Є. Л. Косяк, В. В. Ліпінський, А. Б. Лялька, Т. В. Мельничук, С. М. Перепьолкін, С. О. Сорока, Д. Ю. Стригун, О. І. Хараберюш, Н. А. Хоменко та інші.

Мета дослідження. Здійснити пошук причин та можливих шляхів подолання проблем запобігання і протидії контрабанді та іншим незаконним переміщенням товарів через митний кордон на підставі аналізу сучасного стану нормативно-правового регулювання, теорії та практики вирішення зазначених питань.

Виклад основного матеріалу. В теорії можна спостерігати чимало підходів до визначення терміну «контрабанда», її сутності та рівня небезпечності для держави і суспільства. Так, Є. Л. Косяк зазначає, що термін контрабанда походить від поєднання двох слів італійського походження – contra – «проти» та bando – «урядовий указ» у буквальному смислі означає вчинення дій в супереч установленого урядом порядку. Будучи одним з досить поширених злочинів перш за все економічної спрямованості, контрабанда становить суттєву загрозу національній економічній безпеці України. Порушення бюджетного балансу, створення умов для недобросовісної конкуренції, а також загроз для здоров'я населення найбільші фактори ризику поширення контрабанди. При цьому особливе занепокоєння викликають наявні тенденції до набуття контрабандою форми злочинних промислів із широким використанням корумпованих зв'язків. Останні є можливими не лише через суб'єктивні фактори, а й через низку об'єктивних, до яких, зокрема, відносяться і недоліки правового

регулювання митних правовідносин, діяльності спеціалізованих органів та підрозділів з протидії контрабанді зовнішньоекономічної діяльності тощо [3; с.416].

На думку Русанова Г. А., для зарубіжного кримінального права властиве більш широке розуміння контрабанди і включення в нього діяння, вчиненого не тільки щодо предметів матеріального світу, а й у ставленні людей. У зарубіжних джерелах часто зустрічається поняття «контрабанда людей» (human smuggling) [4].

Існує й багато інших підходів, але, здебільшого, всі вони розмежовуються обсягом предмета складу злочину.

Відповідно до діючого законодавства можна виокремити 2 групи правопорушень із незаконного переміщення товарів через митний кордон: до першої можна віднести злочини, що тягнуть відповідальність передбачену Кримінальним кодексом України; до другої – адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена Митним кодексом України.

Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) визначає у Розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» контрабанду як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Зазначений злочин карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років (ч. 1 ст. 201 ККУ). Більш суворе покарання – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна передбачено за вчинення тієї самої дії, вчиненої за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за вчинення контрабанди, або службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 201 ККУ).

Розділ XIII Кримінального кодексу України «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» містить окремий склад злочину відповідальність за який передбачена ст. 305 Кодексу, він відмежовується від вищезазначеного складу ст. 201 предметом, а саме: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. Зазначена стаття передбачає більш суворе покарання, яке збільшується у залежності від кваліфікуючих ознак [5].

Митний кодекс України (далі – МКУ) передбачає адміністративну відповідальність за переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем (ст. 482 МКУ) та переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю (ст. 483 МКУ) [6].

Варто звернути увагу, що останнім часом спостерігається стрімке зростання кількості правопорушень із незаконного переміщення через державний кордон національної та іноземної валюти, цінностей, товарів. Щодо товарів, то особливу увагу засобів масової інформації та правоохоронних органів привертає незаконне переміщення алкогольних і тютюнових виробів, бурштину, палива та інших окремих груп товарів.

Щодо тютюнових виробів, то дослідники відзначають існування майже в кожній країні паралельно з легальним ринком тютюнових виробів їх нелегального ринку, і сумарну пропозицію тютюну визначає сума цих двох ринків. Контрабандні сигарети продаються за ціною, нижчою за ту, яку можуть дозволити собі торговці, що продають

сигарети, за які сплачено всі податки. Це, зокрема, підвищує їх споживання. Проблема загострюється там, де є великі розбіжності в податку між сусідніми країнами, де поширена корупція й до продажу контрабанди ставляться терпимо. Великомасштабна контрабанда тютюну спирається на злочинні організації, порівняно складні системи розподілу завезених контрабандою сигарет у країні призначення і недоліки контролю міжнародного обороту сигарет [7; с. 4].

Майже аналогічна ситуація спостерігається і з іншими вищезазначеними товарами в залежності від напрямку перетину кордону, здійснюється це ввіз чи вивіз з України. Правоохоронні органи покладають чимало зусиль для протидії зазначеним правопорушенням, але в усьому світі контрабанда була і залишається одним із найприбутковіших «бізнесів». Світовий досвід запобігання, виявлення та протидії зазначеним явищам досить великий, але з часом з'являються нові види та способи їх реалізації. Незважаючи на комплексні заходи із боротьби з контрабандою та незаконним переміщенням товарів через митний кордон, кількість правопорушень продовжує зростати, що завдає значної шкоди економіці, негативно впливає на криміногенну ситуацію в Україні. Це потребує здійснення активніших кроків з боку держави.

Зазначимо, що до набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 № 4025-VI [8] переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах також визнавалося контрабандою, а ст. 70 Кримінального кодексу України від 28.12.1960 року визначала контрабандою переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю не тільки товарів, а й валюти, цінностей та інших предметів у великих розмірах [9].

Зважаючи на стабільний зріст вчинення досліджуваних правопорушень, можливо саме пом'якшення відповідальності за їх вчинення у великих розмірах, стало однією з причин збільшення обсягів незаконного переміщення валюти, товарів та цінностей через митний кордон. Адже прибутки отримані від незаконного переміщення товарів надто високі, особливо, коли це поставлено на потік, а все, що загрожує правопорушникам у разі викриття – порівняно невеликі матеріальні збитки, а саме:

– накладення штрафу в розмірі 100 або 200 відсотків вартості товарів, транспортних засобів – безпосередніх предметів порушення митних правил (ст. 482 МКУ);

– накладення штрафу в розмірі 100 або 200 відсотків вартості товарів, транспортних засобів – безпосередніх предметів порушення митних правил з конфіскацією цих товарів, транспортних засобів і транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів – безпосередніх предметів порушення митних правил через митний кордон України поза митним контролем (ст. 483 МКУ) [6].

З огляду на викладене, окрім здійснення комплексних заходів із викриття і покарання зазначених правопорушень, потрібно приділяти більшої уваги превентивним заходам, серед яких можна виокремити посилення відповідальності за вчинення митних правопорушень. Вбачається за доцільне криміналізувати склади правопорушень із незаконного перевезення через митний кордон у великих та особливо великих розмірах окремих груп товарів (тютюнових і алкогольних виробів, нафтопродуктів, тощо), цінностей, національної та іноземної валюти.

Порушення митного законодавства характеризується не тільки кримінальною, кримінологічною та адміністративною деліктологічною особливостями (врахування яких є необхідним для підвищення ефективності їх протидії) але й тим, що боротьба з ними потребує особливих засобів, заходів та прийомів, які виходять за рамки національної юрисдикції [10; с. 3-4].

Окрему увагу потрібно приділити міжнародному співробітництву у галузі митної співпраці, адже міжнародне співробітництво є одним із вирішальних факторів впливу на міжнародний товарообіг та інші взаємовідносини держав. Як зазначає Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977 року до якої приєдналася Україна ще 23.05.2000 року: порушення митного законодавства становлять загрозу економічним, соціальним та фіскальним інтересам держав та законним інтересам торгівлі, протидія порушенням митного законодавства може бути ефективнішою за умови співробітництва між митними адміністраціями [11]. Для посилення ефективності боротьби з незаконним товарообігом між державами виникає потреба в уніфікації переліку предметів митних правопорушень та відповідальності за їх незаконне переміщення через державні кордони держав-учасників співпраці, тобто до уніфікації визначення поняття «контрабанда» як кримінального злочину та інших правопорушень пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через державний кордон, як адміністративних правопорушень.

Висновки. На всіх етапах розвитку багатьох країн контрабанда та інші порушення митних правил склали і складатиме реальну і потенційну загрозу економічній безпеці держави.

В сучасних умовах задля подальшого розвитку і поліпшення боротьби із зазначеними явищами вважаємо за доцільне випрацювати системний підхід до комплексу заходів підвищення ефективності боротьби із порушеннями митного законодавства, включити до комплексу оптимізації засобів протидії і виявлення контрабанди і інших незаконних переміщень через митний кордон:

- на рівні міждержавної співпраці, здійснити уніфікацію предмету правопорушень незаконного переміщення товарів через митні кордони;

- посилити відповідальність, розширивши предмет злочину контрабанди окремою групою товарів, цінностей, валюти у великих (особливо великих) розмірах та обтяжити відповідальність за вчинення відповідних складів злочинів.

Список використаної літератури

1. Хоменко Н. А. Мотивація і запобігання контрабанді / Н. А. Хоменко // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. – 2010. – № 2 (5). – С. 166–169; Khomenko N. A. Motyvatsiia i zapobihannia kontrabandi / N. A. Khomenko // Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser. : Pravo. – 2010. – № 2 (5). – S. 166–169.

2. Ліпінський В. В. Правові аспекти протидії переміщенню товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю / В. В. Ліпінський // Вісник Академії митної служби України. Серія : Право. – 2015. – № 1. – С. 58–63; Lipynskiy V. V. Pravovi aspekty protydii peremishchenniu tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy z prykhovuvanniam vid mytnoho kontroliu / V. V. Lipynskiy // Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Serii : Pravo. – 2015. – № 1. – S. 58–63.

3. Косяк Є. Л. Кримінологічний аналіз рівня та динаміки контрабанди в Україні / Є. Л. Косяк // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 416-421; Kosiak Ye. L. Kryminolohichnyi analiz rivnia ta dynamiky kontrabandy v Ukraini / Ye. L. Kosiak // Forum prava. – 2011. – № 4. – S. 416-421.

4. Русанов Г. А. Борьба с контрабандой культурных ценностей:

уголовно-правовые и криминологические вопросы [Текст] : [монография] / Г. А. Русанов ; [науч. ред. С. В. Максимов]. - М. : Юрлитинформ, 2010. - 165 с.; Rusanov H. A. Borba s kontrabandoi kulturnykh tsennosti: uholovno-pravovye u krymynolohycheskye voprosy [Tekst] : [monohrafyia] / H. A. Rusanov ; [nauch. red. S. V. Maksymov]. - M. : Yurlytynform, 2010. - 165 s.;

5. Кримінальний кодекс України: [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>; Kryminalnyi kodeks Ukrainy: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

6. Митний кодекс України: [Електронний ресурс]: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>; Mytnyi kodeks Ukrainy: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

7. Організаційно-правові питання боротьби з контрабандою, предметом якої є тютюнові вироби : навчально-практичний посібник / В. В. Варава, Ш. Б. Давлатов, О. В. Карнаухов, В. В. Липинський ; за ред. В. П. Гмирка. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України – 2004. – 88 с.; Orhanizatsiino-pravovi pytannia borotby z kontrabandoiu, predmetom yakoi ye tiutiunovi vyroby : navchalno-praktychnyi posibnyk / V. V. Varava, Sh. B. Davlatov, O. V. Karnaukhov, V. V. Lipynskiy ; za red. V. P. Hmyrka. – Dnipropetrovsk : Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy – 2004. – 88 c.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: [Електронний ресурс]: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 15.11.2011 № 4025-VI. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>.

9. Кримінальний кодекс України: [Електронний ресурс]: Закон України від 28.12.1960 року. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>; Kryminalnyi kodeks Ukrainy: [Elektronnyi resurs]: Zakon Ukrainy vid 28.12.1960 roku. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.

10. Ківалов С. В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з контрабандою та митними правопорушеннями / С. В. Ківалов // Митна справа. – 2011. – № 5. – С. 3–26.; Kivalov S. V. Mizhnarodne spivrobitnytstvo u borotbi z kontrabandoiu ta mytnymy pravoporushenniamy / S. V. Kivalov // Mytna sprava. – 2011. – № 5. – S. 3–26.

11. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_926; Mizhnarodna konventsiiia pro vzaiemnu administratyvnu dopomohu u vidvernenni, rozsliduvanni ta prypynenni porushen mytnoho zakonodavstva vid 09.06.1977 roku : [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_926.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

М. Ye. Yezhyzhanskyi, O. B. Tsyklauri

**CURRENT STATE OF NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF
PREVENTING AND CROSSING SMUGGLING AND OTHER ILLEGAL
MOVEMENT OF GOODS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE**

The article is an attempt to establish the current state of the main problems and ways to improve the normative-legal regulation of preventing and combating smuggling and other illegal movement of goods across the customs border of Ukraine, to identify the theoretical

and practical approaches to the prevention of marked violations of law.

It is established that in the present economic and political situation in the country, there is a significant growth in the volume of smuggling and other illegal movements of goods across the customs border that is a significant threat to the state's economy. Responsibility for the illegal movement of goods across the customs border delimits on the subject of the offenses, the legislation provides criminal and administrative responsibility for committing them.

Based on the analysis of the decriminalization of offenses in the customs sphere it specified that along with socio-economic and criminogenic factors as the spread of the negative effects and the consequences that lead to guilt, maybe the leniency of responsibility itself, is one of the factors increasing the number of specified offenses.

Conclusions are made about the need to overcome the mentioned factors by the further improvement of legal regulation in this sphere, especially with respect to preventing the commission of these offences, namely: at the level of inter-state cooperation to effect the unification of the subject of offences on illegal movement across the customs border; to strengthen the responsibility by expanding the subject of crimes of smuggling of certain group of goods, values, currency in large (especially large) size and increase the responsibility for the commission of the relevant offences.

Key words: *smuggling, prevention of smuggling, preventing and crossing crimes, illegal movement of goods across the customs border.*

УДК 343.851(045)

Я. В. Ступник

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

У статті здійснено кримінологічну характеристику причин та умов, що обумовлюють вчинення злочинів внутрішньо переміщеними особами та сформульовано на цій основі пропозиції щодо усунення деяких з них, з метою зниження кількості вчинюваних злочинів.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, детермінація, причини злочинності, політика протидії злочинності, латентність.*

Постановка проблеми. Кримінологічною доктриною і практикою охорони правопорядку підтверджено, що динаміку й структуру сучасної злочинності визначають не лише традиційні, давно вивчені фахівцями причини та умови цього негативного соціального феномену, але й специфічні криміногенні чинники, зумовлені різноманітними кризовими явищами й процесами, породжені новими складними соціально-економічними та внутрішньополітичними реаліями, в яких опинилось українське суспільство.

У даний час під впливом цих обставин практично в усіх регіонах нашої держави спостерігається зростання тяжких та особливо тяжких злочинів. Однією з причин зазначених процесів може бути явище внутрішнього переміщення осіб в Україні, що відбувається внаслідок проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей та окупації півострова Крим, а отже, це є проблемою, яка

потребує постійного наукового відстеження, а також глибокого і детального кримінологічного дослідження.

Не можна обійти увагою й той факт, що, з огляду на зміну пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики держави, її подальшу демократизацію й наближення до європейських стандартів, потребують удосконалення правова база, організаційно-управлінські та суто кримінологічні аспекти боротьби зі злочинністю. Вирішення окресленого кола проблемних питань дозволить істотно удосконалити теоретико-методологічні, організаційні та правові засади протидії злочинності, значно посилити кримінологічний тиск на різні форми її проявів. Саме це зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення зазначеної проблеми та заходів щодо її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти досліджуваного питання були предметом наукового аналізу ряду вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, зокрема, питання внутрішньо переміщених осіб в Україні і загалом розглядалися в працях Аракелова І.О., Батиргарєєвої В.С., Беззуб І.О., Болгова В.М., Буроменського М.В., Гончаренко О.А., Гринчака В.А., Козинець І.Г., Малиновської О.А., Новік В.О., Потапова В.І., Тарасенка Ю.М., Цорієвої О.С., Чеховича С.Б., та інших. Однак більшість науковців розробляли один або декілька фрагментів порушеної проблематики, не вирішуючи проблему в комплексному, інтегрованому вигляді.

Метою статті є кримінологічна характеристика основних об'єктивних та суб'єктивних факторів детермінації злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами як основа формування стратегії протидії цим суспільно небезпечним явищам.

Виклад основного матеріалу. У ч.1. ст. 1. Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII визначено, що внутрішньо переміщеною особою (ВПО) є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Анексія Криму у березні 2014 року та збройний конфлікт, що почався на Сході України в квітні 2014 року, призвели до масового переміщення цивільних осіб як всередині країни, так і за її межі. Станом на червень 2016 року в Україні нараховується близько 1,8 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [1, с.4].

Переселенці вимушені залишити охоплені конфліктом райони Донецької та Луганської областей через посилення запеклих бойових дій та припинення роботи державних служб. Причинами, що викликають переміщення зі східних областей України, як повідомляють ВПО, є питання безпеки (обстріли, зокрема артилерійські) і (або) гуманітарні наслідки конфлікту (відсутність води, продуктів харчування, ліків) [2].

Переважаю кількість переселенців складають вихідці з Донбасу. Про це свідчать і цифри зареєстрованих в підконтрольних уряду районах Донецької і Луганської областей переселенців. Так, в Донецьку область з підконтрольних сепаратистам районів виїхали майже 618,6 тис. чоловік, на Луганщину - 289,3 тис. Також популярним напрямком внутрішньої міграції із зони АТО є Харківська область, там, за офіційними даними, зараз проживають майже 189,2 тис. уродженців Донбасу. Більшість обрала своїм новим місцем проживання Київ (майже 148,7 тис.) і Київську область (54,7 тис.). Також відчули приплив переселенців Запорізька і Дніпропетровська області (105,2 і 75,6 тис. осіб відповідно) [3].

За даними Генеральної прокуратури України, за перше півріччя 2016 року обліковано 369644 кримінальних правопорушень, з них: 5313 умисних вбивств, 229 згвалтувань, 250460 злочинів проти власності, 12106 злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, 9045 злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, 11 випадків вчинення бандитизму [4].

Так, порівняно з показниками за перше півріччя 2015 року спостерігається збільшення кількості умисних вбивств (з 5133 до 5313, або на 3,5%), згвалтувань (з 141 до 229, або на 62,4%), крадіжок (з 141627 до 194347, або на 37,2%), грабежів (з 9442 до 13364, або на 41,5%), розбоїв (з 1698 до 2111, або на 24,3%). І це лише офіційна статистична інформація.

Якщо порівняти статистичні дані облікованих кримінальних правопорушень за перше півріччя 2015 року у відсотковому співвідношенні до аналогічних показників за перше півріччя 2016 року, то можна відзначити стійку тенденцію до збільшення кількості корисливо-насильницьких злочинів, що певною мірою пояснюється існуванням організаційних труднощів щодо забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб.

На думку Ю.М. Тарасенка, однією з причин збільшення кількості крадіжок, катувань, незаконних поведень зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами може бути явище внутрішнього переміщення осіб в Україні внаслідок проведення антитерористичної операції та окупації півострова Крим [5, с.266].

Однак твердження про взаємозв'язок між зростанням кількості вчинених злочинів та явищем внутрішнього переміщення осіб або, навпаки, відсутність такого зв'язку потребує додаткової аргументації, оскільки не дозволяє з достатньою коректністю оцінити наукову обґрунтованість висловлених думок.

Однією з головних проблем на шляху дослідження злочинності є обмеженість статистичної інформації, яка пов'язана з об'єктивними та суб'єктивними факторами. Об'єктивно, далеко не усі прояви феномена злочинності фіксуються на статистичному рівні. Ті ж з них, що підлягають фіксації, перш за все, окремі злочини, попадають до статистичного обліку далеко не в повному обсязі. І на це є об'єктивна причина – латентність соціальних явищ. З іншого боку значно звужують можливість статистичного відображення злочинності як явища вади самої методики статистичних спостережень та фіксації відповідної інформації, пов'язані як із високим рівнем узагальнення інформації, так і з організаційно-структурними недоліками самих форм статистичної звітності [6, с.95].

У ситуації, коли в основі офіційних звітів лежать відомчі аналізи правоохоронних органів, на які переважно покладено відповідальність за зростання злочинності, значна частина злочинів не реєструється [7, с.65]. О.М. Литвак стверджує, що загальні розміри латентної злочинності набагато більші, ніж 90% від усіх фактично вчинених злочинів, і латентна злочинність реально існує та впливає на суспільне життя через свої наслідки [8, с.63].

Як слушно зазначив А.Ф. Зелінський, порівняно низький коефіцієнт злочинності в Україні – це результат насамперед винятково високої латентності (прихованості) злочинів і погано поставленого обліку [9, с.32]. За оцінками різних дослідників, в Україні співвідношення зареєстрованих та латентних злочинів в цілому становить від 1:3 до 1:10 [10, с.24].

В.М. Болгов звертає увагу на те, що за результатами аналізу показників статистичної звітності про стан злочинів проти власності на території України та даних про переміщення біженців із зони АТО встановлено кореляційний зв'язок між

зазначеними явищами. Так, поряд із скороченням кількості кримінальних правопорушень проти власності на державному рівні порівняно з 2013 роком, спостерігається зростання злочинів цієї категорії в регіонах, які є місцями, куди переїжджають ВПО, зокрема в Кіровоградській, Запорізькій, Сумській, Чернігівській областях та місті Київ [11].

Усі наведені вище положення є лише наслідком тих суспільно-політичних процесів, які відбуваються зараз в державі, однак причини зростання рівня злочинності і їх взаємозв'язок з ВПО лежать набагато глибше. Слід відмітити, що вивчення факторного комплексу злочинності внутрішньо переміщених осіб дозволяє краще усвідомити досліджуваний феномен, а також розробити комплекс заходів адекватного реагування на злочини даної спрямованості, їх попередження.

Пояснення причин соціальних явищ виходить з методологічних базових понять причинності, враховує особливості їх в суспільстві. Причини та умови, що сприяють злочинності – це система негативних для відповідної суспільно-економічної формації та даної держави соціальних явищ, детермінуючих злочинність як наслідок [12]. Більшість криміногенних детермінант носить об'єктивно-суб'єктивний характер з переважанням об'єктивного або суб'єктивного [13, с.53]. Причини та умови злочинності за походженням завжди соціальні, включені в систему протиріч суспільства. За змістом вони виключно негативні, не відповідають інтересам особистості, суспільства, держави [14, с.201-205].

Причини злочинності у сфері, що досліджується, загалом закладені як у соціальному середовищі, в якому перебуває людина, так і в ній самій. Кожен злочин, який вчиняється внутрішньо переміщеними особами, пов'язаний з конкретною ситуацією, що має певні просторово-часові межі, об'єктивний зміст і суб'єктивне значення. За ступенем впливу на дії злочинця ситуації конкретного злочину у сфері, що досліджується, поділяються на провокаційні, сприятливі, нейтральні та ті, що ускладнюють. Також нерідко можна говорити і про їх симбіоз [15, с.345].

Сучасна злочинність в Україні існує та відтворюється у специфічних соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових умовах, властивих для країн перехідного типу. Відсутність чітко виражених стратегій суспільного розвитку, що орієнтовані на довгострокову перспективу, а також численні недоліки об'єктивного та суб'єктивного характеру у реалізації державних програм тактичного порядку, накладає відбиток на процесі розбудови вітчизняної правової системи та відповідно майже всіх соціальних інститутів. У зв'язку з цим детермінаційний комплекс сучасної злочинності в нашій державі характеризується значною розгалуженістю [16, с.76-83].

На тлі соціально-економічних, політичних, ідеологічних та міжнародних суперечностей, які існують в сучасному суспільстві, проблеми, що неминуче виникають при зміні місця проживання внутрішньо переміщеними особами, нерідко призводять до конфліктних ситуацій, які, як правило, носять протиправний спосіб вирішення. При цьому велику роль відіграє успішність процесу адаптації вимушених переселенців в нових умовах, а також конкретні життєві ситуації, в яких опиняються зазначені особи.

Враховуючи вищезазначене, до загальних причин та умов, які детермінують злочинність внутрішньо переміщених осіб належать наведені нижче.

1. Відсутність належного житла та житлових умов. Так, при облаштуванні на новому місці частина внутрішньо переміщених осіб намагається вирішувати свої проблеми незаконними способами: ухиляються від реєстрації, побоюючись таких наслідків, як можлива конфіскація майна групами сепаратистів в колишньому місці їх постійного проживання або призов чоловіків на військову службу для участі в

антитерористичній операції на сході країни, набувають житлову площу в обхід встановленого порядку, вчиняють інші протизаконні дії. У зв'язку з цим звертає на себе увагу стан забезпеченості житлом вимушених переселенців, більшість з яких оселилася, до прикладу, в місті Харкові неорганізовано, тобто у безпосередній близькості до побутової сфери криміногенних факторів окресленої групи злочинів, що сприяє виникненню конфліктів на побутовому ґрунті, які в значній своїй частині мають кримінальний характер перебігу і розв'язання, із місцевими жителями.

2. Відсутність роботи у внутрішньо переміщених осіб, що в свою чергу допускає можливість порушення закону для покращення свого матеріального становища.

3. Психологічний стрес через адаптацію до нових реалій та втрату усталеного способу життя. З переїздом на нове місце проживання, як правило, спостерігається розрив колишніх соціальних зв'язків, втрата знайомств, що значно послаблює соціальний контроль за поведінкою людини з боку її найближчого оточення і, взагалі, деструктивно впливає на його загальний психічний стан, що в свою чергу, створює умови для здійснення злочину.

4. Відсутність належної фінансової підтримки з боку держави. Варто зазначити, що вимушене переселення населення значною мірою впливає на збільшення кількості осіб без певного місця проживання (бомжів), безробітних, людей, які втратили легальні джерела доходу, адже стійке зростання з числа внутрішньо переміщених осіб бездомних громадян супроводжується зростанням питомої ваги останніх серед всіх злочинців. До даної групи факторів також можна віднести наявність об'єктивно існуючої системи протиріч між економічними інтересами і потребами кожної особи (групи осіб), зростання розриву у рівні доходів населення, збільшення соціальної нерівності.

5. Неякісність соціальних послуг, а також нерівність економіко-соціального захисту окремих верств населення.

6. Зростання міжнаціональної напруженості, виникнення конфліктів між місцевим населенням та внутрішньо переміщеними особами тощо.

До того ж слід враховувати й такі чинники, що призводять до подібного роду ситуацій, як: зростаюча психологічна напруженість, соціальна дезорганізація, некомфортність нових житлових умов, різність регіональних культур і субкультур, протилежні політичні погляди тощо [5, с.266].

Ні для кого не є секретом, що Україна переживає складний, перехідний період свого історичного розвитку. Тут і кореняться більшість причин злочинів, що вчиняються внутрішньо переміщеними особами. Ці причини обумовлені протиріччями кризового характеру, несприятливим впливом соціально-економічних чинників, нестабільністю і розбалансованістю економічних процесів, політичною нестабільністю, і насамперед військовими діями на сході країни. У країні ще не в повній мірі усунені наслідки економічної кризи споживчого ринку, спаду виробництва. Тривають зростання цін, зниження життєвого рівня більшості населення, збільшення безробіття. Все це породжує соціальні конфлікти, зумовлює втрату орієнтації, дезадаптацію і деморалізацію частини наших співгромадян.

Ми поділяємо думку В.М. Болгова, що внутрішньо переміщені особи, як і інші громадяни України, є надзвичайно важливим ресурсом для держави і залежно від її політики можуть або допомагати зростанню економіки та національного добробуту, або, навпаки, стати джерелом проблем і погіршення криміногенної обстановки. Саме на цьому має ґрунтуватися політика держави щодо таких громадян [11].

Власне кажучи, у сучасних умовах державі необхідна реалістична політика протидії злочинності, яка повинна бути науково обґрунтованою, фаховою, містити

основні концептуальні і програмні документи.

Українському суспільству потрібна єдина концепція, єдина стратегія боротьби зі злочинністю. Однак, не меншою є потреба і у прийнятті законів, що стосуються проведення кримінологічних експертиз, моніторингу та впровадження єдиної оцінки параметрів злочинності як в цілому, так і на регіональному рівні, а також окремих категорій, наприклад, внутрішньо переміщених осіб. Важливо також розробити єдині критерії оцінки ефективності відповідних державних програм соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб і систем профілактичних заходів.

Висновки. Підводячи підсумок, слід особливо відзначити, що причини злочинності, включаючи і злочинність внутрішньо переміщених осіб, безумовно, змінюються під впливом внутрішньої і зовнішньої політики, що проводиться державою, а тому у сучасних умовах важливо добитися максимального зниження рівня злочинності, попередити негативну дію причин та умов і організувати своєчасний профілактичний вплив на таких осіб з метою запобігання вчиненню ними злочинів.

Список використаної літератури

1. Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні». Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. - 2016. - 164с ; Projekt Rady Yevropy «Posylennia zakhystu prav liudyny vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini». Vdoskonalennia natsionalnoho zakonodavstva Ukrainy stosovno zakhystu prav liudyny vnutrishno peremishchenykh osib. - 2016. - 164s.

2. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/> ; Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://unhcr.org.ua/>

3. Карта расселения выходцев из Крыма и Донбасса: где живут 1,7 миллиона внутренних мигрантов? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.slovoidilo.ua/2016/10/27/infografika/obshhestvo/karta-rasseleniya-vyходcev-iz-kryma-i-donbassa-gde-zhivut-17-milliona-vnutrennix-migrantov> ; Karta rasseleniya vykhodtsev yz Kryma y Donbassa: hde zhyvut 1,7 myllyona vnutrennykh myhrantov? [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ru.slovoidilo.ua/2016/10/27/infografika/obshhestvo/karta-rasseleniya-vyходcev-iz-kryma-i-donbassa-gde-zhivut-17-milliona-vnutrennix-migrantov>

4. Довідка про стан та структуру кримінальних правопорушень на території України за січень – червень 2015 року і Довідка про стан та структуру кримінальних правопорушень на території України за січень – червень 2016 року – Генеральна прокуратура. – К., 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ivpz.org/struktura-za-p-vr-chchya-2015-r-ta-2016-r> ; Dovidka pro stan ta strukturu kryminalnykh pravoporushen na terytorii Ukrainy za sichen – cherven 2015 roku i Dovidka pro stan ta strukturu kryminalnykh pravoporushen na terytorii Ukrainy za sichen – cherven 2016 roku – Heneralna prokuratura . – K., 2016. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ivpz.org/struktura-za-p-vr-chchya-2015-r-ta-2016-r>

5. Тарасенко Ю.М. Щодо впливу внутрішньо переміщених осіб на стан злочинності в Україні / Ю.М. Тарасенко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / ред.кол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2016. — Вип. 31. —С. 265-273 ; Tarasenko Yu.M. Shchodo vplyvu vnutrishno peremishchenykh osib na stan zlochynnosti v Ukraini / Yu.M. Tarasenko // Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. pr. / red.kol.: V. I. Borysov ta in. — Kh. : Pravo, 2016. — Vyp. 31. —S. 265-273

6. Ігнатів О.М. Протидія загально кримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія / О.М. Ігнатів. – Харків: Діса Плюс, 2013. – 650 с. ; Ihnatov O.M.

Protydiia zahalno kryminalnii nasylnytskii zlochynnosti v Ukraini: monohrafiia / O.M. Ihnatov. – Kharkiv: Dysa Plus, 2013. – 650 s.

7. Джужа О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні / О. Джужа // Право України. – 2003. – № 12. – С. 65-70 ; Dzhuzha O. Dzherela kryminolohichnoi informatsii pro stan zlochynnosti v Ukraini / O. Dzhuzha // Pravo Ukrainy. – 2003. – № 12. – С. 65-70.

8. Литвак О. Латентна злочинність: деякі аспекти / О. Литвак // Право України. – 2003. – № 12. – С. 63-64 ; Lytvak O. Latentna zlochynnist: deiaki aspekty / O. Lytvak // Pravo Ukrainy. – 2003. – № 12. – С. 63-64.

9. Зелінський А.Ф. Кримінологія : [навч посіб] / А.Ф. Зелінський. – Х.: Рубікон, 2000.- 240с. ; Zelinskyi A.F. Kryminolohiia : [navch posib] / A.F. Zelinskyi. – Kh.: Rubikon, 2000.- 240s.

10. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие. Монография / Бандурка А.М., Давиденко Л.М. – Х.: Основа, 2003. – 224 с. ; Bandurka A.M. Prestupnost v Ukraïne: prychny u protyvodeistvye. Monohrafiia / Bandurka A.M., Davydenko L.M. – Kh.: Osnova, 2003.- 224 s.

11. Болгов В.М. Дискримінація внутрішньо переміщених осіб як одна із детермінант зростання рівня злочинності проти власності / В.М. Болгов // Веб-сайт Національної академії прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ap.gov.ua> ; Bolhov V.M. Dyskryminatsiia vnutrishno peremishchenykh osib yak odna iz determinant zrostannia rivnia zlochynnosti proty vlasnosti / V.M. Bolhov // Veb-sait Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ap.gov.ua>

12. Кримінологія: учебник / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – 566 с. ; Kryminolohiia: uchebnyk / pod red. N.F. Kuznetsovoi, H.M. Mynkovskoho. – M.: Yzd-vo BEK, 1998. – 566 s.

13. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминалогической детерминации. М., 1984. – 208с. ; Kuznetsova N.F. Problemy kryminolohycheskoi deternynatsyy. M., 1984. – 208s.

14. Кримінологія / под ред. А.И. Долговой. М., 1997. – С. 201–205. ; Kryminolohiia / pod red. A.Y. Dolhovoï. M., 1997. – S. 201–205.

15. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009-2013 роки): моногр. / [Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Книженко О.О., Литвак О.М., Ярмиш О.Н. та ін.]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 484 с. ; Monitorynhovyi kryminolohichnyi analiz zlochynnosti v Ukraini (2009-2013 roky): monohr. / [Blazhivskyi Ye.M., Koziakov I.M., Knyzhenko O.O., Lytvak O.M., Yarmysh O.N. ta in.]. – K.: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2014. – 484 s.

16. Кримінологія. (Загальна частина): навчальний посібник / Кол. Авторів Блага А.Б., Богатирьов І.Г., Давиденко Л.М. та ін.; за заг.ред. О.М. Бандурки. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. – 240 с. ; Monitorynhovyi kryminolohichnyi analiz zlochynnosti v Ukraini (2009-2013 roky): monohr. / [Blazhivskyi Ye.M., Koziakov I.M., Knyzhenko O.O., Lytvak O.M., Yarmysh O.N. ta in.]. – K.: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2014. – 484 s.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

Y. V. Stupnyk

**THE CAUSES AND CONDITIONS OF COMMITTING CRIMES INTERNALLY
DISPLACED PERSONS**

This article is provided criminological characteristics of causes and conditions that lead to crimes of internally displaced persons and formulated on this basis, proposals to eliminate some of them, to reduce the number of crimes exerted.

Indicated that criminological theory and practice of law enforcement confirmed that the dynamics and structure of modern criminality determine not only traditional, long studied by experts causes and conditions of this negative social phenomenon, but also specific criminogenic factors caused by various crises and processes generated by the new complex social -economic and domestic political realities, which ended in Ukrainian society.

Annexation of Crimea in March 2014 and armed conflict that began in eastern Ukraine in April 2014, resulted in massive displacement of civilians both inside the country and abroad. As of June 2016 in Ukraine there are about 1.8 million internally displaced persons.

The settlers forced to leave conflict areas covered Donetsk and Lugansk regions by strengthening fierce fighting and suspension of public services. Causes of displacement from the eastern regions of Ukraine, as reported by IDPs are safety issues (attacks, including artillery) and (or) humanitarian consequences of the conflict (lack of water, food, medicine).

Against the backdrop of the socio-economic, political, ideological and ethnic contradictions that exist in today's society, the problems that inevitably arise in the relocation of internally displaced persons, often resulting in conflict situations that usually are illegal way to solve. In this important role played by the success of the adaptation process internally displaced persons in the new conditions and specific life situations in which people find themselves listed.

It's no secret that Ukraine is going through a difficult transitional period of historical development. There are many reasons rooted and crimes committed internally displaced persons. These reasons caused the crisis contradictions nature unfavorable impact of socio-economic factors, volatility and imbalances of economic processes, political instability, and above all military operations in the east. There are not yet fully resolved the economic crisis the consumer market, the decline in production. Continued price increases, reducing the living standards of the majority population, an increase in unemployment. All this gives rise to social conflicts, causes disorientation, demoralization and exclusion of our fellow citizens.

Key words: *internally displaced persons, determination, the causes of crime, the policy of combating crime, latency.*

УДК: 351.746.1: 343.985(045)

І.Ф. Хараберюш

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДННЯ

У статті розглядаються чинники введення в кримінально-процесуальне законодавство негласних слідчих (розшукових) дій. Визначаються окремі проблеми проведення оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій щодо протидії злочинам.

Ключові слова: *злочини, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії.*

Постановка проблеми. Для забезпечення ефективної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо протидії злочинам в умовах сьогодення важливим питанням є здійснення наукового пошуку вирішення проблем теорії та практики кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності, серед

яких: проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), проблеми проведення оперативно-технічних заходів (далі – ОТЗ) та використання спеціальної техніки під час проведення цих дій та заходів [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання «процесуалізації» оперативно-розшукової діяльності в останні роки розглядали у своїх наукових працях такі науковці, як В.О. Глушков, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, І.В. Сервецький, Є.Д. Скулиш та інші. Однак принципи питання щодо використання ОТЗ та НСРД для протидії злочинам потребують окремого розгляду.

Мета дослідження. Метою статті є розгляд підстав, які сприяли включенню по суті оперативно-розшукових заходів у кримінальний процес, і окремих проблем проведення ОТЗ та НСРД у протидії злочинам.

Виклад основного матеріалу. Ідея процесуального використання в досудовому розслідуванні оперативних засобів абсолютно не нова [6, с. 186] і стосується, в першу чергу, введення в кримінально-процесуальне законодавство так званих «спеціальних» слідчих дій, що є аналогом, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» і здійснюваних на практиці, оперативно-розшукових (оперативно-технічних) заходів. Цьому сприяла як відсутність необхідної й адекватно сформованої законодавчої бази щодо протидії злочинності й існуюча до останнього часу її невпорядкованість, так і неминуче в перехідний період різке зниження ефективності роботи правозахисних структур [2, с. 71], як ми бачимо, в тому числі і оперативних підрозділів правоохоронних органів. Останнє було обумовлено дуже різким падінням професійної кваліфікації працівників правоохоронних органів (у зв'язку зі звільненням за різних причин багатьох фахівців, особливо оперативних працівників, слідчих), невідповідністю наявної криміногенної ситуації матеріально-технічному забезпеченню правоохоронних органів, а також, як ми вже відзначали, корінними змінами у кримінальному процесуальному законодавстві.

Певні напрацювання у використанні спеціальних слідчих дій мають в Латвії. Латвійський сейм прийняв законопроект щодо доповнення КПК Латвії новою главою. Глава 11 «Слідчі дії, що здійснюються в особливому порядку» складається з 25 статей. Усього в розробленому доповненні кримінально-процесуального закону Латвії передбачено дванадцять слідчих дій, здійснюваних в особливому порядку [2, с. 72-73].

З наведеного вище ми бачимо певну аналогію між спеціальними слідчими діями і НСРД, що зазначені в главі 21 КПК України і проводяться у випадках, якщо інформацію про злочин і особу, що його вчинила, неможливо одержати іншим способом [3, гл. 21]. У цьому ж контексті звернемо увагу на те, що ці норми чинного КПК України мають багато загального зі змістом спеціальних слідчих методів і прийомів, визначених у підрозділі 3.7 Довідкового посібника з кримінального судочинства, підготовленого у 2007 році відділом стратегічних питань поліцейської діяльності Управління Генерального Секретаря Організації з Безпеки і Співробітництва в Європі (ОБСЄ) [4, с. 40]. У цій частині, ми бачимо, українське законодавство у певній мірі відповідає вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення верховенства права і законності в кримінальному провадженні.

Однак, варто зауважити, що правові норми глави 21 КПК України, які надають можливість слідчим провадити у кримінальній справі розшукові дії, не враховують специфіки теоретичної і практичної підготовки працівників слідчих підрозділів, професійні навички яких, безсумнівно, відрізняються від теоретичної та практичної підготовки працівників оперативних підрозділів. У випадку проведення слідчими негласних слідчих (розшукових) дій виникає необхідність застосування засобів негласного отримання інформації, що без відповідної підготовки зробити неможливо.

Далі аналізуючи главу 21 КПК України та нову редакцію ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ми можемо впевнено говорити, що НСРД, які визначені у статтях 260-265, 267-272 КПК України, є в той же час «оперативно-розшуковими заходами» (ОРЗ), які можуть проводитись оперативними підрозділами правоохоронних органів (ст. 41 КПК України). Різниця тільки в суб'єктах проведення цих дій слідчий (прокурор) та оперативні працівники правоохоронних органів відповідно [3, п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40]. Ми бачимо, що до кримінального процесу додається негласна процесуальна форма проведення певних дій.

Виходячи з норм кримінального процесуального закону випливає, що слідчий стає суб'єктом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які в основному проводяться оперативно-розшуковими засобами. Це, по-перше, не відповідає процесуальним нормам зарубіжних країн, в яких особа, яка проводить слідство, дає доручення спеціальним підрозділам на проведення спеціальних слідчих дій, але сама не є суб'єктом їх проведення. По-друге, як було сказано вище, сучасна слідча практика та опитування показали, що навантаження, підготовка та досвід слідчих не дають змоги проводити НСРД, або керувати процесом їх проведення. По-третє, виникла проблема допуску всіх без виключення слідчих до державної таємниці, оскільки інформація про методи оперативно-розшукових заходів є таємною.

Проводячи аналогію між ОТЗ та НСРД, ми повинні підкреслити, що усі вони проводяться за допомогою оперативної техніки, яка у відповідності до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є прерогативою оперативних підрозділів. Нагадаємо, що під оперативною технікою ми розуміли спеціальну техніку, яка використовується в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності, тобто сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, автоматизованих систем, спеціальних пристроїв, речовин та науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів, що використовуються правоохоронними органами із суворим дотриманням законності з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [5, с. 85-86].

В умовах дії чинного Кримінального процесуального кодексу функція оперативної техніки дещо змінилася. Тому ми пропонуємо нове визначення цього виду спеціальної техніки. Оперативна техніка – це сукупність оперативно-технічних засобів та науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів їх використання із суворим дотриманням законності з метою виконання правоохоронними органами завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження.

Також для нашого дослідження важливим є закріплення у кримінальному процесуальному законі, що інформація на виході науково обґрунтованого технічного засобу (матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), характеризується максимальною об'єктивністю й повнотою, тобто є документом [3, п. 1 ч. 2 ст. 99]. Це підтверджує результати наших попередніх досліджень [5; 6] та думки інших науковців [7; 8].

За даними судової статистики щодо застосування окремих норм КПК України серед оперативно-технічних заходів відповідно до статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» найбільш застосованими є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та спостереження за особою. А найбільшу кількість клопотань щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій становлять клопотання про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та про установлення місцезнаходження радіоелектронних засобів [9, с. 8-9]. Оперативно-розшуковий захід та НСРД «Зняття інформації з електронних інформаційних систем» практично не проводилися.

Тому у цьому випадку суттєве значення має проблема інструментарію, у вигляді програмного забезпечення, використовуваного при проведенні цієї негласної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні. Так, сучасні реалії процесу поширення програмного забезпечення в рамках співдружності незалежних держав свідчать про те, що практично повсюдно використовується неліцензійне або несертифіковане програмне забезпечення, у тому числі й у діяльності правоохоронних органів. Така обставина може мати досить негативне значення при оцінці судом результатів НСРД «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», експертизи або огляду комп'ютерної техніки з використанням подібного програмного забезпечення.

Рішення вищевказаної проблеми програмно-технічного забезпечення можливо декількома способами. Перший реалізується придбанням спеціального програмного забезпечення, розробленого закордонними компаніями (наприклад, EnCase, Knoppix-STD, Penguin Sleuth Kit і ін.). Так, у даний час, зусиллями фахівців компанії Guidance Software, створені наступні програмні продукти [10, с. 9-10].

Разом з тим, більш оптимальним представляється другий шлях вирішення проблеми програмно-технічного забезпечення правоохоронних органів – створення національними фахівцями програмного забезпечення, ліцензованого, сертифікованого і спеціально призначеного для вирішення експертних досліджень, оперативно-розшукових і негласних слідчих (розшукових) дій.

Цей напрямок, незважаючи на технічну складність, має ряд переваг. Розробка здійснюється безпосередньо за завданням правоохоронних органів. При цьому вказується, яким вимогам повинний відповідати програмний продукт і які функції він призначений виконувати. Оскільки, як відзначається фахівцями, мається певний ризик у використанні закордонного програмного забезпечення в правоохоронних цілях у зв'язку з можливою наявністю недекларованих функцій і так званих програмних закладок, що дозволяють здійснювати потай від користувача які-небудь дії з комп'ютерною системою.

Підводячи підсумок можемо констатувати, що протидія злочинам правоохоронними органами вимагає застосування оперативної техніки в ОТЗ та НСРД, які повинні проводитись визначеними законодавством суб'єктами, за наявності встановлених нормативними актами приводу і підстав, з додержанням конституційних прав і свобод громадян, ліцензійними та сертифікованими засобами негласного отримання інформації.

Список використаної літератури

1. Алфьоров С.М. Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / С.М.Алфьоров // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матер. Всеукр. наук. практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 3-5. Alferov S.M. Aktualni problemy operativno-rozshukovoi diylnosti organiv vnytrishnix sprav / S.M.Alferov // Operativno-rozshukova diylnost organiv vnytrishnix sprav; mater. Vseykr. nayk. prakt. konf. (Dnipropetrovs'k, 27 veresny 2013 r.). – Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 2013. – S. 3-5.

2. Мешков В.М. Некоторые аспекты опыта деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по эффективному обеспечению внутренней безопасности государства / В.М.Мешков, А.Н.Соколов // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 71-74. Meshkov V.M. Nekotorye aspekty opyta deyatelnosti pravookhanitelnykh organov zarubezhnykh stran po effektivnomu obespecheniyu vnutrenney bezopasnosti gosudarstva / V.M.Meshkov, A.N.Sokolov //

Spetsialna tekhnika u pravookhoronniy diyalnosti: materially IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26-27 lystopada 2009 roku). – K.: Kyivskiy nats. un-t vnutr. Sprav, 2009. – S. 71-74.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям КПК України» станом на 02 липня 2012 року. – К.: Алерта, 2012. – 304 с. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro vnesenny zmin do deyakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zvyazku z pryunyattiam KPK Ukrainy» stanom na 02 lypnya 2012 roku. – K.: Alerta, 2012. – 304 s.

4. Варава В.В. Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України / В.В.Варава // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 39-42. Varava V.V. Kontsept instytutu neglasnykh slidchikh diy u konteksti novogo Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy / V.V.Varava // Operativno-rozshukova diylnost organiv vnytrishnix sprav: mater. Vseykr. nayk.-prakt. konf. (Dnipropetrovs'k, 21 veresny 2012 r.). – Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 2012. – S. 39-42.

5. Хараберюш І.Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід: монографія / І.Ф. Хараберюш. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2011. – 362 с. Kharaberyush I.F. Protydiya zlochinnosti zasobamy spetsialnoy tekhniki: kontseptualnyy pidkhid: monografiy / I.F.Kharaberyush. – Donetsk: Vyd-vo «Noulidzh», 2011. – 362 s.

6. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: монографія / [І.Ф. Хараберюш, В.Я. Мацюк, В.А. Некрасов, О.І. Хараберюш]. – К. : КНТ, 2007. – 196 с. Vykorystannya operativno-tekhnichnykh zasodiv u protydiy zlochinam, shcho vchinyutsy u sferi novykh informatsionnykh tekhnologiy: monografiy / [I.F.Kharaberyush, V.Y.Matsyuk, V.A.Nekrasov, O.I.Kharaberyush]. – K. : KNT, 2007. – 196 s.

7. Артеменко П.П. Місце оперативно-розшукової інформації, одержаної технічними засобами, у системі доказів з кримінальної справи / П.П. Артеменко // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України. – Львів: ЛІВС при НАВС України, 2000. – С. 11-15. Artemenko P.P. Mistse operativno-rozshukovoi informatsiy, oderzhanoy tekhnichnymy zasobamy, u systemi dokaziv z kryminalnoy spravy / P.P.Artemenko // Teoriya operativno-slyzhbovoi diyalnosti pravookhranitelnykh organov Ukrainy. – Lviv: LIVS pri NAVS Ukrainy, 2000. – S. 11-15.

8. Специальная техника и информационная безопасность: учебник / под ред. В.И. Киришина. – М.: Акад. управления МВД России, 2000. – Т.1. – 783 с. Spetsialnay tekhnika i informatsionnay bezopasnost: uchebnik / pod red. V.I. Kirshina. – M.: Akad. Upravleniya MVD Rossii, 2000. – T.1. – 783 s.

9. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// sc.gov.ua](http://sc.gov.ua). Oglyad danykh sudovoi statystyki shchodo zastosuvannya okremykh norm Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy (KPK) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http:// sc.gov.ua](http://sc.gov.ua).

10. Лепёхин А.Н. Программно-техническое обеспечение деятельности правоохранительных органов: проблемные аспекты / А.Н.Лепёхин, В.М.Мешков, А.Н.Соколов // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009 – С. 8-10. Lepekhina A.N. Programno-tekhnicheskoe obespechenie deyatel'nosti pravookhranitel'nykh organov: problemnyye aspekty / A.N.Lepekhina, V.M.Meshkov, A.N.Sokolov // Spetsial'naya tekhnika u pravookhoronniy diyalnosti: materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26-27 lystopada 2009 roku). – K.: Kyivskiy nats. un-t vnutr. sprav, 2009 – S. 8-10.

pravookhanitelnykh organov: problemnye aspekty / A.N.Lepekhin, V.M.Meshkov, A.N/Sokolov // Spetsialnaya tekhnika u pravookhoronniy diyalnosti: materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 26-27 lystopada 2009 roku). – K.: Kyivskiy nats. un-t vnutr. Sprav, 2009. – S. 8-10.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016 р.

I.F. Haraberjush

**PRIVATE INVESTIGATORY (SEARCH) ACTIONS FOR COUNTERACTION
TO CRIMES: SEPARATE PROBLEMS OF CARRYING OUT**

For maintenance of effective activity of operative divisions of law enforcement bodies for the purpose of counteraction to crimes in modern conditions the scientific decision of some problems of the theory and practice of operatively-search activity among which it is necessary to allocate problems of carrying out of operating-technical and private investigatory (search) actions, and also use of operative technics at their carrying out is necessary. One of problems of low overall performance of law enforcement bodies in this direction is sharp falling of professional qualification of inspectors and operative workers of law enforcement bodies in connection with dismissal for the various reasons of the majority of experts. Other important reason of such position is absence of necessary legislative base. Efficiency of carrying out of private investigatory (search) actions is influenced also by absence in the current legislation of accurate definition of concepts «special the technician», «the operative technics», «means of private reception of the information» their interrelation and requirements to means of the operative technics, used for information reception in criminal proceedings. Therefore to a toolkit problem in article it is given particular attention. Software products as one of kinds of means of the operative technics, used for carrying out of certain private investigatory (search) actions are considered. Requirements to these operating-technical means are defined, allowing with their help to receive the objective information for criminal trial.

Keywords: crimes, operatively-search activity, a criminal proceeding, private investigatory (search) actions.

Трибуна Молодого Вченого

УДК 349.6(477)(045)

А.О. Надежденко

АНАЛІЗ НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті дістало подальшого розвитку наукова проробка проблематики реалізації екологічної політики України на основі критичного аналізу стратегічного напрямку її реалізації в сучасних умовах державотворення. Обґрунтовано важливість прийняття Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», як для збереження довкілля та збалансованого використання природних ресурсів, так і для національної безпеки держави. Досліджено текст та зміст розділів даного нормативно-правового акту. Особлива увага приділена питанням внесення до нього відповідних змін та доповнень з метою підвищення якості нормативно-правового регулювання державної екологічної політики.

Ключові слова: екологічна політика, механізм державного управління, екологізація, стратегія, безпечне природне середовище, моніторинг.

Постановка проблеми. Досліджуючи системний комплекс питань, пов'язаних з удосконаленням основних засад побудови екологічної політики сталого розвитку, треба відмітити парадигмальну діяльнісно-функціональну складову цієї сфери державного управління – перехід України до сталого розвитку можливий лише за умови здійснення такої державної політики сталого природокористування, яка дозволила б за короткі терміни вирішити причини невідомості екологічної політики.

Саме тому вкрай необхідною є формування принципово нової парадигми державного управління, яка б враховувала об'єктивну потребу врахування вказаних факторів щодо подолання неефективності державної екологічної політики та, по-перше, відповідала моделі сталого розвитку (задоволення соціальних, екологічних і економічних потреб суспільства), а, по-друге, також стратегії соціально-економічного розвитку України.

Головним суб'єктом, що розробляє та проводить екологічну політику об'єктивно є держава, яка є універсальним та єдиним інститутом узгодження інтересів індивідів та суспільства з природою, шляхом прийняття законодавчих актів, обов'язкових для всіх громадян держави та її господарюючих суб'єктів.

Об'єктом екологічної політики сталого розвитку держави є вся система соціоприродних відносин, а саме гармонійний зв'язок правових, економічних та соціальних механізмів державного управління, від способу організації та реалізації яких і залежить характер пануючого в суспільстві ставлення до природи та вибір цілей, в тому числі екологічних, його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам становлення екологічної політики в Україні присвячені роботи відомих дослідників: Л. М. Амджадін, О. А. Васюти, О. О. Веклич, П. І. Гамана, Т. П. Галушкіної, Т. В. Гардашук, Н. В. Зіновчук, Т. В. Іванової, О. М. Кобзар, В. С. Кравціва, В. Ю. Крука, В. О. Мариненка. Нормативно-правові засади екологічної політики розкриваються у наукових дослідженнях В. І. Андрейцева, В. О. Дьомкіна, О. Г. Данільяна,

О. С. Заржицького, Д. В. Зеркалова, В. А. Ліпкана, Н. Р. Нижник, О. І. Федоренка, Є. В. Хлобистова та інших. Тож, високо оцінюючи внесок науковців у розвиток теорії та практики формування екологічної політики, доцільним для підвищення рівня наукової проробки проблем екологічної політики може стати акцент на критичному аналізі стратегічного напрямку реалізації екологічної політики України в сучасних умовах державотворення.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України (ст. 50) [1] гарантовано право кожному на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Але екологічна ситуація в Україні є неблагополучною та досі потребує постійної уваги як українського уряду, так і громадськості, оскільки все ще спостерігаються негативні прояви вельми посереднього відношення до екологічної політики, що залишилися як з часів Радянського Союзу, так й попередньої влади вже незалежної України.

На сьогодні це проявляється насамперед через наявність низки тенденцій: а) домінування енерго- і ресурсоємних галузей промисловості; б) виснажливу експлуатацію обмежених природних ресурсів; в) галузевий підхід при вирішенні проблем розвитку України; г) сировинну орієнтацію експорту тощо.

Необхідно зазначити, що для попереднього українського політикуму було притаманно поширеність думки, що сперш потрібно досягти економічного зростання, а вже потім вирішувати екологічні проблеми. Внаслідок такого власного мислення Україна перетворилась на сировинний придаток, місце для розповсюдження небезпечних товарів та технологій.

Щоб докорінно змінити існуючу ситуацію в сторону покращення, необхідно здійснити екологізацію внутрішньої і зовнішньої політики України, впровадити адекватну існуючим умовам систему державного управління у галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища, що має стати запорукою побудови національної екологічної політики в умовах сталого розвитку держави.

Серйозним досягненням у сфері побудови екологічної політики сталого розвитку стало прийняття надзвичайно важливого, як для збереження довкілля та збалансованого використання природних ресурсів, так і для національної безпеки держави комплексного документу – Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» (далі – Стратегія) [2].

Головною метою реалізації Стратегії є забезпечення дієвості державної екологічної політики в умовах сталого розвитку суспільства, яка відповідатиме положенням міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та інтеграції екологічної політики в економічну політику держави в цілому.

У подальшому Стратегія стає законодавчою основою для реалізації комплексу природоохоронних заходів через розробку Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища.

Факт прийняття Верховною Радою України Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» є, безперечно, позитивним, оскільки не тільки визначає засади реалізації національної екологічної політики у довгостроковій перспективі, але й фактично закріплює систему її телеологічних домінант, до реалізації яких повинні прагнути держава та суспільство – до них відносяться такі: а) стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України; б) гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення; в) впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та г) збереження природних екосистем (Розділ II

Стратегії – авт.).

Нагадаємо, що у 2007 році Міністерство охорони навколишнього природного середовища почало розробляти проект Стратегії національної екологічної політики. Протягом трьох років Стратегію екологічної політики обговорювали та змінювали декілька разів, але так і не було отримано остаточного результату.

Після приходу до влади нового уряду розпочався реальний процес реформування суспільного життя в державі, з метою подолання політичної та соціально-економічної кризи попередніх років.

У травні 2010 року українським урядом було розпочато адміністративну, податкову, пенсійну, судову реформи щодо забезпечення сталого економічного розвитку та кардинального поліпшення добробуту українського народу.

З серпня 2010 року розпочинається процес громадського обговорення проекту Закону, після якого всі пропозиції та зауваження було розглянуто науково-експертною групою, створеною за ініціативи Міністерства охорони навколишнього природного середовища, до складу якої увійшли представники неурядових громадських організацій, науковці, міжнародні експерти.

Після обговорення документу було ухвалено рішення щодо прийняття проекту Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року за основу, з наступним доопрацюванням у профільному Комітеті Верховної Ради України, з метою внесення пропозицій та зауважень громадськості.

4 листопада 2010 року на пленарному засіданні Верховної Ради України у першому читанні було прийнято законопроект «Про Стратегію національної екологічної політики України на період до 2020 року» до якого були внесені попередні конструктивні зауваження, надані неурядовими громадськими організаціями.

21 грудня 2010 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» (далі – Закон), у якому було визначено мету і принципи державної екологічної політики, стратегічні цілі та завдання, інструменти і етапи реалізації національної екологічної політики, що обумовило початок нового етапу реалізації державної екологічної політики.

Зауважимо, що в одному документі неможливо охопити всі екологічні проблеми, які накопичились як за роки радянської влади, так і за роки незалежної України, а також всі системні прорахунки та помилки в підходах щодо вирішення екологічних проблем, виникає необхідність критичного аналізу тексту та змісту розділів Закону задля формування переліку можливих його змін та доповнень з метою підвищення якості нормативно-правового регулювання.

Системний аналіз розділів Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» показав, що його прийняття є надзвичайно важливим та системним документом у сфері реалізації державної екологічної політики сталого розвитку. Зокрема зміст розділу 2. «Мета і принципи національної екологічної політики» дозволяє говорити про нормативне закріплення обов'язкового врахування екологічної складової до всіх галузевих політик, програм і проектів держави, її органів та інших суб'єктів при розробці стратегії соціально-економічного розвитку України, що дійсно відповідає ідеї сталого розвитку. Тільки чітка реалізація положень Закону може забезпечити створення системи інтегрованого екологічного управління, що сприятиме реальному покращенню стану довкілля, впровадженню екологічно ефективних технологій та технологічних процесів. Саме Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» стає законодавчою основою для реалізації Національного плану

дій з охорони навколишнього середовища.

Але, поряд з тим, що ухвала Верховною Радою України Закону є позитивним кроком подальшого розвитку державної екологічної політики, він містить певні недоліки нормативного, праксеологічного та управлінського характеру, а саме:

- у тексті Закону вжито багато оціночних термінів, що мають неконкретизований та розмитий характер, зокрема таких як «оптимізація», «удосконалення», «мінімізація», «реалістичність», «соціальна прийнятність», «гнучке застосування», «найкращі світові практики», які ускладняють можливість виконання завдань та контролю за ходом їх виконання.

- у розділі 2 Закону «Мета і принципи національної екологічної політики» визначено основні принципи національної політики, але деякі природоохоронні закони України уже містять норми права, що визначають принципи у сфері екології, зокрема: ст. 9 Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 р., ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. [3]. Таким чином виникає об'єктивна необхідність кореляції та співмірності принципів у екологічному законодавстві, а саме принцип невідворотності відповідальності за порушення законодавства є принципом юридичної відповідальності; принцип доступності, достовірності та своєчасності отримання екологічної інформації є принципом доступу громадян до інформації, в свою чергу інші принципи доступу до інформації такі як повнота, безоплатність, своєчасність надання інформації та вільний доступ взагалі не знайшли відображення у Законі. Окремо зауважимо, що Закон не містить пріоритетного принципу міжнародно-правової практики сталого розвитку – принципу превентивності.

- ряду стратегічних цілей розділу 3. «Стратегічні цілі та завдання» характерне переважання формулюваннями та надмірними деталями. Зокрема, ціль 2. «Поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки» конкретизується завданнями у кожній сфері охорони навколишнього природного середовища (загальна кількість завдань – 33), причому деякі завдання неодноразово дублюються (розроблення, розвиток, впровадження або перегляд нормативно-правової бази; впровадження, створення системи державного управління; впровадження, розвиток екологобезпечних технологій та ін.).

- розділ 4 «Інструменти реалізації національної екологічної політики» в частині міжнародного співробітництва потребує подальшого доповнення. Оскільки містить лише окремі положення про міжнародне співробітництво в окремих предметних сферах (виконання міжнародних зобов'язань, запобігання транскордонному забрудненню та глобальній зміні клімату, робота у міжнародних організаціях) без включення до нього безпекового механізму, функціонального механізму та предметних завдань.

- розділ 6. «Моніторинг виконання та показники ефективності» потребує: надання додаткового пояснення джерельної бази та методики визначення базового рівня показників ефективності, оскільки з деяких питань моніторингу, дослідження та збір даних не проводиться; роз'яснення щодо можливості середньострокового перегляду Стратегії; розробки механізму участі громадськості у моніторингу щодо виконання та оцінки системи цільових показників для досягнення стратегічних цілей національної екологічної політики.

- у переліку очікуваних результатів виконання стратегії (Розділ 7) не згадано про головний результат Стратегії – побудова та впровадження державної екологічної політики сталого розвитку. З огляду на очікувані результати, які планується виконати, не зрозумілим є відсутність такого важливого результату реалізації державної екологічної політики як поліпшення здоров'я населення від зниження шкідливих

антропогенних екологічних чинників.

За своїм змістом Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» відображає принципові положення Концепції екологічної політики України на період до 2020 року від 17 жовтня 2007 року (далі – Концепція) [4], такі як мета, принципи, цілі національної (державної) екологічної політики, але під час аналізу змісту цих нормативних документів нами було виявлено декілька суттєвих розбіжностей:

- викликає зауваження Розділ 1 «Загальні положення» Закону, у якому відсутній єдиний підхід щодо послідовності викладення матеріалу відповідно до Концепції. Зокрема, Концепцією визначено проблему, на розв'язання якої вона спрямована та актуальність розробки національної екологічної політики з відображенням чинної законодавчої бази, яка регулює відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища. В свою чергу Розділ 1 Закону присвячено занадто деталізованій характеристиці стану довкілля, використання та охорони природних ресурсів в державі, тоді як актуальність розроблення Основних засад (стратегії) державної екологічної політики розглядається через перелік першопричин екологічних проблем України;

- крім того, слід звернути увагу на те, що характеризуючи стан екологічної ситуації в Україні виникає зауваження щодо джерела інформації: «дані статистичної звітності – стан атмосферного повітря, «за даними ЮНЕСКО» – охорона вод, «за даними кадастрового обліку» – надра, джерело інформації відсутнє – охорона земель і ґрунтів; надзвичайні ситуації; відходи та небезпечні хімічні речовини; біобезпека; біологічне та ландшафтне різноманіття;

- Закон містить основні цілі, передбачені Концепцією, але нами виявлено неузгодженість щодо пріоритетності досягнення стратегічних цілей. Концепцією передбачено, що найпершою ціллю національної екологічної політики є досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища. Тоді як у Законі зазначена вище ціль за пріоритетністю стає ціллю номер три, поступаючись цілям «Підвищення рівня суспільної екологічної свідомості» та «Поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки». Окремо зауважимо, що слова «підвищення» та «поліпшення» більш характеризують проміжні цілі чим стратегічні (кінцеві) цілі. Крім того, виникає сумнів щодо реалістичності виконання завдань за стратегічними цілями, оскільки Розділ 3 «Стратегічні цілі та завдання» має 5 задекларованих завдань, які мають бути досягнуті до 2012 року та 72 завдання, які повинні бути досягнуті до 2015 року;

- при визначенні інструментів реалізації національної екологічної політики у Законі поза увагою залишилися деякі ефективні інструменти екологічної політики, що передбачені Концепцією, зокрема екологічне нормування; ведення державного обліку та кадастрів природних ресурсів, впровадження принципу «єдиного вікна», прийняття Екологічного кодексу України тощо;

- у Законі, що складається із семи розділів та одного додатку, не знайшли оцінки механізм реалізації національної екологічної політики та механізм виконання і контролю за реалізацію Стратегії, які передбачені у Концепції. Тому, можна говорити, що Закон має дещо декларативно-публіцистичний характер;

- окремо зауважимо, що в Законі недостатньо уваги приділено проблемі зміни клімату, зниженню викидів парникових газів, економічним механізмам, таким як податки, штрафи, субсидії, адміністративні механізми, які є найбільш ефективним інструментом зниження негативного впливу на навколишнє середовище та отримання фінансування на охорону довкілля;

- суттєвим недоліком Закону є те, що він містить лише окремі положення про

міжнародне співробітництво в окремих предметних сферах (зміна клімату, запобігання транскордонному забрудненню, участь українських представників у роботі міжнародних природоохоронних організацій тощо).

В свою чергу, побудова екологічної політики сталого розвитку передбачає вирішення екологічних проблем не тільки на глобальному, національному та регіональному рівні, але і на транскордонному рівні.

Аналізуючи перелік інструментів реалізації національної екологічної політики (Розділ 4 Закону), нами відзначено відсутність стратегічного планування, координації та основних напрямів транскордонного співробітництва, як окремого інструменту реалізації національної екологічної політики.

Отже, Розділ 4 «Інструменти реалізації національної екологічної політики» потребує доповнення новим підрозділом «Транскордонне регіональне співробітництво», який би передбачав розширення співробітництва у рамках європейських регіонів. Обґрунтовано вважаємо, що саме такий підрозділ розкривав би більш повно зміст міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки як інструменту реалізації національної екологічної політики.

Висновок. Отже, спираючись на аналіз основних положень Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», можемо констатувати, що прийняття Закону безперечно є позитивним явищем нового державотворення, оскільки Стратегія національної екологічної політики стає складовою комплексу реформ, які планується здійснити в Україні найближчими роками.

Проголосивши ідею сталого розвитку пріоритетом подальшого розвитку країни, перед українським урядом постала задача у найкоротші строки розробити та прийняти новий стратегічний документ, який би містив формулювання цілей і пріоритетних завдань з охорони навколишнього природного середовища відповідно до вимог сучасного періоду розвитку країни, міжнародних зобов'язань України та європейських принципів екологічної політики у сфері екології.

Тому, на нашу думку, саме дострокове розроблення та ухвалення Закону стало головною причиною ряду недоліків, які потребують оперативного виправлення. Поряд з тим, прийняття Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» забезпечує перспективну спрямованість державної екологічної політики на забезпечення сталого розвитку при зменшенні навантаження на навколишнє середовище.

Крім цього, ефективність виконання Закону стає важливою передумовою інтеграції України до Європейського співтовариства, оскільки питання надання пріоритетності питанням охорони довкілля за цією угодою залишається ключовим.

Список використаної літератури

1. Конституція України 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 ; Konstytutsiia Ukrainy 1996 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.

2. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T_102818.html ; Pro osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku: Zakon Ukrainy vid 21 hrudnia 2010 roku [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T_102818.html

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 21 червня 2001 року № 2556-III // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 41. – Ст. 546 ; Pro

okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2001 roku № 2556-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1991. – № 41. – St. 546.

4. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> ; Kontsepsiia natsionalnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku: Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2007 r. № 880-r [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>).

Стаття надійшла до редакції 02.12. 2016 р.

A. A. Nadezhdenko

ANALYSIS OF CONSOLIDATION OF STATE ENVIRONMENTAL STANDARD OF UKRAINE

The article had received further elaboration of scientific problems of implementing environmental policy in Ukraine based on a critical analysis of the strategic direction of its realization in modern conditions of state. Proved the importance of the Law of Ukraine «On basic principles (strategy) of the State Environmental Policy for the period till 2020», both for environmental protection and sustainable use of natural resources and for national security. In the article the text and content of the sections of the legal act. Particular attention was paid to making it to the appropriate amendments to improve the quality of regulation of state environmental policy.

The article proved based on strategic research areas of the state environmental policy and regulatory consolidation of state environmental planning as a mechanism for implementing the basic principles of environmental policy sustainable development national environmental policy Ukraine is filled with real content.

System analysis sections of the Law of Ukraine «On basic principles (strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine till 2020» made it possible to make a scientific commentary to each section of the law, which proves that, firstly, the Law is a positive step in the further development of state environmental policy; secondly, its content is mainly responsible and reflects teleological and management of the dominant state environmental policy; Thirdly, the law contains certain shortcomings regulatory, managerial and praxeological needing improvement.

Key words: *environmental policy, the mechanism of government, greening strategy, secure environment, forecast.*

УДК 347.961.1(477)(045)

Ю. В. Бойко, Д. І. Бодягіна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОГРАМИ НОТАРІУСА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано практичну сферу діяльності нотаріуса у сучасних умовах незалежної України. Автор у статті намагається по-новому розкрити поняття «нотаріус» та спростування суспільної думки щодо професії нотаріуса, як вузькопрофільного юриста та вказівка на цікаві риси нотаріальної практики. Крім цього, доцільно зауважити, що нотаріус сьогодні – це не просто юрист з вищою освітою, що дав присягу працювати задля захисту прав та законних інтересів людей. Нотаріус – уповноважена державою особа, багатoproфільний спеціаліст права, що

здійснює нотаріальну діяльність, використовуючи електронно-цифрове забезпечення, самостійно забезпечуючи собі фінансове становище та створює робочі місця. На думку автора, нотаріус є шанованою та інтелектуальною професією, що роками буде викликати інтерес у науковців в усіх її проявах.

Узагальнити теоретичні знання щодо професії нотаріуса, його прав та обов'язків, повноважень, використовуючи головні характеристики обраної професії. Виявити нововведення, що зазнала нотаріальна спільнота за останні роки.

Ключові слова: нотаріус, професія нотаріуса, нотаріат, правове регулювання нотаріату.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена помилковим, вузьким, поверховим сприйняттям професії нотаріуса у теперішньому часі серед громадян незалежної України, що зумовлює спад інтересу до цієї категорії юриста-професіонала та небажання випускників вищих навчальних закладів зв'язати своє життя з нею.

Останнім часом більшість студентів юридичних факультетів бажають йти працювати після закінчення навчання в органи Міністерства внутрішніх справ, адвокатуру, судові органи. Студенти не бачать інтересу в професії нотаріуса, пов'язуючи це з тим, що вона пов'язана з великою кількістю паперової роботи та не потребує логічного мислення, що є помилковою думкою. Такої думки дотримуються не лише студенти, а й звичайні громадяни та юристи іншого профілю.

Метою є спростування суспільної думки щодо професії нотаріуса, як вузькопрофільного юриста та вказівка на цікаві риси нотаріальної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти роботи нотаріуса у теперішньому часі знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних вчених, як В.В. Баранкова, Н.В. Васирина, Л.К. Радзівська, С.Г. Пасічник, О.І. Нелін, М.М. Дякович та інші.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи існуючий історичний матеріал з приводу походження слова нотаріус є середньовічне латинське *notarius* – «писар, скорописець, секретар». Саме слово «*notarius*» походить від латинського *noto* – «наголошую, позначаю; пишу», а воно, у свою чергу, до слова *nota* – «знак, позначка, позначка». Протягом всієї історії людства діяльність нотаріуса була на високому рівні с початку існування. Діяльність нотаріуса, його статус, повноваження та функції мали відмінний від сьогоденного характер та специфіку. Враховуючи особливості становлення та розвитку інституту нотаріату України, особливої уваги слід приділити нововведенням, що зазнала нотаріальна спільнота за останні роки.

Як зазначено у Законі України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ «Нотаріус - це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності»[1].

Не всі можуть надати вищезгадане визначення такій професії як нотаріус. Більшість людей по-іншому сприймають її. Деякі вважають, що нотаріус це обов'язково людина вчена, порядна, яка знає всі відповіді на юридичні питання з різних сфер права та користується у своїй діяльності чинним законодавством України. Інші ж навпаки, вважають нотаріуса людиною, що перебільшує своє значення у суспільстві, має багато грошей та мало що розуміє з інших галузей права, окрім нотаріату. Можливо на щастя, а може й на жаль, частина з цих думок має місце бути. Не всі нотаріуси

ведуть порядну та чесну діяльність, чим на думку автора зневажають та принижують своє звання та порушують присягу: «Урочисто присягаю виконувати обов'язки нотаріуса чесно і сумлінно, згідно з законом і совістю, поважати права і законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса» [1].

Але автор не має наміру вставати на чийсь бік, а навпаки, бажає висловити свою, окрему думку.

Нотаріус сьогодні це не тільки професіонал свої справи, що поважає права і законні інтереси громадян, це ще цілий ряд людей, як то кажуть «5 в 1», «3 в 1» та інше. Надалі буде перелічено як нові, так й існуючі додаткові риси професії нотаріуса.

По-перше, нотаріус – хранитель таємниці. Відповідно до ст.8 Закону України «Про нотаріат»: «Нотаріальна таємниця - сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо». Кожен день він стикається з великою кількістю інформації, отриманої від громадян, які звертаються за вчиненням певної дії (оформлення договору купівлі-продажу, спадкового договору, консультації з питань спадщини та спадкування та інше). За кожною нотаріальною дією стоїть велика кількість документації, що містить приватну інформацію про особу, її майно, стан, які відомі лише їй або тим, хто працює з поданими документами. Нотаріус не має права розголошувати ці дані. Він – це гарант конфіденційності.

По-друге, нотаріус – державний реєстратор прав на нерухоме майно. З 2013 року було внесено зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» відповідно до яких нотаріуси отримали, у якості додатку, професію реєстратора прав на нерухоме майно. Стаття 10 Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» зазначає, що: «Державним реєстратором є: 1) громадянин України, який має вищу освіту за спеціальністю правознавство, відповідає кваліфікаційним вимогам, встановленим Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації прав;

2) нотаріус;

3) державний виконавець, приватний виконавець – у раз державної реєстрації обтяжень, накладених під час примусового виконання рішень відповідно до закону, а також у разі державної реєстрації припинення іпотеки у зв'язку з придбанням (передачею) за результатом прилюдних торгів (аукціонів) нерухомого майна, що є предметом іпотеки»[2]. Відтепер громадяни після оформлення договору купівлі-продажу, наприклад, житлового будинку, не повинні йти з новими документами до реєстратора. Після оформлення договору купівлі-продажу, дарування, оренди, свідоцтва про право на спадщину за законом/заповітом або іншого договору про перехід майна у власність іншої особи, громадяни одночасно отримують у нотаріуса витяг про реєстрацію права власності (ст.19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»). Нотаріус самостійно реєструє право власності за громадянами у ДРРП (Державний реєстр речових прав), формує електронну форму заявки на реєстрацію та рішення щодо реєстрації та робить перехід права від однієї особи до іншої. Окрім права власності у ДРРП нотаріус, також, працює з іншими речовими правами, такими як оренда, іпотека та реєструє обтяження і іпотеки у зв'язку з вчиненням нотаріальної дії. Також, нотаріус не тільки реєстратор права власності, а й реєстратор фізичних та юридичних осіб підприємців. З 2016 року нотаріус має право зареєструвати, наприклад, ФОП чи ТОВ. На додачу, нотаріус ще й має право надавати

втяги з ДЗК (Державний земельний кадастр), якщо необхідно оформити права на земельну ділянку. Доступ до реєстру ДЗК нотаріуси отримали також у 2016 році. Якщо дивитись на ті ресурси з якими працює нотаріус, то можна дійти висновку, що нотаріус це людина - реєстр. Окрім вищезгаданих реєстрів нотаріус також користується у своїй діяльності такими реєстрами як: Єдиний реєстр довіреностей, Спадковий реєстр, Реєстр нотаріальних бланків, Реєстр обтяжень, Єдиний реєстр боржників, та на додачу, 10 січня 2017 року набув чинності відповідний наказ Міністерства юстиції України, згідно якого нотаріуси не пізніше 01 лютого 2017 року повинні отримати доступ до Державного реєстру актів цивільного стану громадян. На думку автора жоден юрист не працює одночасно в такій кількості реєстрів, як це робить кожен день нотаріус.

По-третє, нотаріус це людина з великим серцем. Велика кількість нотаріусів виділяють власні кошти на допомогу хворим дітям, дитячим будинкам, а також всиновлюють дітей. Деякі з нотаріусів навіть самі є членами благодійних організацій та займаються зборами коштів. Через проведення бойових дій на Сході України нотаріуси й тут не залишились осторонь. Вони безоплатно надають військовим різних підрозділів правову допомогу, виділяють як волонтери кошти на матеріально-технічне забезпечення підрозділів Національної гвардії України та Збройних сил України, які знаходяться у зоні проведення АТО. Окрім цього, нотаріуси допомагають не тільки нужденним, а й власній нотаріальній спільноті. 16 серпня 2011 року було створено Фонд допомоги нотаріусам, що надає соціальний захист працівникам органів нотаріату. Тому що не завжди нотаріус виступає в ролі благодійника, іноді йому самому необхідна чиясь допомога [4, с. 66-67].

По четверте, нотаріус це на 50 % психолог. Іноді, до нотаріусів приходять не завжди свідомі люди у здорову глузді. Для того, щоб визначити чи дійсно людина розуміє що вона робить, чи дійсно вона має намір здійснити певну нотаріальну дію, чи не перебуває людина під впливом іншої особи, будь-якому юристу доводиться проводити ряд дій для перевірки цивільної дієздатності особи. Нотаріус не може вимагати у кожного громадянина довідку від лікаря про його психічний стан. Задля перевірки нотаріус проводить бесіду з людиною, спостерігає за її поведінкою, ставить питання згідно з проведеною нотаріальною дією, наприклад: «Чи продаєте Ви цій людині квартиру?», «У шлюбі не перебуваєте?» та інші. Враховуючи те, що нотаріус не має нічого спільного з лікарем, доводиться використовуючи інтуїтивний метод визначити: здорова ця людина чи ні, розуміє вона значення своїх дій, які стосунки у родині, тощо. На відміну від лікарів, які мають можливість аналізувати стан людини та мають більше часу для цього, нотаріус має швидко просканувати особу, що має намір вчинити нотаріальну дію.

По-п'яте, нотаріус професіонал не тільки своєї справи. Іноді, задля надання правової допомоги громадянам, нотаріус звертається не тільки до норм Цивільного кодексу чи Закону України «Про нотаріат», необхідними також є: знання Кримінального, Сімейного, Адміністративного, Аграрного, Житлового права, Права інтелектуальної власності та інших галузей права. З кожним з них так чи інакше нотаріус стикається при оформленні договорів, спадщини, відповідаючи на питання, що цікавлять клієнтів нотаріальної контори.

По-шосте, нотаріус, також, у процесі своєї нотаріальної діяльності освоює професію бухгалтера. Наприклад, приватний нотаріус, так само як і адвокат, є особою що здійснює незалежну професійну діяльність. Тому нотаріус у фінансовому аспекті залежить від себе сам, тобто він, відповідно до податкового законодавства – самозайнята особа. П.65.1., ст.65 Податкового Кодексу України зазначає, що: «Приватні нотаріуси та інші фізичні особи, умовою ведення незалежної професійної

діяльності яких згідно із законом є державна реєстрація такої діяльності у відповідному уповноваженому органі та отримання свідоцтва про реєстрацію чи іншого документа (дозволу, сертифіката тощо), що підтверджує право фізичної особи на ведення незалежної професійної діяльності, протягом 10 календарних днів після такої реєстрації зобов'язані стати на облік у контролюючому органі за місцем свого постійного проживання»[3]. Нотаріус повинен сплачувати не тільки величезні податки, що безпосередньо стосуються нотаріальної діяльності, але й також податки за найманих працівників (тобто: секретарів, помічників), які допомагають нотаріусу в його праці. Ця сторона діяльності нотаріуса пов'язана із складанням різних форм звітів та дотримання вимог їх складання та строків подання. Тобто, на практиці нотаріус не тільки роз'яснює про види податків клієнтам нотаріальної контори, але й розраховує їх самостійно та надає допомогу у їх заповненні відповідних банківських квитанцій з метою сплати цих податків. Вищезгадане визначає нотаріуса, як особу, яка має знання у фінансовій та банківській сфері, володіє бухгалтерськими навичками.

Оплата вчинюваних нотаріальних дій регламентується ст. 19 та ст.31 Закону України «Про нотаріат», відповідно до яких витрати в нотаріальному процесі складають:

- державне мито, що стягується за вчинення нотаріальних дій нотаріальними конторами, а також за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів;

- плата за надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, не пов'язаних із вчинюваними нотаріальними діями, а також технічного характеру, що встановлюється управліннями юстиції;

- оплата здійснюються приватними нотаріусами нотаріальних дій відповідно до ст. 31 Закону України «Про нотаріат», що стягується за домовленістю між нотаріусом та громадянином або юридичною особою, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій;

- оплата додаткових послуг правового характеру, наданих приватними нотаріусами, що стягується за договором (ст. 31 Закону України «Про нотаріат»):

- оплата фактичних витрат, пов'язаних з виїздом державного нотаріуса (посадової особи виконкому) за межі нотаріальної контори (виконкому) для здійснення нотаріальних дій і ін. Витрати [5, с. 125].

По-сьоме, нотаріус виконує функції архіваріуса відносно вчинених ним нотаріальних дій. Відповідно до ст.5 Закону України «Про нотаріат» нотаріус зобов'язаний:

- вести нотаріальне діловодство та архів нотаріуса відповідно до встановлених правил;

- дбайливо ставитися до документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення [1].

Роками державні та приватні нотаріуси накопичують за час своєї діяльності архів, що належить державі. У житті нотаріуса архів займає особливе місце та займає великий проміжок часу задля його опрацювання. Зберігається такий архів в окремих приміщеннях нотаріальної контори у вигляді різноманітних папок, журналів, картонажів з документами. Всі шафи, стелажі, полиці нагромаджені товстими томами за кожен рік роботи. За кожною нотаріальною дією ведеться облік, формуються справи за певними індексним номером, прошиваються. Оформлення справ (нарядів) повинно бути зроблено у згідно вимог чинного законодавства. На зберігання до архіву переходять справи, що належно оформлені для архівного зберігання. При цьому перевіряється:

- правильність формування документів у справі;

- наявність та відповідність вимогам законодавства документів, долучених до примірника нотаріально оформленого документа, а в передбачених законодавством випадках - копій документів, які необхідні для вчинення нотаріальних дій;

- наявність проставлених печаток, підписів, номерів тощо;

- оформлення справ (нарядів) та відповідність їх номенклатурі.

Приватний нотаріус проводить звірку наявності нотаріальних документів відповідно до Реєстру для реєстрації нотаріальних дій та Номенклатури. У разі виявлення недоліків у формуванні та оформленні справ (нарядів) приватний нотаріус зобов'язаний їх усунути. Крім того, приватний нотаріус зобов'язаний провести звірку наявності кожної справи (наряду) відповідно до затверджених описів [6, с. 277-278].

Тобто, архів це ніби дитина нотаріуса, за станом якої необхідний пильний догляд. Окрім того як оформити правильно справу (наряд), нотаріус повинен забезпечити архів надійним приміщенням, де будуть зберігатись документи державного значення (оскільки нотаріус діє від імені держави). Діюче законодавство України має певні вимоги щодо того, як має виглядати архів приватного нотаріуса. Так, згідно з п.8.4 Положення про вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 23.03.2011 № 88/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28.03.2011 за №406/19144, встановлено такі правила:

- архів приватного нотаріуса та документи нотаріального діловодства мають зберігатись у металевій (их) шафі (ах) у робочому кабінеті приватного нотаріуса (в окремій кімнаті) або у відповідно обладнаній для цього кімнаті. Забороняється розміщувати шафи для зберігання архіву у місцях, де відвідувачі можуть безперешкодно до них підійти. У разі зберігання архіву приватного нотаріуса та документів нотаріального діловодства в окремій кімнаті на дверях такої кімнати має бути встановлений дверний замок;

- приміщення, в якому розташоване робоче місце (контора) приватного нотаріуса, має бути придатним для зберігання документів нотаріального діловодства та архіву приватного нотаріуса протягом усього строку здійснення ним нотаріальної діяльності;

- якщо у приміщенні працюють двоє чи більше приватних нотаріусів, їх архіви повинні зберігатись в окремих металевих шафах або окремих кімнатах для зберігання архівних документів;

- у кожного приватного нотаріуса повинен бути окремий вогнестійкий сейф для зберігання печаток, штампів та спеціальних бланків нотаріальних документів [6, с. 278]. Також у приміщенні призначеному для архіву у наявності повинні бути функціонуючі засоби охоронної, пожежної сигналізації.

По-восьме, нотаріус знавець як рідної мови, так і іноземної. Більша частина документів, з якими працює нотаріус ведуться українською мовою. Але, іноді необхідно перекласти документи на іншу мову, задля чого нотаріусом робиться окремий переклад з іноземної або російської мови на українську. Переклад з української мови на російську може зробити кожен український нотаріус, це є нескладною справою. Що стосується іноземної мови, такої як, наприклад, англійська, йому доводиться звертатись до перекладача, що має диплом перекладача з англійської мови. Але, останнім часом у нотаріальній спільноті все більше зростає кількість нотаріусів із знанням англійської, німецької, італійської тощо. Завдяки таким додатковим знанням, нотаріус економить свій час та час клієнта задля перекладу, наприклад, свідоцтва про смерть спадкоємця, або апостилю. Знання іноземної мови додає нотаріусу престижу та каже про його ерудованість.

Висновки. Таким чином, для того, щоб бути професіоналом у нотаріальній сфері

одного бажання буде мало, необхідно мати не аби яке терпіння, жагу до нових знань та енергії. Перелічені вище ознаки доводять, що нотаріус, він як конструктор «8 в 1», має безліч рис та професійних навичок. Нотаріус сьогодні – це не просто юрист з вищою освітою, що дав присягу працювати задля захисту прав та законних інтересів людей. Нотаріус – уповноважена державою особа, багатопрофільний спеціаліст права, що здійснює нотаріальну діяльність, використовуючи електронно-цифрове забезпечення, самостійно забезпечуючи собі фінансове становище та створює робочі місця. На думку автора, нотаріус є шанованою та інтелектуальною професією, що роками буде викликати інтерес у науковців в усіх її проявах.

Список використаної літератури

1. Про нотаріат: Закон України № 3425-XII від 02.09.1993 року (із змінами)// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 39. – Ст. 383/ [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua> ; Pro notariat: Zakon Ukrainy № 3425-KhII vid 02.09.1993 roku (iz zminamy)// Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). – 1993. – № 39. – St. 383/ [Elektronnyi resurs]: Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їхобтяжень: закон України № 1952-IV від 01.07.2004 року (із змінами) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004.- №51. – Ст. 553/ [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua> ; Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikhobtyazhen: zakon Ukrainy № 1952-IV vid 01.07.2004 roku (iz zminamy) // Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). – 2004.- №51. – St. 553/ [Elektronnyi resurs]: Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

3. Податковий кодекс України N 2755-VI від 02 грудня 2010 (із змінами)// Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2011. - №13-14, №15-16, №17. – Ст. 112./ [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua> ; Podatkovyi kodeks Ukrainy N 2755-VI vid 02 hrudnia 2010 (iz zminamy)// Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). – 2011. - №13-14, №15-16, №17. – St. 112./ [Elektronnyi resurs]: Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

4. Зубрицька О. Чи потрібна допомога нотаріусам?/ Олена Зубрицька// Нотаріат України. – Випуск №1-2 (1-2). Науково-практичний журнал. – К. : «Логос», 2014. – 83 с. ; Zubrytska O. Chy potribna dopomoha notariusam?/ Olena Zubrytska// Notariat Ukrainy. – Vypusk №1-2 (1-2). Naukovo-praktychnyi zhurnal. – K. : «Lohos», 2014. – 83 s.

5. Комаров В. В. Нотаріат в Україні : Підручник/ В. В. Комаров, В. В. Баранкова; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2011. – 384 с. ; Komarov V. V. Notariat v Ukraini : Pidruchnyk/ V. V. Komarov, V. V. Barankova; Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». – Kh. : Pravo, 2011. – 384 s.

6. Єрух А. М. Нотаріальне діловодство. Статистична звітність. Архівна справа : Практ. посіб./ А. М. Єрух, Г. І. Ожегова, К. І. Чижмарь. – Х. : Страйд, 2011. – 300 с. – (Серія «Стандарти нотаріальної практики»); Ierukh A. M. Notarialne dilovodstvo. Statystychna zvitnist. Arkhivna sprava : Prakt. posib./ A. M. Yerukh, H. I. Ozhehova, K. I. Chyzhmar. – Kh. : Straid, 2011. – 300 s. – (Seriiia «Standarty notarialnoi praktyky»).

Стаття надійшла до редакції 17.11.2016 р.

У. Войко, D. Bodiagina

CURRENT DEVELOPMENT TRENDS OF THE NOTARY PROFESSION IN UKRAINE

The article analyzes the practical field of the notary in the current conditions of independent Ukraine. Activity notary, his status, powers and functions were different from today's nature and characteristics. Given the characteristics of the formation and development institute notary Ukraine, special attention should be paid to innovation that has suffered Notary community in recent years. Relevance of the research is due to mistaken, narrow, superficial perception of the notarial profession in the present time among the citizens of independent Ukraine, which leads to the decline of interest to this category of professional lawyer and the reluctance of university graduates to tie his life with it.

The aim is to refute the public opinion on the profession of notary, lawyer and a narrow indication interesting features of notarial practice.

Notary officer today is not just the lawyer with the higher education , who gave an oath to work for the protection of rights and legal interests of the people. Notary officer is the state authorized person, multidisciplinary law specialist, that performs notarial activities using electronic digital software, providing himrself a financial position and create places of work. According to the author, the notary officer is respected and intellectual profession, that will arouse interest in researchers in all its manifestations for years.

Thus, the author of the article tries to reveal the new define "notary officer" and the refutation of public opinion on the profession of notary officer as single-discipline lawyer and an indication of the interesting features of notarial practice. In addition, it is appropriate to note that the notary officer today is not just lawyer with the higher education , who gave an oath to work for the protection of rights and legal interests of the people.

Summarize theoretical knowledge about the profession of notary, his rights and duties, powers, using the main characteristics of the chosen profession. Identify innovations that notarial community experiences in recent years.

Key words: *notary, profession of notary, notaries, notary regulation.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ПОГЛЯД МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПРАВознавства (Рецензія на: Годованик Є. В. Правознавство : Навчальний посібник / Є. В. Годованик, С. Х. Барегаян. – Маріуполь : МДУ, 2016. – 320 с.)

Роль права та держави в житті сучасного суспільства важко переоцінити. Цінність та важливість цих соціальних феноменів найбільш відчутно проявляється у контексті вирішення найважливіших суспільних справ та регулювання різнопланових суспільних відносин. У демократичному суспільстві ціннісний потенціал права і держави обумовлюється і тим, що на тернистому шляху до соціально-правової держави та громадянського суспільства збільшується число тих, хто звертається до органів публічної влади за захистом своїх конституційних прав і свобод, спирається на право, реалізуючи свої інтереси. Основною метою правового регулювання в правовій, соціальній, демократичній державі, якою Конституція проголошує Україну, є забезпечення прав людини, а саму людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнає найвищою соціальною цінністю.

Прагматичне мислення об'єктивно доводить, що для того, щоб кожен міг усвідомлено і вміло, з розумінням усієї відповідальності, реалізовувати свої суб'єктивні права та вимагати щодо себе виконання юридичних обов'язків з боку інших учасників правовідносин, а за необхідності ефективно захищати і відстоювати всіма законними засобами власні інтереси, завжди актуальними будуть знання в галузі права. Правові знання в цілому та особливо праворозуміння сучасного випускника будь-якого навчального закладу, в якій би сфері діяльності він не був зайнятий, насамперед, з урахуванням перспектив кар'єрного росту фахівця з вищою освітою у сучасному конкурентному суспільстві – необхідна складова його компетентності і професіоналізму. Значення та роль знань про державу і право значно підвищується та ускладнюється в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції, впливу на державно-правовий розвиток сучасних досягнень інформатики, комп'ютеризації законодавчої діяльності, дослідницької роботи та навчання, біологізації та екологізації державно-правової проблематики при підвищенні теоретичного та практичного інтересу до проблем конституційного будівництва.

Це об'єктивно вимагає формування якісно нових підходів до процесу викладання основ правознавства у навчальних закладах. Аналіз актуальних проблем теорії та історії права, практики державного будівництва відображає широкий, активний та складний пошук оптимальних шляхів викладення даної навчальної дисципліни пристосовано до різних умов та завдань її викладання та вивчення, а також до сучасного етапу розвитку права та науки про нього.

Одним з таких пошуків і є навчальний посібник авторів Є. В. Годованика, С. Х. Барегаян «Правознавство», підготовлений та виданий на базі економіко-правового факультету Маріупольського державного університету. Автори спираються на сучасний досвід розробки нових підручників та навчальних посібників з правознавства та у той же час пропонує своє бачення шляхів викладення, змісту та форми матеріалу даного курсу з врахуванням специфіки аудиторії. Адже запропоноване видання орієнтоване не лише на студентів, магістрів та викладачів вищих навчальних закладів, а й усіх, хто цікавиться проблемами права і держави, конституційного процесу та конституційної реформи в Україні.

У книзі в доступній формі викладаються узагальнені систематизовані знання про розвиток і функціонування державних і правових явищ та інститутів, наукові уявлення про соціальну природу, сутність і призначення держави і права, розкриваються положення основних галузей права. Варто при цьому наголосити, центральна ідея книги – пріоритет і забезпечення прав людини. У фокусі прав людини як найвищої соціальної цінності автором розглядаються всі положення теорії держави і права та основних галузей національного права.

Книга призначена не тільки для засвоєння предмета навчального курсу, але задумана як перший крок до глибокого вивчення і осмислення права, його інститутів та фундаментальних державно-правових процесів як складного соціального феномена. Адже йдеться про вельми складні проблеми права – важливі інститути суспільного життя. Тому необхідно пам'ятати, що право, як явище людської цивілізації і культури, покликане насамперед служити людині.

Знання про право і державу у будь-якому цивілізованому суспільстві мають не тільки світоглядне, але і колосальне прагматичне значення. Фундаментальні теоретичні знання про право і державу є необхідною умовою для забезпечення захисту інтересів людини та існування громадського правопорядку.

Рецензований навчальний посібник висвітлює широке коло актуальних теоретичних та практичних проблем права та держави сучасної України. Структурно робота складається з трьох розділів, присвячених актуальним питанням загальної теорії держави і права, а також основних публічно-правових та приватно-правових галузей права які поділені на одинадцять тем, кожна з яких поділяється на параграфи. У цілому обрана автором схема викладення матеріалу відповідає вимогам, які пред'являються до такого роду видань, що дозволило автору розкрити основні питання курсу правознавства.

На наш погляд, рецензований навчальний посібник орієнтується на сучасні проблеми розвитку права і демократії, формування соціально-правової державності та громадянського суспільства в Україні, які концентрують у собі усі найскладніші соціально-економічні та політичні проблеми перехідного періоду, віддзеркалюють його суперечливість, незавершеність та невизначеність багатьох процесів та рішень. Нажаль сучасна вітчизняна юридична наука не завжди приділяє належної уваги цим проблемам, що безумовно негативно віддзеркалюється на процесі вивчення основ правових знань у вищих навчальних закладах.

Велике значення має й те, що можна назвати складністю навчального видання. Адресат будь-якої навчальної літератури, як фундаментального підручника, так і навчального посібника – студент, той хто навчається або цікавиться відповідною проблематикою. Для нього ця література має бути зрозумілою та доступною. Автору, який бере на себе завдання написати підручник чи навчальний посібник, має усвідомлювати можливі конфлікти розуміння в цілому та праворозуміння, зокрема. Складність навчальної літератури має принаймні два виміри: вона не повинна бути занадто складною для сприйняття, але протипоказане й спрощення.

За рівнем складності навчальна література має бути орієнтуватися на добре підготовленого, працюючого, аналітично мислячого читача. Навчальна література жодною мірою не повинна опускатися до рівня середньостатистичного студента. Повна відмова від спрощення, орієнтація навчальної літератури на сильного студента – вимога часу. Складно будувати соціальну, правову й демократичну державу руками трієчників. Спосіб викладення навчального матеріалу має обов'язково відповідати особливостям того предмету, який віддзеркалюється в ньому. Проблема доступності у даному випадку має вирішуватися й шляхом причеплення тим хто навчається навичок творчого

мислення. У цьому плані, рецензоване видання оптимально враховує особливості читацької аудиторії.

Приваблює й те, що у навчальному посібнику органічно поєднуються теорія, закон і практика. Вивчення реальної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування під час підготовки до семінарів, контрольних і курсових робіт або навчально-виробничої практики перетворює курс правознавства у наповнений життєм цікавий матеріал. Адже не випадково, що мета навчання включає не лише логіку науки, а й логіку діяльності спеціаліста. А найкращою теорією є та, яка реагує на болючі потреби практики.

В зв'язку з цим зробимо висновок, що перед нами актуальне, високопрофесійне навчальне видання, яке є суттєвим внеском у вітчизняну юридичну просвіту та, у руках вдумливого читача, може стати надійним компасом у «бурхливому океані» під назвою Право.

Доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Рецензія надійшла до редакції 15.11.2016 р.

О. В. Батанов

ПРАВОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ПРОЦЕСИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

(Рецензія на: Миколенко В. А. Теоретико-методологічні засади правової модернізації органів прокуратури України в умовах європейської міждержавної інтеграції : Монографія / В. А. Миколенко. – Одеса : Фенікс, 2016. – 390 с.)

Слід зазначити, що реформа правоохоронної системи є одним з найважливіших та визначальних напрямів сучасного конституційно-правового розвитку, оскільки спрямована на підвищення ефективності реалізації правоохоронної функції як іманентної характеристики демократичної, правової, соціальної держави за умови концептуального спрямування реалізації цієї функції на захист прав та свобод людини і громадянина як найвищої соціальної та конституційної цінності у контексті всебічного втілення у регулюванні суспільних відносин європейської правової традиції.

При цьому необхідно окремо наголосити на тому, що міжнародно-правові, зокрема – європейські, стандарти є важливим джерелом удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури та концептуальних засад функціонування національної правоохоронної системи в цілому, адже сучасні процеси конституціоналізації міжнародно-правового регулювання передбачають постійний процес удосконалення конституційно-правових інститутів у відповідності до загальних принципів та норм, які відображають певний міждержавний консенсус як на універсальному, так і на регіональному (європейському) рівні.

За цілком слушною думкою автора монографії Миколенка В. А., створення спільних стандартів правоохоронної діяльності є визначальною тенденцією розвитку європейського правового простору на сучасному етапі, у тому числі – в частині трансформації конституційно-правового статусу правоохоронних органів та їх модернізації на основі європейської інституціональної моделі, що у вітчизняних державно-правових реаліях особливо об'єктивується у проблематиці удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури.

Як справедливо відзначає науковець, починаючи з 2014 р. українське суспільство розпочало принципово новий етап власного політико-правового та історичного розвитку, зважаючи на події Революції Гідності 2013-2014 рр., підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, і, як наслідок, ухвалення у 2014 р. нового Закону України «Про прокуратуру», який сформував нормативно-правові передумови для реальної побудови в Україні європейської моделі прокуратури.

Крім того, Україна як член Ради Європи з 1995 р. є суб'єктом виконання зобов'язань щодо перетворення прокуратури в інституцію, що відповідає європейським правовим стандартам, тобто – не виконує функцій т.з. «загального нагляду» й попереднього слідства, а концентрується, в першу чергу, на процесуальному керівництві та підтриманні державного обвинувачення у кримінально-правовій сфері, що також об'єктивує необхідність коректного та комплексного визначення концептуальних засад організації та діяльності органів прокуратури у принципово нових умовах.

У цьому контексті особливо цікавим та своєчасним вбачається авторський висновок про те, що зважаючи на значну інтенсифікацію процесів європейської міждержавної інтеграції України у 2014-2017 рр., міжнародно-правові, особливо – регіональні європейські, стандарти організації та діяльності прокуратури мають суттєвий вплив на визначення оптимальних шляхів конституційної модернізації прокуратури України в рамках загальної конституційної реформи, і цілу низку відповідних рамкових положень було безпосередньо втілено при розробці та ухваленні чинного Закону України «Про прокуратуру».

В той же час, не можна не погодитися у тому, що деякі елементи конституційно-правового статусу прокуратури дійсно потребують подальшого удосконалення та приведення їх у відповідність до європейської моделі регулювання правоохоронної діяльності.

Важливою вбачається та обставина, що сформульовані в монографії пропозиції і висновки можуть бути використані за цілою низкою наукових та практичних функціональних напрямів, зокрема: - у науково-дослідних цілях – для подальшого опрацювання конституційно-правової теоретичної та практичної проблематики удосконалення організації та діяльності органів прокуратури України; - у правовій практиці – при розробці пропозицій щодо подальшого удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури України.

В цілому, ознайомлення з монографією Миколенка В. А., автора, який має значний досвід роботи в органах прокуратури та успішно поєднує набуті практичні знання з успішною, цілеспрямованою науково-дослідною діяльністю, залишає виключно позитивне враження, адже є першим в Україні науковим дослідженням теоретико-методологічних засад реформування та модернізації конституційно-правового статусу органів прокуратури в умовах європейської міждержавної інтеграції.

Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
Рецензія надійшла до редакції 16.11.2016 р.

О. М. Головка

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АГЄЄВ О. Д. - викладач кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права Міжрегіональної академії управління персоналом.
- АРАБАДЖИ Н. Б. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету.
- АРАПОВА А. С. – студентка Маріупольського державного університету.
- БАЛАБАНОВ К. В. – доктор політичних наук, професор, ректор Маріупольського державного університету.
- БАТАНОВ О. В. - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.
- БОДЯГІНА Д. І. - студентка Маріупольського державного університету.
- БОЙКО Ю. В. - старший викладач кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.
- ВОЛОШИН Ю. О. - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачий відділом - директор Української школи законотворчості Інституту законодавства Верховної Ради України.
- ГАРАДЖАЄВ Д. Я. - суддя Конституційного суду Азербайджанської Республіки, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Бакинського державного університету.
- ГОДОВАНИК Є. В. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.
- ГОЛОВКО О. М. - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
- ГОРБАЧОВ В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, адвокат.
- ГОРОДОВЕНКО А. В. - аспірант Маріупольського державного університету.
- ДАНИЛЬЧЕНКО Т. С. - аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України.
- ЄЖИЖАНСЬКИЙ М. Є. - студент Маріупольського державного університету.
- ЄПІФАНОВ О. В. - начальник управління охорони культурної спадщини Міністерства культури України, аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України.
- МИКОЛЕНКО В. А. - кандидат юридичних наук, проректор з організаційної роботи та зовнішніх зв'язків Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.
- НАДЕЖДЕНКО А. О. - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища Маріупольського державного університету.
- ПЛАСТУН М. С. - аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом.
- ПОЛЬЩИКОВ В. В. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.
- РУДЕНКО О. В. - студент Маріупольського державного університету.
- СВІРСЬКИЙ Б. М. - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.
- СТУПНИК Я. В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та міжнародного кримінального права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
- СУЩЕНКО В. А. - аспірант Маріупольського державного університету.
- ФІЛОНОВ О. В. - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права та

публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ХАРАБЕРЮШ І. Ф. - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ЦИКЛАУРІ О. Б. - старший викладач кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ШАМРАЙ В. В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ШЕБАНЦЬ Д. М. - кандидат історичних наук, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ШЕБАНЦЬ Ф. Ф. - старший викладач кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

ЯНЧУК А. О. - заступник директора Інституту законодавства Верховної Ради України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Ageev O. D. - Lecturer of the Constitutional law, History and Theory of law Department of Interregional Academy of Personnel Management.

Arabaji N. B. - Ph. D., Associate Professor of Theory and History of State and Law department of the International Humanitarian University.

Arapova A. S. - student of Mariupol State University.

Balabanov K. V. - Sc. D. (Political Studies), Professor, Rector of Mariupol State University.

Batanov O. V. - Sc. D. (Law), Professor, leading researcher of Constitutional law and Local self-government Department of Institute of State and Law by V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

Bodiagina D. I. - student of the Mariupol State University.

Boyko Y. V. - Lecturer of the of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Voloshin Y. O. – Sc. D. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department - Director of the Ukrainian school of legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine's Institute of the State and Law.

Garajayev J. Y. - Ph. D. (Law), Judge of the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic, Assistant professor of Constitutional law Department of the Baku State University.

Hodovanyk Y. V. – Ph. D. (Law), Associate Professor of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Holovko O. M. - Sc. D. (Law), Professor, Professor of Theory and History of State and Law Department of Faculty of Kharkiv National University by V. N. Karazin.

Gorbachiov V. P. - Ph. D. (Law), Associate Professor, lawyer.

Gorodovenko A. V. - post-graduate student of the Mariupol State University.

Danilchenko T. S. - post-graduate student of the Verkhovna Rada of Ukraine's Institute of the State and Law.

Yezhyzhanskyi M. Ye. - student of the Mariupol State University.

Yepifanov O. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Constitutional, Administrative and International Law Department of Mariupol State University.

Mykolenko V. A. – Ph. D. (Law), vice-rector of the East European University of Economics and Management.

Nadezhdenko A. A. – Ph. D. (Public Administration), Assistant professor of Environmental management and Environmental protection Department of Mariupol State University.

Plastun M. S. - post-graduate student of the Interregional Academy of Personnel Management.

Polshchykov V. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Rudenko O. V. - student of the Mariupol State University.

Sushenko V. A. - post-graduate student of the Mariupol State University.

Svirskyi B. M. - Ph. D. (Law), Professor of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Stupnyk Y. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of Criminal law disciplines and International Criminal Law Department of the Faculty of Law of SHEE «Uzhhorod National University».

Filonov O. V. - Sc. D. (Law), Professor, Professor of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Haraberjush I. F. - Sc. D. (Law), Professor, Professor of the Law and Public Administration

Department of Mariupol State University.

Tsyklauri O. B. - Lecturer of the of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Shamray V. V. - Ph. D. (Law), Associate Professor of the Constitutional Law Department of the KNU by T. G. Shevchenko.

Shebanits D. M. - Ph. D. (History), Associate Professor of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Shebanits F. F. - Lecturer of the of the Law and Public Administration Department of Mariupol State University.

Yanchuk A. O. – Sc. D. (Law), Senior Researcher, Head’s assistant of the Verkhovna Rada of Ukraine’s Institute of the State and Law.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 10 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і

виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

**ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ У 1991–2010 РР.**

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст

статті

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rol starshynskykh rad u kadrovii politytsi Hetmanshchyny / V. N. Patlachuk // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seria : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2.....

3.....

Стаття надійшла до редакції __. __.20__

В. Prishchepa

**MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES
OF KIEVAN RUS OF 1991–2010**

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyses the processes of their genesis and

development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: *Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.*

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патlachук Віталій Володимирович – доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ підпис

_____ П.І.Б

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ПРАВО
2016, ВИПУСК 12

УДК 34(05)

В 53 Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право
/ гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії О. В. Філонов. – Маріуполь :
МДУ, 2016. – Вип. 12. – 209 с.

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:
Головний редактор – д.ю.н., проф. О. В. Філонов
Відповідальний секретар – к.ю.н., доц. Є. В. Годованик

Засновник Маріупольський державний університет
87548, м.Маріуполь, пр.Будівельників, 129а
тел.: (0629)52 82 43, e-mail: vesnik-mdu.pravo@mail.ru

Редакційно-видавничий відділ Маріупольського державного університету
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4930 від 07.07.2015
Тираж 150 примірників. Замовлення № 062/17

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей